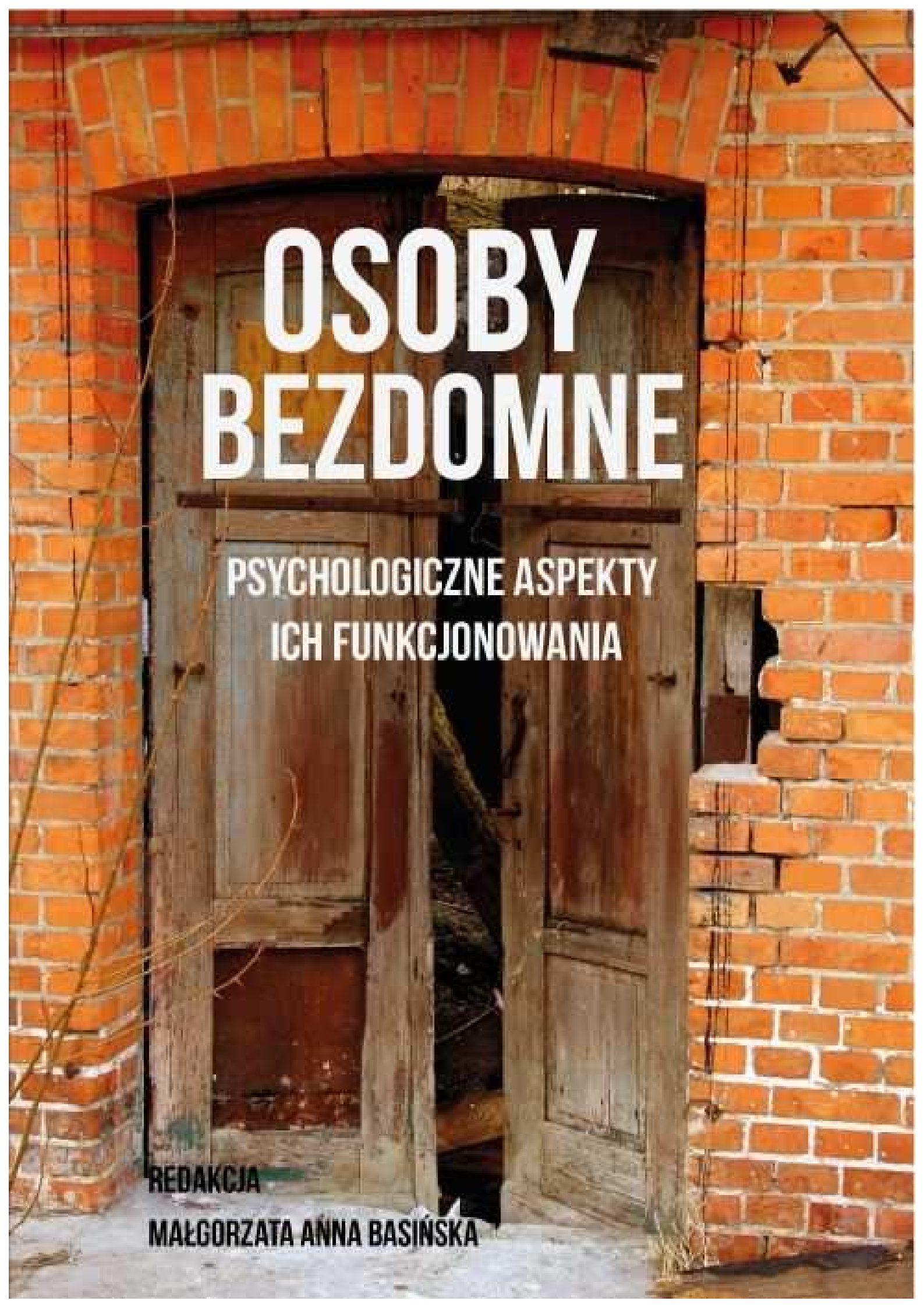

OSOBY BEZDOMNE

**PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY
ICH FUNKCJONOWANIA**

REDAKCJA

MAŁGORZATA ANNA BASIŃSKA

OSOBY BEZDOMNE

Psychologiczne aspekty ich funkcjonowania

Redakcja naukowa
MAŁGORZATA ANNA BASIŃSKA

Bydgoszcz 2014
Fundacja Salvus

Wydawca: Fundacja Salvus, ul. Podmiejska 13/27, 85-453 Bydgoszcz
biuro@salvus.org.pl
www.salvus.org.pl

Recenzent: prof. dr hab. Mariola Bidzan

Zdjęcie na okładce: Paweł Krajewski <http://opuszczonebydgoszcz.blogspot.com/>

Projekt okładki: Katarzyna Rożek

Korekta językowa: Małgorzata Berend

Skład i typografia: Paweł Dobkowski

ISBN 978-83-64874-00-0

Wydanie książki zostało dofinansowane
przez Bydgoski Oddział Polskiego Towarzystwa Psychologicznego

Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Spis treści

Wstęp	7
Część I. Bezdomni mężczyźni	11
Paulina Marks	
Postawy życiowe bezdomnych mężczyzn	13
Monika Łukaszewska	
Osobowość typu D a strategie radzenia sobie ze stresem w grupie bezdomnych mężczyzn	39
Sandra Nowaczyk	
Zasoby osobiste a występowanie trudności interpersonalnych w grupie bezdomnych mężczyzn	59
Małgorzata Anna Basińska, Izabela Grzankowska, Elżbieta Kwidzińska	
Przyczyny i czas pozostawania w bezdomności mężczyzn a ich percepcja siebie w relacjach z innymi ludźmi	83
Beata Pawlik	
Dobra materialne w życiu bezdomnych mężczyzn	121
Małgorzata Anna Basińska, Anna Sucharska-Daraż, Katarzyna Wolszczak	
Satysfakcja z życia osób bezdomnych	143
Część II. Bezdomne kobiety	161
Martyna Janicka	
Osobowość typu D a radzenie sobie ze stresem przez bezdomne kobiety.	163
Anna Sucharska-Daraż	
Kryzys w wartościowaniu a postawy życiowe bezdomnych kobiet	191
Część III. Bezdomne dzieci	221
Elżbieta Szczygiel	
Przyczyny bezdomności dzieci i młodzieży w świetle wyników badań	223
Katarzyna Wolszczak	
Skąd się bierze wyuczona bezradność?	
Lokalizacja poczucia kontroli a afektywność dzieci bezdomnych	239

Wstęp

Zjawisko bezdomności w obecnych czasach wyraźnie wzrasta zarówno na świecie, jak i w Polsce. Fakt ten budzi zaniepokojenie, gdyż obecnie żyje znaczna grupa ludzi, która nie ma odpowiedniego domu, będącego gwarantem bezpieczeństwa, miłości, odpoczynku, a także dającego schronienie, miejsce na sen i poczucie komfortu (Rossi, 1990). Jest to o tyle ważne, że posiadanie domu i godne w nim życie jest gwarantem prawidłowego rozwoju i funkcjonowania człowieka.

Bezdomność jest problemem ogólnoswiatowym i niezależnym od sytuacji materialnej danego państwa. Trudno jej przeciwdziałać między innymi dlatego, że nie można jednoznacznie określić przyczyn bezdomności. Pomimo że znane są grupy przyczyn, to w konkretnej sytuacji są one mocno zindywidualizowane. Ponadto odróżnienie przyczyn bezdomności od jej skutków sprawia duży kłopot, gdyż bezdomność zwykle wynika z zaistniałych problemów i trudności, ale sama także generuje wiele nieprawidłowości oraz ułatwia wystąpienie różnego rodzaju zaburzeń. Wobec takiej złożoności zjawiska relacja między zdrowiem psychicznym a faktem bycia bezdomnym jawi się jako dwustronna. Chociaż niektóre osoby lub całe rodziny stają się bezdomne z powodu eksmisji lub utraty zatrudnienia, to w większości bezdomność wynika z wystąpienia szeregu czynników i kryzysów interpersonalnych. Zaistniałe problemy mają zróżnicowany charakter, ale można wyłonić spośród nich trzy obszary trudności. Po pierwsze większość bezdomnych doświadcza konfliktów rodzinnych powiązanych często z przemocą. Po drugie wielu z nich relacjonuje poważne problemy i nieprawidłowości w rodzinie generacyjnej, a po trzecie w historii życia wielu bezdomnych stwierdza się występowanie zaburzeń zdrowia psychicznego, jak uzależnienia i przestępczość (Dail, 1990). Należy równocześnie pamiętać, że już sam fakt bycia bezdomnym jest czynnikiem ryzyka wystąpienia zaburzeń emocjonalnych. Najprawdopodobniej urazy psychiczne wśród bezdomnych

osób i rodzin wynikają z trzech powodów: utraty własnego domu, warunków życia w schronisku oraz doświadczanej przemocy w środowisku bezdomnych (Goodman, Saxe, Harvay, 1991).

Mając świadomość złożoności zjawiska bezdomności, badacze podejmują trud zrozumienia uwarunkowań, przebiegu i specyfiki funkcjonowania osób bezdomnych. Przedstawione rozważania mają na celu bliższe rozpoznanie psychologicznych aspektów pozostawania w bezdomności oraz specyfiki osobowości bezdomnych mężczyzn, kobiet i dzieci.

Prezentowana praca składa się z trzech części. W pierwszej Autorki przybliżają Czytelnikowi wybrane aspekty psychologicznego funkcjonowania bezdomnych mężczyzn. Ważnym problemem badawczym wydawały się postawy życiowe, dlatego w pierwszym rozdziale Paulina Marks, opisując życie ludzkie pod kątem jego sensu i celowości, podjęła ten temat. Autorka dokonała analizy postaw życiowych bezdomnych mężczyzn i ich dyferencjacji ze względu na różne cechy bezdomności, np. przyczyny czy utrzymywanie kontaktu z rodziną. Wśród źródeł bezdomności wymienia się wystąpienie różnego rodzaju trudnych sytuacji. W drugim rozdziale Monika Łukaszewska sprawdziła, jakie strategie radzenia sobie ze stresem stosują bezdomni mężczyźni oraz jaki jest związek tych strategii z wybranymi aspektami osobowości, czyli cechami osobowości stresowej typu D. Literatura potwierdza występowanie wielu trudności i nieprawidłowości w funkcjonowaniu osób bezdomnych, dlatego w rozdziale trzecim Sandra Nowaczyk sprawdziła, jakiego typu problemy interpersonalne występują w grupie bezdomnych mężczyzn i jaki jest ich związek z zasobami osobistymi – prężnością i nadzieją. W rozdziale czwartym Małgorzata A. Basińska, Izabela Grzankowska i Elżbieta Kwidzińska prezentują wyniki analiz na temat związku przyczyn bezdomności i czasu pozostawania w bezdomności z percepcją siebie w relacjach i z nasileniem problemów interpersonalnych. Celem tych analiz było sprawdzenie roli przyczyn i długości pozostawania w bezdomności dla psychologicznego funkcjonowania jednostki. Kolejny rozdział autorstwa Beaty Pawlik-Popielarskiej dotyczył stosunku bezdomnych mężczyzn przebywających w ośrodkach do dóbr materialnych i pieniędzy w kontekście wybranych zmiennych psychologicznych. Ta część książki kończy się rozdziałem stanowiącym nawiązanie do części drugiej, ponieważ Autorki omówiły zagadnienie satysfakcji z życia rów-

no w grupie bezdomnych mężczyzn, jak i kobiet w porównaniu do osób mieszkających w domach oraz przy uwzględnieniu cech sytuacji bezdomności.

Druga część pracy poświęcona jest kobietom, które z różnych powodów straciły swoje mieszkania i przebywają w schroniskach,. Podobnie jak w części pierwszej Autorki podjęły dwa ważne zagadnienia: radzenie sobie ze stresem w kontekście osobowości typu D, taką problematykę omówiła Martyna Janicka, natomiast Anna Daraż-Sucharska podjęła wątek postaw życiowych i kryzysu w wartościowaniu w grupie bezdomnych kobiet.

Trzecia część pracy dotyczy bezdomnych dzieci. Elżbieta Szczygieł dokonała bardzo wnikliwej analizy statystycznej odpowiednich dokumentów, by pokazać skalę zjawiska. Natomiast Katarzyna Wolszczak przedstawiła wyniki obserwacji dzieci mieszkających w schroniskach wraz ze swoimi bezdomnymi matkami. Badania dotyczą bardzo ważnego zagadnienia: związku umiejscowienia poczucia kontroli z afektywnością tych dzieci. Otrzymane wyniki Autorka przeanalizowała w kontekście teorii wyuczonej bezradności, zastanawiając się nad zagadnieniem „dziedziczenia” bezdomności.

Mam nadzieję, że oddawana do rąk Czytelnika praca okaże się ważną pozycją w tym obszarze nauki i wypełni istniejącą lukę na rynku wydawniczym. Podjęty problem jest skomplikowany i niełatwy do zbadania, psychologicznie mało rozpoznany, szczególnie w odniesieniu do kobiet i dzieci, zatem trud podjęty przez Autorki prezentowanych prac jest szczególnie cenny.

Dziękuję Autorom za wspólną pracę. Dziękuję serdecznie prof. dr hab. Marioli Bidzan za recenzję i cenne wskazówki, dzięki którym jakość oddawanej książki jest wyższa. Dziękuję Zarządowi bydgoskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Psychologicznego za wsparcie finansowe, bez którego wydanie tej pozycji nie byłoby możliwe.

Małgorzata Anna Basińska

Literatura

- Dail, P.W. (1990). The Psychosocial Context of Homeless Mothers with Young Children: Program and Policy Implications. *Child Welfare League of America*, 69(4), 291-308.
- Goodman, L., Saxe, L., Harvey, M. (1991). Homelessness as psychological trauma. Broadening perspective. *American Psychologist*, 46(11), 1219-1225.
- Rossi, P.H. (1990). The old homeless and the new homeless in historical perspective. *American Psychologist*, 45(8), 954-959.

CZĘŚĆ I
BEZDOMNI MĘŻCZYŹNI

Postawy życiowe bezdomnych mężczyzn

Wprowadzenie

Bezdomność w Polsce to problem wciąż nie do końca zdiagnozowany, pomimo istnienia wielu definicji mających na celu wyjaśnienie i zrozumienie tego zjawiska. Zagadnienie to jest tematem wielu refleksji w naukach społecznych, a niejednoznaczna diagnoza problemu stanowi zasadniczą trudność w precyzyjnym nazwaniu tego, czym jest „bezdomność”. Wydaje się, że podstawowym problemem jest wielość i heterogeniczność tego zjawiska. Dość problematyczny jest również obecnie funkcjonujący system pomocy socjalnej dla osób bezdomnych, który nie do końca spełnia swoje zadanie o charakterze prewencyjnym, przeciwdziałając wykluczeniu społecznemu. W tym miejscu warto zadać sobie pytanie: dlaczego tak jest? Być może nie każda bezdomna osoba jest w stanie efektywnie wykorzystać oferowaną jej pomoc i wsparcie. Czy oznacza to, że wyjść z bezdomności mogą tylko osoby posiadające ku temu odpowiedni potencjał? Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa, a już na pewno nie będzie jednoznaczna. Dlatego też celem przeprowadzonych badań było przedstawienie specyficznych dla tej grupy osób postaw życiowych. Uzyskane wyniki miały pozwolić na udzielenie odpowiedzi: jakie są charakterystyczne postawy życiowe wśród mężczyzn przebywających w schroniskach dla bezdomnych oraz pomóc w zrozumieniu tego zjawiska.

Próbie zdefiniowania bezdomności podjął w 2001 roku Andrzej Przyemeński. Jego zdaniem bezdomność to sytuacja osób lub rodzin, które w danym czasie nie

¹ Adres do korespondencji: mgr Paulina Marks, paulina-marks@wp.pl

mają i własnym staraniem nie mogą zapewnić sobie takiego schronienia, które mogłyby uważać za swoje i które spełniałoby minimalne warunki, pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne. Definicja ta uwzględnia subiektywny i obiektywny aspekt braku dachu nad głową (Przymeński, 2001, za: Dębski, Stachura, 2008). W Ustawie o pomocy społecznej pod pojęciem osoby bezdomnej rozumie się osobę niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy oraz niezameldowaną na pobyt stały, w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności i dowodach osobistych, a także osobę niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym i zameldowaną na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkiwania, Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU nr 64, poz. 593, art. 6 (Przymeński, 2008, za: Dębski, Stachura, 2008).

Większość definicji dotyczących bezdomności podkreśla, że istotą tego zjawiska jest brak dachu nad głową. Jednakże sam brak dachu nad głową nie jest istotą bezdomności. Można zostać bezdomnym w znaczeniu psychologicznym. Przyjmując taką perspektywę, myślimy o bezdomności jako o kryzysie egzystencji człowieka, który nie posiada aktualnego miejsca zamieszkania, jest pozbawiony środków służących zaspokojeniu elementarnych potrzeb, został wyrwany ze swojego środowiska w wyniku rozpadu więzi społecznych. Kryzys egzystencji osoby bezdomnej jest wynikiem zakłóceń w sferze społeczno-psychologicznej jednostki, uniemożliwiających jej odtworzenie satysfakcjonujących więzi z bliskimi i uporządkowanie własnego życia (Pawlik-Popielarska, 2008, za: Dębski, Stachura, 2008).

Charakterystyka osób bezdomnych

Osoby bezdomne stanowią bardzo zróżnicowaną grupę. Niewątpliwie są to ludzie, którzy znaleźli się w skrajnym położeniu, a więc ci, którzy nie mają miejsca spełniającego warunki mieszkalne, w którym mogliby stale przebywać, ani aktualnej możliwości uzyskania takiego miejsca, najczęściej na skutek utraty pracy lub jakiegokolwiek pomocy ze strony społeczeństwa. Wśród bezdomnych wyodrębnić można bezdomnych ulicznych (*street homeless*) oraz bezdomnych schroniskowych

(*shelter homeless*) (Przymeński, 2008, za: Dębski, Stachura, 2008). Ci pierwsi doświadczają bezdomności *sensu stricto*, tak zwanej głębokiej, gdyż nie korzystają ze schronienia w różnego rodzaju placówkach dla bezdomnych. Zamieszkują altanki, pustostany. Śpią na dworcach czy też na ławkach w parku. Natomiast w skład populacji określonej jako bezdomni schroniskowi wchodzić ludzie zaspokajający swoje paramieszkaniowe potrzeby w różnego rodzaju obiektach czy placówkach dla bezdomnych, czyli w noclegowniach, hostelach i schroniskach. Wymienione obiekty najczęściej są oblegane przez bezdomnych w okresie jesienno-zimowym, kiedy to warunki pogodowe są bardzo niesprzyjające, aby móc spędzać noc poza schronieniem.

Ze względu na zróżnicowanie tego zjawiska trudno jest jednoznacznie określić, jaka jest jego skala i zakres w Polsce. Teoretycy i praktycy nie są zgodni co do liczby osób bezdomnych w Polsce. W tej kwestii istnieją znaczne rozbieżności (Chwaszcz, 2008).

Z prowadzonych badań (Dębski, 2007) wynika, iż wśród bezdomnych przeważają mężczyźni w wieku powyżej 40 lat, dominuje grupa w przedziale od 40 do 60 lat. Kobiety zwykle są młodsze (Dębski, 2010). Wśród bezdomnych najwięcej jest osób samotnych: kawalerów, rozwodników, osób pozostających w separacji oraz dzieci i żon uciekających z domu przed przemocą ze strony ojca czy męża (Chwaszcz, 2008). W znacznej mierze są to też osoby odzyskujące wolność po pobycie w zakładzie karnym (Błażej, Bartosz, 1998).

Szczególnie charakterystyczną cechą osób bezdomnych jest ich nadmierne spożywanie alkoholu. Nie sposób jednoznacznie stwierdzić, czy ich uzależnienie jest powodem popadnięcia w stan bezdomności, który współwystępuje ze stosowaniem przemocy w rodzinie, czy innymi zjawiskami patologicznymi, czy może problem alkoholowy pojawia się jako czynnik wtórny. Z racji tego, że pozbawienie własnego lokum jest sytuacją kryzysową i obciążającą emocjonalnie, większość z osób dotkniętych tym problemem szuka „ukojenia” w alkoholu (Błażej, Bartosz, 1998). Dlatego społeczeństwo może oceniać bezdomnych jako pijaków i alkoholików. Wśród bezdomnych większą część stanowią osoby z niskim poziomem wykształcenia, który warunkuje brak odpowiednich kwalifikacji, a co za tym idzie wykonywanie pracy nisko opłacalnej oraz niski poziom samooceny wynikający z niemożności znalezienia wymarzonej pracy. Pogłębiająca się niska samoocena własnych umiejęt-

ności w powiązaniu z życiem w ubóstwie, bardzo często prowadzi do utraty pracy i długotrwałego bezrobocia (Oliwa-Ciesielska, 2006, za: Dębski, 2010). Wspomniane czynniki mogą doprowadzić do kryzysu egzystencji i izolowania się jednostki na poziomie społecznym oraz indywidualnym. Takie zachowanie może skutkować utratą więzi z rodziną pochodzenia oraz brakiem kontaktu ze społecznymi grupami odniesienia. Wówczas jednostka pozbawia samą siebie wsparcia psychicznego oraz materialnego ze strony otoczenia. Dłuższe odosobnienie może skutkować deficytami socjalizacyjnymi. Obojętność i apatia towarzysząca złemu stanowi zdrowia oraz braku zaufania do własnej osoby może stać się przyczyną bezdomności (Bartos, Błażej, 1995, Oliwa-Ciesielska, 2004).

Przyczyny bezdomności i powody pozostawania w niej

Bezdomność jest zjawiskiem dynamicznym, które stale ewoluuje pod wpływem dyferencjalnych czynników. Również drogi do bezdomności są wielorakie. Najczęściej jest to splot różnych wydarzeń życiowych, które doprowadzają do wystąpienia destabilizacji w życiu jednostki. Mowa tu m.in. o kryzysie w relacji z bliskimi osobami wyrażającym się niemożnością przebywania z rodziną pod jednym dachem. Kolejnymi przykładami mogą być restrukturyzacja rynku pracy, wysoka stopa bezrobocia i niestabilne zatrudnienie czy też migracje (Olech, 2008, za: Browarczyk, 2008). Wśród takich determinant wyróżnić także można odrzucenie przez społeczeństwo na skutek choroby fizycznej (niepełnosprawności) lub umysłowej, konflikty z prawem, uzależnienie czy własny wybór. W tym kontekście podkreśla się, że bardzo często nie można mówić o jednej głównej przyczynie bezdomności, ale o współwystępowaniu wielu krytycznych zdarzeń w życiu człowieka, które w konsekwencji prowadzą do stanu wykluczenia (Dębski, 2010). Czynniki powodujące bezdomność oddziałują na siebie wzajemnie i w rzeczywistości nie można ich traktować rozłącznie (Przymeński, 2001, za: Dębski, 2010).

Ciekawe ujęcie związane z przyczynami prowadzącymi do bezdomności zaprezentowali brytyjscy badacze, którzy wskazali, iż ważne jest rozróżnienie pewnych grup czynników bezpośrednio prowadzących do wykluczenia społecznego

oraz tych, które zwiększają podatność danej jednostki na bezdomność (Fitzpatrick, Kemp, Klinker, 2000, za: Dębski, 2010). Autorzy w swoich badaniach wyróżnili 12 czynników prowadzących do bezdomności. Do czynników podnoszących ryzyko stania się osobą bezdomną zaliczyli:

- ubóstwo,
- bezrobocie,
- seksualne oraz fizyczne wykorzystywanie w dzieciństwie,
- wchodzenie w konflikt z prawem,
- brak bądź niewystarczająca ilość więzi społecznych,
- uzależnienie od alkoholu.

Do przyczyn bezpośrednich Fitzpatrick, Kemp i Klinker zaliczyli:

- zerwane relacje,
- opuszczenie domu po kłótni,
- eksmisję z mieszkania,
- opuszczenie ośrodka opieki instytucjonalnej.

Badanie przyczyn bezdomności może być utrudnione z powodu cech osobowościowych bezdomnego i sposobu, w jaki postrzega swoje losy życiowe. Z psychologicznego punktu widzenia dla osoby bezdomnej znacznie korzystniejsze jest postrzeganie przyczyn bezdomności jako zlokalizowanych poza nią samą. Lokowanie przyczyn bezdomności poza własną osobą może być metodą pomagającą przezwyciężyć trudności życiowe, które wynikają z sytuacji bezdomności (Retowski, Dębska-Cenian, 2008). Taka postawa pozwala na unikanie odpowiedzialności za własną sytuację życiową (Dębski, 2010).

Ludzi dotkniętych bezdomnością w konsekwencji czeka bariera ze strony otaczającego środowiska, która przyczynia się do pogłębiania zjawiska bezdomności, a także utrudnia wyjście z bezdomności. Społeczeństwo popołnia powszechnie występujący błąd atrybucyjny, przypisując przyczynowość bezdomności czynnikom wewnętrznym i stabilnym, trudnym do modyfikacji (Gulla, 2008, za: Duda, 2008). Postrzegając bezdomnych przez pryzmat stereotypów, społeczeństwo dokonuje stygmatyzacji i przykleja bezdomnym łatkę dewiantów. Taka etykieta zawiera niekorzystne cechy charakteru, uzależnienia i choroby psychiczne. Powstaje zatem „spirala dewiacji”, w której niezgodne z normami zachowania osoby są karane od-

rzuceniem, wzbudzając wrogość i urazę odrzuconego, prowadząc do dalszych zachowań skierowanych przeciwko innym. W ten sposób społeczeństwo tworzy zamknięty krąg i utrudnia bezdomnym wyjście z tej jakże trudnej sytuacji życiowej. Ostatecznie osoba nazwana dewiantem akceptuje swój los i dokonuje patologicznej identyfikacji do przypisanej jej roli, a przystosowując się do swojego statusu zachowuje się aspołecznie. Osoba zgodnie z nadaną jej etykietą prowokuje swoim zachowaniem, w wyniku czego społeczeństwo funkcjonuje zgodnie z mechanizmem wykluczenia oraz nie stara się dokonać jakiegokolwiek readaptacji osób bezdomnych (Goodman, Saxe, Harvey, 1991; Duda, 2008).

Osobowość bezdomnych mężczyzn

Osobowość jednostki jest wypadkową czynników wrodzonych, ukonstytuowanych biologicznie oraz czynników nabytych w toku wychowania i nabywania doświadczeń. Niektórzy twierdzą, że u bezdomnych osób proces socjalizacji został w pewnym stopniu zaburzony, choćby ze względu na ich środowisko pochodzenia. Statystyki pokazują (Moczuk, 1998, za: Sołtysiak, 1999), iż w większej mierze osoby bezdomne pochodzą z rodzin dysfunkcyjnych, w których stosowano przemoc fizyczną i psychiczną oraz nadużywano alkoholu – jako sposobu radzenia sobie ze stresami dnia codziennego. Są to również osoby wychowujące się w różnego rodzaju ośrodkach wychowawczych, gdzie opieka nad wychowankami była mocno okrojona, a dzieci narażone na deprywację uczuć. Z kolei taki stan rzeczy może mieć negatywny wpływ na ich rozwój społeczny, emocjonalny i poznawczy. Tym samym osoba dorosła, opuszczająca w wieku 18 lat zakład opiekuńczy nie posiada ani umiejętności, ani wzorców, które pomogłyby jej żyć w sposób samodzielny i niezależny od pomocy innych instytucji. Ponieważ zazwyczaj brakuje jej wiary we własne siły, poczucia własnej wartości i poczucia kompetencji to często nie znajdując oparcia w społeczeństwie spychana jest na jego margines.

Z badań Joanny Chwaszcz (2008), prowadzonych na grupie bezdomnych i domnych mężczyzn, dowiadujemy się, iż ci pierwsi mają wyraźnie nasilony wskaźnik neurotyczności oraz znacząco niższy poziom otwartości na doświadczenie, ugodo-

wości i sumienności. Wysoki wskaźnik neurotyczności może odpowiadać za nasilony mechanizm regresji i brak umiejętności podejmowania decyzji. Może świadczyć również o podwyższonej wrogości. Taki układ cech bezdomnych mężczyzn pozwala przypuszczać, że są oni bardziej wrażliwi na stres, skłonni do doświadczania napięć i negatywnych stanów emocjonalnych (gniewu, smutku, poczucia winy) oraz zmartwień. Bezdomni mężczyźni są w mniejszym stopniu otwarci na zmiany. Wskaźnik ten na podwyższonym poziomie może również świadczyć o tym, że bezdomni mężczyźni są mniej zorganizowani, nie mają jasno określonych celów życiowych, ich działania są częściej spontaniczne niż zaplanowane. Mniej efektywnie radzą sobie z rzeczywistością, zwłaszcza z sytuacjami trudnymi i są bardziej impulsywni. Niższy poziom otwartości i sumienności oraz wyższy poziom neurotyczności u bezdomnych Chwaszcz interpretuje jako obniżoną skuteczność radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn i w sytuacjach trudnych stosowanie przez nich mechanizmów obronnych, takich jak: projekcja, regresja czy ucieczka w wiarę. Na podstawie otrzymanych wyników autorka stwierdza występowanie różnic w sferze osobowości pomiędzy bezdomnymi mężczyznami a mężczyznami posiadającymi domy.

Sens życia w ujęciu egzystencjalnym

Człowiek w ramach nurtu egzystencjalnego zaczął być przedstawiany jako aktywny podmiot – wolny i intencjonalny, dążący do realizacji ustalonych przez siebie celów oraz zajmujący postawę w stosunku do wszelkich zjawisk i doświadczeń życiowych, zwłaszcza trudnych, przynoszących cierpienie (Obuchowski, 1993). Jednostka ludzka żyje bowiem często w świecie w niesprzyjającym dla siebie otoczeniu. Doświadcza upływającego czasu i przemijania, nastawiona jest na przyszłość, której nie zna. Brak właściwego odniesienia do własnej rzeczywistości może być przyczyną doświadczanej niepewności, określanej jako lęk egzystencjalny (Frankl, 1998). Sens życia jest zjawiskiem pozytywnym, wiąże się z radosną stroną życia, która daje przyjemne emocje. Człowiek doświadcza różnych zdarzeń życiowych, odkrywa je i nadaje im subiektywne znaczenie, co w dalszym odnoszeniu się do

własnego życia stanowi podstawę do tworzenia ogólnej oceny tego życia. Sens życia przeżywany jest zarówno na poziomie emocjonalnym, poznawczym oraz motywacyjno-behawioralnym. Dla osoby dorosłej perspektywa sensu może nie być istotnym aspektem oceny własnego życia w efekcie przeżytych doświadczeń, których człowiek często nie potrafi zrozumieć lub nie potrafi odkryć ich znaczenia dla siebie, gdyż wtedy doświadczeniem jednostki staje się uczucie pustki egzystencjalnej. Innym czynnikiem powodującym doświadczanie bezsensu życia jest frustracja, powstająca na skutek kompulsywnego poszukiwania sensu życia czy postawy pozbawionej akceptacji życiowych wydarzeń. Frustracja egzystencjalna jest wynikiem nieprawidłowej interpretacji zdarzeń życiowych oraz zablokowania dążeń i potrzeb związanych z funkcjonowaniem człowieka w perspektywie sensu. Frustracja, o której tu mowa, prowadzi do powstania pustki egzystencjalnej. Istotnymi znamionami pustki egzystencjalnej wskazywanymi przez Victora Frankla (1998) są: nuda, rezygnacja z podejmowania trudu życia, cynizm, postawa nihilistyczna i depresyjna, a także agresywność, negacja wartości oraz ucieczka od życia. Ten brak aktywności życiowej wiąże się z poznawczym obrazem bezsensowności własnego życia.

Mechanizm kształtowania się postaw

Ukształtowanie postawy wiąże się z różnego rodzaju procesami. Zdaniem Władysława Prężyny postawa to względnie stałe ustosunkowanie się, które wyraża się w gotowości podmiotu do pozytywnych lub negatywnych reakcji intelektualno-orientacyjnych, emocjonalno-motywacyjnych oraz behawioralnych wobec jej przedmiotu (Prężyna, 1981, za: Klamut, 2002). Większość definicji wskazuje, iż postawa pełni funkcję napędową działania i wyznacza jego kierunek. Na przykład Gordon Allport pisze, że postawa jest psychicznym i nerwowym stanem gotowości, zorganizowanym przez doświadczenie, wywierającym ukierunkowujący lub dynamiczny wpływ na reakcje jednostki w stosunku do wszystkich przedmiotów czy sytuacji, z którymi jest on związany (za: Mądrzycki, 1977). Postawy zwykle oznaczają akceptację lub odrzucenie, są przychylne lub nieprzychylne. Zatem posiadają

kierunek, który bezpośrednio wiąże się z doświadczanym stanem afektywnym.

Kazimierz Obuchowski (2000) napisał wiele prac na temat postaw człowieka, który kiedyś określany był jako człowiek przedmiot, a współcześnie jako człowiek podmiot. Zmiany te zaistniały kilkadziesiąt lat temu w obszarze naszej cywilizacji. Pojawiły się nurty, które można by nazwać rewolucyjnymi i które zapoczątkowały przewrót w postrzeganiu człowieka w świecie i jego roli. Ich założeniem jest, aby człowiek mógł rozwijać się w pełni jako osoba. Bardzo ważne jest, aby człowiek sam siebie spostrzegał jako źródło swojego postępowania, własne cele jako przedmiot swoich intencji, a świat wokół siebie jako szansę dla swoich możliwości. Jednostka ludzka w dzisiejszym świecie funkcjonuje w sposób podmiotowy, autonomiczny i niezależny, a otaczające ją środowisko, czy też stan społeczności, służy jej rozwojowi i doskonaleniu (Obuchowski, 2000).

Cel badań, problemy i hipotezy badawcze

Celem przeprowadzonych badań było ustalenie, czy występują różnice między mężczyznami bezdomnymi a mężczyznami posiadającymi domy w ich postawach życiowych oraz ustalenie, czy występują różnice w postawach życiowych wśród mężczyzn bezdomnych ze względu na charakteryzujące ich zmienne demograficzne i cechy bezdomności. Do tak sformułowanego celu postawiono następujące pytania badawcze:

1. Czy występują różnice między mężczyznami bezdomnymi a mężczyznami posiadającymi domy w ich postawach życiowych wyrażonych przez:

- a) poczucie celu,
- b) spójność wewnętrzną,
- c) kontrolę życia,
- d) akceptację śmierci,
- e) pustkę egzystencjalną,
- f) poszukiwanie wyzwań/celów,
- g) poczucie sensu życia,
- h) równowagę postaw życiowych?

2. Czy występują różnice w postawach życiowych wśród bezdomnych mężczyzn ze względu na:

- a) wiek badanego,
- b) czas pozostawania w bezdomności,
- c) stosunki z rodziną,
- d) przyczyny bezdomności?

W odpowiedzi na powyższe problemy badawcze postawiono następujące hipotezy:

H₁: Występują różnice między mężczyznami bezdomnymi a mężczyznami mieszkającymi w domach w zakresie postaw życiowych wyrażonych przez:

- a) poczucie celu,
- b) spójność wewnętrzną,
- c) kontrolę życia,
- d) akceptację śmierci,
- e) pustkę egzystencjalną,
- f) poszukiwanie wyzwań/celów,
- g) poczucie sensu życia,
- h) równowagę postaw życiowych.

H₂: Występują różnice w zakresie postaw życiowych w grupie mężczyzn bezdomnych ze względu na:

- a) wiek badanego,
- b) czas pozostawania w bezdomności,
- c) stosunki z rodziną,
- d) przyczyny bezdomności.

Metody badawcze

W celu weryfikacji postawionych hipotez zastosowano następujące narzędzia badawcze.

Wywiad ogólny, który miał na celu zebranie podstawowych informacji na temat osób bezdomnych, ich wieku, sytuacji rodzinnej (utrzymywanie kontaktu), przyczyn bezdomności oraz czasu pozostawania w niej.

Kwestionariusz Postaw Życiowych (KPŻ) to samoopisowe narzędzie służące do diagnozy i oceny podstawowych odniesień egzystencjalnych. Mierzy poziom doświadczanego sensu życia oraz motywacji do nadawania życiu sensu i określania celu. Kwestionariusz Postaw Życiowych to polska adaptacja znanego kwestionariusza *Life Attitude Profile-Revised* autorstwa Gary'ego T. Reker'a (1992). Został skonstruowany w oparciu o założenia psychologii egzystencjalnej. Twórcą polskiej adaptacji testu jest Ryszard Klamut (2010). Kwestionariusz Postaw Życiowych składa się z 48 twierdzeń. Obejmuje sześć skal prostych: Poczucie celu (C), Spójność wewnętrzna (SW), Kontrola życia (KŻ), Akceptacja śmierci (AŚ), Pustka egzystencjalna (PE), Poszukiwanie celu (PC) oraz dwie skale złożone: Osobowy sens (OS), Równowaga postaw życiowych (RPŻ).

Zadaniem badanego jest określenie stopnia, w jakim dane stwierdzenia są prawdziwe w odniesieniu do jego osoby. Odpowiedzi umieszczone są na siedmiostopniowej skali Likerta, gdzie 1 oznacza całkowicie nieprawda, a 7 – całkowicie prawda. Osobami badanymi mogą być dorośli i młodzież. W badaniach normalizacyjnych wersji oryginalnej brały udział osoby w wieku 17-89 lat, w polskich badaniach adaptacyjnych – w wieku 18-59 lat. Test uzyskał zadowalające wyniki rzetelności i trafności dla wersji polskiej. Współczynniki *alfa* Cronbacha wynosiły od 0,70 (skala pustki egzystencjalnej) do 0,85 (skala równowagi postaw życiowych).

Charakterystyka badanych osób

Grupę badaną reprezentowali mężczyźni bezdomni przebywający w trzech noclegowniach: w Bydgoszczy, Toruniu i Grudziądzu. Łącznie przebadano 119 bezdomnych mężczyzn. Wiek badanych mieścił się w przedziale 19-77 lat ($M=51,03$; $SD=11,29$). Średni czas trwania w bezdomności badanych mężczyzn wynosił 5,48 lat ($SD=6,11$). Minimalny czas trwania bezdomności to jeden miesiąc, natomiast maksymalny to 36 lat. Najwięcej było osób pozostających w bezdomności krótko, czyli do 2 lat (42,86%).

Charakterystyka zmiennej pośredniczącej, jaką jest relacja z rodziną, dotyczyła kwestii utrzymywania kontaktu badanych mężczyzn z ich rodzinami. Ponad połó-

wa bezdomnych mężczyzn deklarowała utrzymywanie kontaktu z rodziną 53,78%, pozostali (46,22%) nie.

Badani mężczyźni podawali różnorodne powody, które doprowadziły ich do sytuacji bezdomności. Niektórzy podawali wiele czynników, wówczas do analizy włączany był główny, na który wskazywał badany. Zebrane przyczyny zostały zredukowane do pięciu grup:

- przyczyny finansowe (eksmisja),
- patologia (alkoholizm, karalność),
- problemy rodzinne (rozwód, zdrada, konflikty),
- wypadek losowy (np. pożar mieszkania),
- czynniki osobowościowe (własny wybór, „własna głupota”).

Okazało się, że najwięcej respondentów wskazywało na przyczyny finansowe jako źródło bezdomności (35,29%).

Grupę kontrolną stanowiło 80 mężczyzn posiadających domy. Zostali oni dobrani do grupy mężczyzn bezdomnych adekwatnie pod kątem zmiennych społeczno-demograficznych. Ich wiek mieścił się w przedziale 21-77 lat ($M=46,33$; $SD=11,99$). Tylko jeden mężczyzna mieszkający w domu nie utrzymywał kontaktu ze swoją rodziną.

Procedura badania

Na przeprowadzenie badań uzyskano zgodę dyrekcji w każdym z trzech schronisk dla bezdomnych mężczyzn. Przed każdym badaniem informowano ochotników, kto przeprowadza badanie i w jakim celu. Służyło to nawiązaniu kontaktu z bezdomnymi i oswojeniu ich z zaistniałą sytuacją. Każde badanie rozpoczynało się przeprowadzeniem wywiadu, a następnie przystępowano do wypełniania Kwestionariusza Postaw Życiowych. Badania prowadzone były indywidualnie, a czas na udzielanie odpowiedzi był nieograniczony.

Wyniki

Postawy życiowe w grupie mężczyzn bezdomnych oraz mieszkających w domach

Analiza statystyczna wykazała, że mężczyźni bezdomni i mieszkający w domach nie różnią się między sobą na poziomie istotnym statystycznie w zakresie Spójności wewnętrznej (SW). Różnice te można zaobserwować w pozostałych wymiarach, takich jak: Poczucie celu (C), Kontrola życia (KŻ), Akceptacja śmierci (AŚ), Pustka egzystencjalna (PE), Poszukiwanie celu (PC), Osobowy sens (OS) oraz Równowaga postaw życiowych (RPŻ) (tabela 1). Zaobserwowane różnice mogą wskazywać na funkcjonowanie mężczyzn bezdomnych w sposób mniej zdrowy niż funkcjonowanie mężczyzn mieszkających w domach. Ich postawy życiowe wskazują na brak poczucia ukierunkowania i kontroli nad własnym życiem. Charakteryzują się biernością i wycofaniem. Bezdomni unikają odpowiedzialności za własne wybory. Brakuje im umiejętności obiektywnego i krytycznego rozumienia świata oraz doświadczania uporządkowania własnego życia.

Tabela 1.

Średnie wyniki w skalach postaw życiowych testu KPŻ istotnie różniące mężczyzn bezdomnych (N=119) od mężczyzn domnych (N=80)

Postawy życiowe	Bezdomni		Mieszkający w domach		Z/t*	p/*p
	M	SD	M	SD		
Poczucie celu	33	9,40	37	7,40	*-3,242	*0,001
Kontrola życia	43	8,11	55	22,00	-2,290	0,022
Akceptacja śmierci	38	11,00	33	8,41	*3,175	*0,002
Pustka egzystencjalna	37	7,10	28	7,82	*7,657	*0,0001
Poszukiwanie celu	40	8,42	38	6,81	2,791	0,005
Osobowy sens	69	17,00	74	13,00	-2,129	0,033
Równowaga postaw życiowych	72,6	26,11	96,1	36,72	-4,263	0,0001

*wynik uzyskany przy zastosowaniu testu t-Studenta

Analiza porównawcza postaw życiowych mężczyzn bezdomnych ze względu na ich wiek oraz czas trwania bezdomności

Analiza statystyczna nie wykazała istotnych statystycznie różnic wśród mężczyzn bezdomnych ze względu na ich wieki czas trwania bezdomności. Badane osoby charakteryzują się podobnymi postawami w stosunku do życia, niezależnie od wieku oraz czasu pozostawania w sytuacji bezdomności (tabela 2 i 3).

Tabela 2.

Prezentacja istotności różnic wśród mężczyzn bezdomnych w zakresie postaw życiowych (wyniki surowe) ze względu na analizowaną zmienną – wiek (N=119)

Postawy życiowe	Wiek bezdomnego			H	p
	19-45	46-50	51-75		
Poczucie celu	67,859	54,917	57,944	2,409	0,300
Spójność wewnętrzna	60,313	63,563	58,484	0,380	0,826
Kontrola życia	62,375	62,729	57,754	0,570	0,752
Akceptacja śmierci	49,906	67,558	62,286	4,143	0,126
Pustka egzystencjalna	55,469	73,104	57,310	4,411	0,110
Poszukiwanie celu	63,141	69,188	54,905	3,350	0,187
Poczucie sensu życia	65,484	58,521	57,778	0,573	0,403
Równowaga postaw życiowych	60,375	51,917	62,889	1,764	0,414

Tabela 3.

Prezentacja istotności różnic wśród mężczyzn bezdomnych w zakresie postaw życiowych ze względu na analizowaną zmienną – czas trwania bezdomności (N=119)

Postawy życiowe	Czas trwania bezdomności					H	p
	Do 2 lat N=51	Do 4 lat N=17	Do 6 lat N=13	Do 10 lat N=19	Powyżej 10 lat N=19		
Poczucie celu	67,14	57,59	53,88	45,42	61,76	6,127	0,189
Spójność wewnętrzna	61,77	58,53	58,35	49,45	68,24	3,062	0,547

Postawy życiowe	Czas trwania bezdomności					H	p
	Do 2 lat N=51	Do 4 lat N=17	Do 6 lat N=13	Do 10 lat N=19	Powyżej 10 lat N=19		
Kontrola życia	60,79	62,15	58,85	47,87	68,87	3,722	0,445
Akceptacja śmierci	55,57	50,91	79,65	63,68	62,90	6,599	0,159
Pustka egzystencjalna	62,35	61,32	47,15	63,16	58,13	2,286	0,683
Poszukiwanie celu	60,06	62,53	52,65	47,13	75,47	7,166	0,127
Poczucie sensu życia	65,79	58,35	54,73	44,66	64,87	5,292	0,205
Równowaga postaw życiowych	61,57	55,29	68,05	51,55	62,95	2,407	0,661

Postawy życiowe bezdomnych mężczyzn a relacje z rodziną

Analiza nie wykazała istotnych statystycznie różnic wśród mężczyzn bezdomnych ze względu na fakt utrzymywania kontaktu z rodziną, w takich wymiarach jak: Spójność wewnętrzna (SW), Kontrola życia (KŻ), Akceptacja śmierci (AŚ), Pustka egzystencjalna (PE), Poszukiwanie celu (PC). Okazało się, że różnice takie uwiadaczniają się w wymiarach określających: Poczucie celu (C), Osobowy sens (OS) oraz Równowaga postaw życiowych (RPŻ) (tabela 4).

Tabela 4.

Prezentacja istotnych różnic w grupie mężczyzn bezdomnych w postawach życiowych ze względu na utrzymywanie relacji z rodziną (N=119)

Postawy życiowe	Z	p
Poczucie celu	2,305	0,021
Osobowy sens	2,057	0,040
Równowaga postaw życiowych	2,017	0,044

Otrzymane wyniki mogą świadczyć o tym, że mężczyźni bezdomni, którzy utrzymują relacje z rodziną, w porównaniu do mężczyzn, którzy takiego kontaktu

nie mają, cechują się silniejszymi przekonaniem o wartości posiadanych celów życiowych, mają większe poczucie sensu życia oraz mają wyższy poziom kontroli nad własnym życiem. Relacje z rodziną mają duże znaczenie w kwestii poczucia sensu i celu w życiu.

Postawy życiowe bezdomnych mężczyzn a przyczyny bezdomności

Okazało się, że przyczyny bezdomności nie różnicują na poziomie istotnym statystycznie bezdomnych mężczyzn w takich postawach jak: Poczucie celu (PC), Spójność wewnętrzna (SW), Kontrola życia (KŻ), Pustka egzystencjalna (PE), Osobowy sens (OS), Równowaga postaw życiowych (RPŻ). Analiza statystyczna wykazała różnice jedynie w postawach określających Akceptację śmierci (AŚ) oraz Poszukiwanie celu (PC) (tabela 5). Wyniki pokazują, iż mężczyźni bezdomni, którzy trwają w bezdomności z przyczyn osobistych, charakteryzują się znacznie mniejszą akceptacją śmierci niż pozostali bezdomni. Natomiast mężczyźni bezdomni, którzy deklarowali jako przyczyny ich sytuacji czynniki określane jako patologiczne, cechują się największą akceptacją śmierci w porównaniu do pozostałych bezdomnych. Mężczyźni ci charakteryzują się również najwyższymi wynikami dla skali poszukiwanie celu aniżeli pozostali mężczyźni przebywający w schroniskach dla bezdomnych. Natomiast mężczyźni bezdomni, którzy deklarowali przyczyny rodzinne jako powody pozostawania w sytuacji bezdomności, cechowali się najniższą motywacją do poszukiwania wyzwań w życiu.

Tabela 5.

Prezentacja istotnych różnic wśród mężczyzn bezdomnych w postawach życiowych ze względu na przyczyny bezdomności (N=119)

Postawy życiowe	Finansowe N=42	Rodzinne N=26	Patologia N=31	Losowe N=14	Osobowość N=6	H	p
Akceptacja śmierci	62,179	58,577	71,452	43,857	29,416	11,423	0,022
Poszukiwanie celu	59,548	45,365	72,274	67,250	46,250	10,208	0,037

Dyskusja wyników

Bezdomność jest zjawiskiem społecznym o ogromnej sile rażenia. Zjawisko to dotyczy nie tylko jednostek, ale i całych rodzin. Czasami jest to wzór powielany z pokolenia na pokolenie. W podejściu socjologicznym bezdomność jest problemem społecznym, charakteryzującym się brakiem stałego miejsca zamieszkania. W rozumieniu psychologicznym natomiast bezdomność oznacza kryzys egzystencji człowieka, który nie posiada faktycznego miejsca zamieszkania. Jest pozbawiony środków służących zaspokojeniu elementarnych potrzeb, został wyrwany ze swojego środowiska w wyniku rozpadu więzi społecznych. Kryzys egzystencji osoby bezdomnej jest wynikiem zakłóceń w sferze społeczno-psychologicznej jednostki, uniemożliwiających jej odtworzenie satysfakcjonujących więzi z bliskimi i uporządkowanie własnego życia, zaspokojenia elementarnych potrzeb (Pawlik-Popielarska, 2008, za: Dębski, Stachura, 2008). Według psychologii egzystencjalnej istota ludzka zмага się w ciągu swojego życia z wieloma konfliktami wewnętrznymi, rodzącymi kryzysy, które są rozumiane jako rodzaj specyficznej energii popychającej jednostkę do dalszego osobowego rozwoju (May, 1996). To, jak dany człowiek interpretuje narastającą wewnętrzną frustrację, wpływa na sposób postrzegania siebie w świecie.

Tematyka bezdomności, ze względu na eskalację zjawiska, staje się dla badaczy coraz popularniejszym problemem do eksploracji. Podjęta w niniejszym badaniu próba weryfikacji tezy mówiącej o różnicach w postawach życiowych między mężczyznami posiadającymi lokal mieszkalny a tymi, którzy przebywają w schroniskach dla bezdomnych, wydaje się zasadna, gdyż do tej pory nikt nie korzystał z narzędzia diagnozującego podstawowe odniesienia egzystencjalne do życia w badaniach z udziałem bezdomnych mężczyzn. Otrzymane wyniki mogą być pomocne w zrozumieniu tego zjawiska, zrozumieniu specyfiki potrzeb ludzi bezdomnych oraz ich wartości, a także w tworzeniu efektywnych programów prewencyjnych oraz rehabilitacyjnych dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Przeprowadzone na potrzeby niniejszej pracy badania miały pokazać, czy zasadne jest poszukiwanie różnic w prezentowanych postawach życiowych między mężczyznami bezdomnymi a mężczyznami posiadającymi własne domy. Sprawdzano,

czy fakt posiadania miejsca zamieszkania i tym samym różnica w jakości egzystencji różnicują kształtowanie się postaw. Analizowano również, czy określone charakterystyki socjodemograficzne, jak: wiek badanego, czas trwania w bezdomności, utrzymywanie relacji z rodziną oraz przyczyny bezdomności, różnicują postawy życiowe bezdomnych mężczyzn.

Rezultaty przeprowadzonych badań pokazały, że w zakresie postaw życiowych mężczyźni bezdomni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach. Bezdomni cechują się mniej adaptacyjnym funkcjonowaniem. Wykazują bierność, wycofanie, wyuczoną bezradność i brak motywacji. Obojętne jest im życie, dlatego nie odczuwają lęku przed śmiercią, cechują się też wysokim poziomem pustki egzystencjalnej, która charakterystyczna jest dla ludzi pozbawionych celu w życiu. Warto przypomnieć, że kształtowanie postaw wiąże się z różnego rodzaju procesami, a postawa jest wypadkową działania kilku czynników. Wiązą się z przekonaniami i interesami podmiotu, więc i z procesem emocjonalnym. Postawa jest wypadkową dokonywania się wielu strategii myślowych, polegających na ocenianiu i klasyfikowaniu. W związku z tym postawa wpływa na motywację jednostki i wyznacza kierunek działania (Prężyna, 1981). Zatem można stwierdzić, iż specyfika postaw życiowych bezdomnych mężczyzn bierze się z ich niskiego mniemania o sobie. Jest również wypadkową nastawienia do nich ludzi mieszkających w domach. Bierze się z mechanizmu marginalizacji i odrzucenia przez społeczeństwo. Można tu mówić o mechanizmie tzw. błędnego koła czy nadmiernej antycypacji odrzucenia. Postawy te są również odzwierciedleniem percepcji osób bezdomnych na temat otoczenia społecznego.

Przeprowadzone badania pozwoliły określić specyfikę postaw życiowych mężczyzn bezdomnych. Otóż okazało się, że mężczyźni bezdomni w porównaniu do mężczyzn posiadających własny dom charakteryzują się: słabszym poczuciem celu w życiu, słabszą kontrolą życia, większą akceptacją wobec śmierci, bardziej nasilonym poczuciem pustki egzystencjalnej, nieco wyższą chęcią znalezienia celu w życiu, słabszym poczuciem sensu życia oraz zachwianą równowagą postaw życiowych.

Bezdomni w porównaniu z osobami domnymi charakteryzują się brakiem poczucia celu bądź jest on istotnie obniżony. Przejawiają w stopniu znacznie osłabio-

nym (bądź wcale) misyjność życia, niesienia w sobie pewnej idei i chęci jej realizacji. Ich poczucie ukierunkowania z przeszłości w przyszłość jest zdominowane istnieniem wyłącznie w przeszłości. Życie jest tym, co było. Bycie tu i teraz oraz uwzględnianie perspektywy przyszłości jest tłumione przez zakotwiczenie w tym, co było kiedyś. U osób mieszkających w schroniskach dla bezdomnych dominują wewnętrzne konflikty i frustracje, które blokują dalszy rozwój. Zdaniem Kazimierza Dąbrowskiego (1989) jednostki zdolne do rozwoju mogą odznaczać się różnego rodzaju formami wzmożonej pobudliwości lub nerwowości. Mowa tu o napięciu psychicznym, odczuwanym jako dyskomfort, prowadzącym do chęci zmiany danego stanu i usunięcia doświadczanego dysonansu. Takie jednostki są skłonne i zdolne do wglądu i autorefleksji. Posiadają umiejętność przewartościowania i ustrukturalizowania swojego życia, co prowadzi do poprawy ogólnego funkcjonowania.

Rezultaty powyższych badań wskazują, że osoby bezdomne w porównaniu z mieszkającymi w domach mają słabszą kontrolę nad swoim życiem, co rodzi przekonanie o posiadaniu zewnętrznej atrybucji przyczyn warunkujących ich byt egzystencjalny. Mają tendencję do spostrzegania siły na zewnątrz aniżeli wewnątrz siebie. Charakteryzują się nieprzyjmowaniem osobowej odpowiedzialności za wszelkie zdarzenia życiowe. Słaba kontrola życia wraz ze słabym poczuciem sensu życia rodzą chaos. Powodują destabilizację, brak logiczności i spójności w postrzeganiu siebie oraz otaczającego świata.

Nasilenie poczucia pustki egzystencjalnej wiąże się z niedostatkiem sensu w życiu, brakiem celów, nudą, apatią i odczuwaniem zubożenia (Frankl, 1998). Wyniki te mogą wskazywać na istotnie obniżoną motywację do realizacji własnych celów czy zmiany własnej pozycji życiowej. Osoby bezdomne w porównaniu z grupą kontrolną w silniejszym stopniu przejawiają akceptację wobec śmierci. Z innej perspektywy ujmując ten rezultat, można zauważyć, że charakteryzują się brakiem bądź istotnie osłabionym poczuciem lęku przed śmiercią. U Rollo Maya (1996) czytamy, że lęk ogólnie ujmowany jest ontologiczną cechą człowieka, głęboko w nim zakorzenioną. Lęk godzi w centralny punkt naszego poczucia godności i własnej wartości, a więc w najważniejsze aspekty doświadczania siebie jako bytu, jako istnienia. Otrzymany wynik warto interpretować w odniesieniu do pozostałych wymiarów, które wskazują na bierność i obojętność bezdomnych mężczyzn.

W psychologii egzystencjalnej odnajdujemy postulat głoszący, że nadzieja jest wartością człowieka – nie wartością samą w sobie, lecz wartością, do której człowiek chce dążyć. Nadzieja jako zadanie. Wówczas może być czynnikiem drażeniowym. Nadzieja realizuje się w konkretnej egzystencji jednostkowego podmiotu (Opoczyńska, 1999). Nadzieja, która jest wpisana w psychikę ludzką, pozwala odkrywać nowe horyzonty. To dzięki nadziei człowiek się realizuje i przekracza swoje możliwości (Buksik, 2010).

Wymiar równowagi postaw życiowych wskazuje na stan ogólnego zadowolenia z życia, z posiadania i realizowania ważnych dla siebie zadań oraz rozumienia i akceptacji siebie oraz życia w ogóle (Reker, 1999, za: Klamut, 2010). W odniesieniu do takiego ujęcia można stwierdzić, iż mężczyźni bezdomni w porównaniu z mężczyznami domnymi charakteryzują się brakiem satysfakcji z własnego życia, nie doceniają wartości doświadczeń, nie widzą sensu życia, wyrażają brak akceptacji dla własnego aktualnego położenia. Mając powyższe na uwadze, w tym miejscu warto odnieść się do ostatniego w tym wniosku wymiaru, jakim jest poszukiwanie celu. Mężczyźni bezdomni w porównaniu z mężczyznami z grupy kontrolnej deklarują nieco wyższą chęć znalezienia celu w życiu. Może to wskazywać na chęć odrzucenia rutyny życia, przełamania schematów, ogólnej potrzeby działania i użycia. Wniosek ten można odnieść do słów Alfreda Adlera (1989), który twierdził, że podstawowym prawem życia jest przewyższanie siebie, skłonność do przekraczania własnych barier i ograniczeń. Przewyższanie służy dążeniu do samozachowania, do równowagi cielesnej i duchowej. Adler podkreśla, że być człowiekiem, to znaczy mieć poczucie niższości, popychające i pnące do ustawicznego przewyższania go. Jedynie świadomość, że osiągnęło się dostateczne miejsce w dążeniu, zdoła dać człowiekowi poczucie szczęścia, spokoju i wartości.

Ponadto okazało się, że mężczyźni bezdomni różnią się między sobą w prezentowanych postawach życiowych ze względu na niektóre opisujące ich charakterystyki socjodemograficzne:

- a) Mężczyźni bezdomni nie różnią się między sobą w postawach życiowych na poziomie istotnym statystycznie ze względu na wiek.
- b) Mężczyźni bezdomni nie różnią się między sobą w postawach życiowych na poziomie istotnym statystycznie ze względu na czas pozostawania w sytuacji bezdomności.

c) Fakt utrzymywania kontaktu z rodziną wpływa na występowanie różnic w postawach życiowych wśród bezdomnych mężczyzn. Bezdomni, którzy deklarują utrzymywanie relacji rodzinnych, otrzymali wyższe wyniki w skalach:

- poczucie celu,
- osobowy sens/ poczucie sensu życia,
- równowaga postaw życiowych.

Różnice te ujawniają się w wymiarach odnoszących się do pozytywnego ukierunkowania z przeszłości w przyszłość, świadczących o chęci odnalezienia celu, idei, dążeniu do rozwoju, poczuciu zrozumienia siebie i otaczającej rzeczywistości. Takie rezultaty mogą wskazywać na budującą wartość kontaktów rodzinnych. Sieć wsparcia społecznego motywuje jednostkę do działania, wyzwala pozytywną energię skłaniającą do pracy nad sobą, doskonalenia swojego bytu. Wyniki te można odbierać, jako deklarację niektórych bezdomnych, zwłaszcza tych utrzymujących stosunki rodzinne, do przypisywania istotnej wartości rodzinie. O pozytywnym znaczeniu relacji społecznych pisał May (1996), twierdząc, że redukują lęk egzystencjalny. Człowiek dąży do akceptacji, aprobaty i uznania, dlatego dla jednostek wyżej zorganizowanych jest to czynnik pobudzający do rozwoju. Frankl (1984) podkreślał, że sens życia pojawia się jako efekt określonego kontaktu jednostki ze światem. Mimo że sens życia jest kategorią subiektywną, pojawia się jako efekt określonego kontaktu jednostki ze światem obiektywnie istniejącym. Sens życia jest zjawiskiem pozytywnym, dającym przyjemne emocje, wiąże się z radosną stroną życia. Można więc mówić, że bezdomni, którzy utrzymują relacje z rodziną, czują się nieco lepiej od bezdomnych, którzy takiego kontaktu nie mają.

Stwierdzono, że przyczyny bezdomności nie różnicują postaw życiowych prezentowanych przez bezdomnych mężczyzn. Różnice na poziomie istotnym statystycznie zaobserwowano jedynie w grupie mężczyzn, którzy deklarowali czynniki patologiczne jako powód wejścia w sytuację bezdomności, a dotyczyły one akceptacji śmierci i poszukiwania celu. Pod nazwą czynniki patologiczne w powyższych badaniach kryły się takie przyczyny jak uzależnienia czy posiadanie przeszłości kryminalnej. W literaturze odnajdujemy twierdzenia, że osoby, które najczęściej popadają w uzależnienia, charakteryzują się pewnego rodzaju deficytem emocjo-

nalnym, pustką, poczuciem niekompletności i nieadekwatności, dlatego uzupełnienia poszukują na zewnątrz, np. w alkoholu. Natomiast osoby z przeszłością kryminalną najczęściej charakteryzują się niedostosowaniem społecznym, które wynika z utrwalonych nieprawidłowych schematów funkcjonowania powielanych z pokolenia na pokolenie lub ich deficytu (Gierowski, Lew-Starowicz, Mellibruda, 2002, za: Strelau, 2002). Można zatem twierdzić, iż jednostki te prezentują postawę niezależną od wszelkich przyjętych społecznie norm, a deficyty w strukturze osobowości powodują, że są obojętne wobec życia i wszelkich wartości.

Bezdomni mężczyźni, którzy podawali czynniki patologiczne jako przyczyny swojej sytuacji życiowej, cechują się również najsilniejszą chęcią odnalezienia celu w życiu, wyjścia z rutyny, poszukiwania nowych doświadczeń. Takie rezultaty wskazują na pewną ambiwalencję odczuć badanych, zwłaszcza w obrębie tej konkretnej grupy. Kazimierz Popielski (1998) napisał, że każdy człowiek ma potrzebę sensu i próbuje odnaleźć sensowność w swoich działaniach. Każdy robi to w sposób indywidualny, odnosząc się do swoich prywatnych doświadczeń egzystencjalnych. Autor ten podkreślał również, że człowiek posiada świadomość swoich ograniczeń i swojej skończoności. Sprawia to, że w ludziach rodzi się pewnego rodzaju niepokój i przez to gubią się w swoich dążeniach. Na skutek różnych porażek zatracają swoją wewnętrzną motywację i tracą nadzieję, która jest wartością samą w sobie.

Powyższe badania ukazały, jak zróżnicowana i heterogeniczna jest grupa badanych bezdomnych mężczyzn. Trudno ją jednoznacznie określić i zdefiniować, gdyż bezdomność nie ujawnia się tylko w pragnieniach i zamiarach, ale też w lękach i obawach osób bezdomnych, a także w sposobie myślenia o własnej przyszłości i przeszłości. Do zmiennych, które towarzyszą bezdomności, należą niewątpliwie: niskie poczucie własnej wartości, osamotnienie, przekonanie o złej naturze świata i ludzi (Dębski, Stachura, 2008). Takie nastawienie rodzi poczucie upokorzenia i wstyd. Bezdomni wstydzą się siebie, tego, że są brudni i brzydko pachną, że śpią na ulicy. Z tego też względu sami odwracają się od ludzi, dążąc do samotności. Samotność jest niekwestionowanym aspektem bezdomności. Jest czymś, co straszliwie dotyka człowieka, który nie tylko pozbawiony jest dachu nad głową, ale i oparcia w sobie i innych (Błazej, Bartosz, 1998).

Wnioski

Mężczyźni bezdomni w porównaniu z mężczyznami posiadającymi własny dom charakteryzują się słabszym poczuciem celu w życiu, słabszą kontrolą życia, większą akceptacją wobec śmierci, bardziej nasilonym poczuciem pustki egzystencjalnej, nieco wyższą chęcią znalezienia celu w życiu, słabszym poczuciem sensu życia oraz zachwianą równowagą postaw życiowych.

Mężczyźni bezdomni różnią się między sobą w prezentowanych postawach życiowych niektórymi charakterystykami socjodemograficznymi:

wiek i czas pozostawania w sytuacji bezdomności nie różnicują postaw życiowych badanych mężczyzn,

utrzymywanie kontaktu z rodziną i przyczyna stania się bezdomnym różnicują postawy życiowe badanych bezdomnych mężczyzn.

Bibliografia

Błażej, E., Bartosz, B. (1998). *O doświadczaniu bezdomności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Browarczyk, Ł. (2008). *Forum – o bezdomności bez lęku, Rok I*. Gdańsk: Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.

Chwaszcz, J. (2008). *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Dąbrowski, K. (1989). *Trud istnienia*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Dębski, M., Stachura, K. (2008). *Oblicza bezdomności*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański.

Dębski, M. (2010). *Problem bezdomności w Polsce*. Wybrane aspekty. Gdańsk: Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.

Duda, M. (2008). *Bezdomność: trudny problem społeczny*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.

Gierowski, J.K., Lew-Starowicz, Z., Mellibruda, J. (2002). Psychopatologia zjawisk społecznych. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 3, s.

691-703). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Goodman, L., Saxe, L., Goodman, M. H. (1991). Homelessness as psychological trauma – broadening perspectives. *American Psychologist*, 46, 11, 1219-1225.

Frankl, V. (1998). *Homo Patiens*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Klamut, R. (2002). *Cel – czas – sens życia*. Lublin: TN KUL.

Klamut, R. (2010). *Kwestionariusz Postaw Życiowych KPŻ*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

May, R. (1996). *O istocie człowieka. Szkice z psychologii egzystencjalnej*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.

Mądrzycki, T. (1977). *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.

Moczuk, E. (1999). Bezdomność jako problem społeczny w opiniach osób bezdomnych. W: T. Sołtysiak (red.), *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju* (s. 231-246). Włocławek: WSHE.

Obuchowski, K. (1993). *W poszukiwaniu właściwości człowieka*. Poznań: Oficyna Wydawnicza GARMOND.

Obuchowski, K. (2000). *Od przedmiotu do podmiotu*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej.

Olech, P. (2008). Mieszkalnictwo a bezdomność. W: Ł., Browarczyk (red.), *Forum. O bezdomności bez lęku. Rok I*. (s. 251-284). Gdańsk: Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.

Opoczyńska, M. (1999). Wokół pytań o naturę człowieka. W: M. Opoczyńska (red.), *Wprowadzenie do psychologii egzystencjalnej* (s. 10-41) Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Popielski, K. (1996). Psychologiczno-egzystencjalna interpretacja problematyki sensu i sensowności. W: K. Popielski (red.), *Człowiek – wartość – sens* (s. 49-50). Lublin: Wydawnictwo KUL.

Sołtysiak, T. (1999). *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju*. Włocławek: WSHE.

Streszczenie

Sytuacja bezdomności jest sytuacją ekstremalną i stresującą. Może przyczyniać się do powstawania urazów psychicznych, zaburzeń emocjonalnych u osób dotkniętych bezdomnością. Stan pozbawienia dachu nad głową może być czynnikiem odgrywającym główną rolę w rozwoju różnego rodzaju dezadaptacyjnych reakcji. Bezdomność może stanowić bardzo silną barierę dla bezdomnych. Stanowią oni margines społeczny i są grupą wykluczoną z życia w sieci społecznej. W konsekwencji zachowanie bezdomnych jest bardzo ograniczone do wąskiego repertuaru aktywności oraz postaw.

W podjętym badaniu postanowiono sprawdzić, czy mężczyźni bezdomni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w postawach życiowych mierzonych KPŻ oraz czy bezdomni różnią się w tym aspekcie również między sobą. Przebadano 119 osób bezdomnych oraz 80 osób domnych, które reprezentowały grupę kontrolną.

Wyniki pozwalają na stwierdzenie, że mężczyźni bezdomni różnią się od mężczyzn domnych w postawach życiowych. Funkcjonują oni w sposób mniej adaptacyjny, charakteryzują się brakiem poczucia celu i sensu życia. Wykazują się zewnętrznym poczuciem kontroli, apatią i obojętnością. Okazało się też, że utrzymywanie relacji z rodziną oraz przyczyny, które doprowadziły badanych do sytuacji bezdomności, wpływają na występowanie różnic w postawach życiowych wewnątrz tej grupy.

Słowa kluczowe: bezdomność, wykluczenie społeczne, postawy życiowe.

Homeless Men and Their Life Attitude

Abstract

Homelessness is an extreme and stressful situation. Homeless people may suffer psychological traumas and emotional disorders. The state of being homeless can be a major factor in the development of various maladaptive behaviors, and breaking out of homelessness is often extremely difficult. Homeless people live as outcasts excluded from the social life. As a result, life attitude of the homeless is very limited.

The aim of the research was to check whether life attitude measured by the Life Attitude Questionnaire is different for homeless men as compared to men who have homes, as well as whether the homeless differ from each other in terms of their life attitude. We examined 119 homeless people and 80 people not suffering from homelessness as a control group.

The results show that homeless men differ from men who have homes in terms of their life attitude. The homeless are less adaptive and have no purpose in life. Moreover, they manifest apathy, indifference and belief in external control. It has also been proved that maintaining relationships with family and reasons for which the examined persons have become homeless result in differences in life attitude within this group.

Key words: homelessness, social exclusion, life attitude

Osobowość typu D

a strategię radzenia sobie ze stresem

w grupie bezdomnych mężczyzn

Wprowadzenie

Celem przeprowadzonych badań było określenie portretu psychologicznego bezdomnego mężczyzny. Postanowiono sprawdzić, czy mężczyźni bezdomni różnią się od mężczyzn zamieszkujących w domach w zakresie stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem, a także występowania cech osobowości typu D i jej składowych: negatywnej emocjonalności oraz hamowania społecznego. Ponadto badania miały na celu sprawdzenie, czy istnieje związek pomiędzy wyborem określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn, a ich wiekiem, a także czasem trwania w bezdomności oraz czy występują różnice w wyborze określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn ze względu na przyczyny ich bezdomności.

Bezdomność

Istnieje wiele definicji bezdomności oraz człowieka bezdomnego. W tej pracy została przyjęta definicja Leszka Stankiewicza (1999), według którego bezdomność jest złożonym zjawiskiem społecznym i osobowościowym stanem bezdomnego

² Adres do korespondencji: mgr Monika Łukaszewska, ukaszewska.monik@gmail.com

człowieka, warunkowanym przez różne przyczyny i przez fakt braku schronienia, spełniającego elementarne warunki, które pozwalają uznać je za pomieszczenie mieszkalne (Stankiewicz, 2002). „Bezdomnym jest natomiast człowiek nie mający miejsca spełniającego warunki mieszkalne, w którym mógłby stale przebywać, ani aktualnej możliwości lub chęci uzyskania takiego miejsca. Miejsce spełniające warunki mieszkalne to takie, które nadaje się do stałego przebywania bez narażenia zdrowia, i które umożliwia zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych: wygodnego i spokojnego noclegu, zachowania higieny osobistej, sporządzania posiłków” (Duracz-Walczak, 2002, s. 21-22).

Mężczyźni bezdomni stanowią grupę, która jest bardzo często badana przez socjologów, jednak bardzo rzadko przez psychologów, a przecież bezdomność nie jest jedynie problemem socjologicznym. Badaczom zajmującym się problematyką bezdomności do tej pory nie udało się jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie: dlaczego ludzie stają się bezdomni? Być może większe znaczenie pełnią czynniki psychologiczne?

Osobowość stresowa typu D

Pojęcie osobowości typu D, określanej mianem osobowości stresowej lub podatnej na stres (*distressed personality*), zostało wprowadzone do literatury po raz pierwszy w 1995 roku przez Johana Denolleta, psychologa klinicznego z Uniwersytetu w Tilburgu w Holandii (Ogińska-Bulik, 2009).

Osobowość stresowa (*distressed personality*) obejmuje dwa główne wymiary, rozumiane jako względnie stałe cechy osobowości tj. negatywną emocjonalność (*negative affectivity*) oraz hamowanie społeczne (*social inhibition*) (Moryś, Majkowicz, Ogińska-Bulik, Rynkiewicz, 2006). Dla jednostek z osobowością typu D charakterystyczne są: tendencja do zamartwiania się i odczuwania napięcia, niskie poczucie bezpieczeństwa, pesymistyczny sposób patrzenia na świat, poczucie bycia nieszczęśliwym, tendencja do obwiniania się, nieśmiałość i słabe więzi z innymi ludźmi, dyskomfort w obecności innych osób, głównie obcych, a także dystans wobec nich oraz niska skłonność do dzielenia się emocjami. Ponadto osobowość typu D wiąże

się z takimi objawami stresu psychologicznego, jak skłonność do depresji, trudności w korzystaniu ze wsparcia społecznego, obniżone samopoczucie, niski poziom poczucia własnej wartości, niski poziom satysfakcji z życia oraz poczucie wyczerpania. Jednostki o osobowości stresowej wykazują trudności w kontrolowaniu swoich popędów oraz słabo radzą sobie ze stresem. Są również bardziej wrażliwe, mniej aktywne, mniej wytrzymałe oraz mniej podatne na zmiany. Nie są nastawione na poszukiwanie stymulacji. Osoby o osobowości stresowej są mniej inteligentne emocjonalnie i wykazują słabsze kompetencje społeczne. Odnoszą się do wielu rzeczy krytycznie, lecz z dystansem. Nie lubią być oceniane, ani zwracać na siebie uwagi innych. Ujawniają również niższą satysfakcję z życia oraz niższy poziom koherencji (Ogińska-Bulik, 2009).

Pierwszy z wymiarów osobowości typu D, negatywna emocjonalność (negatywny afekt, afektywność negatywna) wyraża się w skłonności jednostki do przeżywania silnych negatywnych emocji, takich jak: lęk, gniew, irytacja czy wrogość. Ponadto charakteryzuje się rzadkim przeżywaniem emocji pozytywnych (Ogińska-Bulik, 2004).

Drugi z wymiarów osobowości stresowej, hamowanie społeczne, odnosi się do unikania zagrożenia związanego z relacjami społecznymi oraz dotyczy skłonności do powstrzymywania się od wyrażania negatywnych emocji i zachowań zgodnych z tymi emocjami. Brak ekspresji emocjonalnej ma charakter świadomy i występuje głównie w sytuacjach społecznych (Denollet, 1998).

Jednostki o osobowości stresowej częściej oceniają sytuację stresową w kategoriach zagrożenia aniżeli osoby, które nie wykazują tendencji do doświadczania negatywnych emocji. Podobnie jest z odczuwaniem jego natężenia. Jednostki charakteryzujące się tendencją do występowania cech osobowości typu D silniej odczuwają stres od osób nieprzejawiających tych cech (Ogińska-Bulik, 2009).

Radzenie sobie ze stresem

Określenie „radzenie sobie” (*coping*) pojawiło się oficjalnie w literaturze w latach 60., natomiast w roku 1967 zostało włączone do haseł uwzględnianych w *Psy-*

chological Abstracts (Heszen-Niejodek, 2007). Termin ten posiada trzy odniesienia znaczeniowe. Radzenie sobie może być rozpatrywane jako proces, strategia i styl (Heszen-Niejodek, 2000).

Radzenie sobie jest rozumiane jako „stale zmieniające się poznawcze i behawioralne wysiłki (*efforts*) podmiotu mające na celu uporanie się (*to manage*) z określonymi wymaganiami zewnętrznym i wewnętrznymi, ocenianymi przez osobę jako obciążające lub przekraczające zasoby jednostki (Lazarus, Folkman, 1984, s. 141, za: Heszen-Niejodek, 2007, s. 150). Richard Lazarus i Suzanna Folkman wyróżnili dwie zasadnicze funkcje radzenia sobie ze stresem:

instrumentalną, związaną ze sposobami radzenia sobie zorientowanymi na problemie (*problem – focused*), których celem jest rozwiązanie sytuacji trudnej,

regulacyjną, powiązaną ze strategiami radzenia sobie skoncentrowanymi na emocjach (*emotion – focused*), których celem jest regulacja stanu emocjonalnego osób znajdujących się w sytuacji stresowej (Lazarus, 1986).

O ile ta pierwsza jest ukierunkowana na opanowanie stresora w celu zmniejszenia lub usunięcia jego stresujących właściwości, o tyle druga pomaga w kontrolowaniu reakcji emocjonalnej związanej z danym stresorem (Heszen-Niejodek, 2004; 2005).

Cel badań, problemy i hipotezy badawcze

Głównym celem podjętych badań było ustalenie, czy mężczyźni bezdomni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w zakresie cech osobowości typu D oraz stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem. Analiza zagadnień teoretycznych doprowadziła do sformułowania pięciu pytań badawczych:

Czy bezdomni mężczyźni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w zakresie cech osobowości typu D?

Czy bezdomni mężczyźni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w zakresie stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem ?

Czy występuje związek pomiędzy wyborem określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn a ich wiekiem?

Czy występuje związek pomiędzy wyborem określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn a czasem trwania w bezdomności?

Czy występują różnice w wyborze określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn ze względu na przyczyny ich bezdomności?

Odpowiednio do pytań badawczych postawiono hipotezy badawcze:

H₁: Bezdomni mężczyźni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w zakresie cech osobowości typu D. Oczekuje się, że mężczyźni bezdomni cechują się bardziej nasiloną osobowością typu D.

H₂: Bezdomni mężczyźni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w zakresie strategii radzenia sobie ze stresem. Oczekuje się, że mężczyźni bezdomni stosują mniej adaptacyjne strategie radzenia sobie ze stresem.

H₃: Występuje związek pomiędzy wyborem określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn, a ich wiekiem.

H₄: Występuje związek pomiędzy wyborem określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn a czasem trwania w bezdomności.

H₅: Występują różnice w wyborze określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn ze względu na przyczyny bezdomności.

Metody badawcze

W celu udzielenia odpowiedzi na postawione pytania badawcze zastosowano następujące metody psychologiczne.

Inwentarz do Pomiaru Radzenia Sobie ze Stresem Mini-COPE posłużył do oceny repertuaru stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem. Skala Pomiaru Osobowości Typu D posłużyła do oceny występowania cech osobowości typu D oraz jej składowych – negatywnej emocjonalności oraz hamowania społecznego. Wywiad pozwolił zebrać podstawowe dane społeczno-demograficzne wszystkich osób biorących udział w badaniu. Inwentarz do Pomiaru Radzenia Sobie ze Stresem (Mini-COPE) jest oparty na tych samych podstawach teoretycznych, co Wielowymiarowy Inwentarz do Pomiaru Radzenia sobie ze Stresem (COPE). Mini-COPE jest wersją skróconą skali COPE, skonstruowanej przez Charlesa Carvera i współpracowni-

ków (1989) i służącej do badania sposobu, w jaki ludzie reagują na stres (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009).

Polska wersja inwentarza Mini-COPE składa się z 28 twierdzeń, które wchodziły w skład 14 strategii radzenia sobie ze stresem (po 2 twierdzenia w każdej strategii). Badany zaznacza w odniesieniu do każdego stwierdzenia jedną z czterech możliwych odpowiedzi oznaczających: 0 – prawie nigdy tak nie postępuję; 1 – rzadko tak postępuję; 2 – często tak postępuję; 3 – prawie zawsze tak postępuję.

Każdą skalę ocenia się oddzielnie, dodając do siebie punkty za odpowiedzi dotyczące dwóch twierdzeń, wchodzących w jej skład i dzieląc sumę przez 2. Rozpiętość wyników każdej skali mieści się w granicach 0 – 3 (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009).

Rzetelność polskiej wersji inwentarza Mini-COPE ustalono na podstawie badania 200 osób. Ponieważ w skład każdej z 14 skal wchodzi dwa twierdzenia, obliczono rzetelność połowkową. Uzyskano w ten sposób wskaźnik 0,86 (wskaźnik Guttmana 0,87). Stałość oceniono na grupie 34 osób badanych po upływie sześciu tygodni, jest ona zadowalająca dla większości skal. Najwyższa jest dla strategii *Zwrot ku Religii* (0,94) i *Zażywanie Substancji Psychoaktywnych* (0,82). Najniższa natomiast jest dla strategii *Zajmowanie się Czymś Innym* (0,32) (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009).

Rzetelność wersji oryginalnej w postaci zgodności wewnętrznej osiąga dla większości skal wskaźniki zbliżone do 0,70, tj. wartości uznawanej za dobrą (Nunnally, Bernstein, 1994, za: Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009). Wersja polska uzyskała podobnie wysokie wskaźniki (od 0,62 dla strategii *Wyladowanie*, do 0,89 dla strategii *Zwrot ku Religii*) (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009).

Skala do Pomiaru Osobowości Typu D (DS-14) została opracowana przez Denolleta, w wersji polskiej natomiast powstała dzięki Juczyńskiemu i Ogińskiej-Bulik (2009). Narzędzie to służy do pomiaru osobowości typu D, zwanej również osobowością stresową. Skala składa się z 14 twierdzeń, z których siedem mierzy skłonność do przeżywania negatywnych emocji (Negatywna Emocjonalność), zaś pozostałe siedem – tendencję do powstrzymywania się od tych emocji i związanych z nimi zachowań (Hamowanie Społeczne).

Skala DS-14 jest narzędziem samoopisowym, należy więc do metod typu „papier – ołówek”. Badany dokonuje oceny własnego zachowania i posługując się skalą pięciostopniową, wybiera jedną z następujących odpowiedzi (każde stwierdzenie

jest oceniane w skali od 0 do 4): fałszywe – 0, raczej fałszywe – 1, trudno powiedzieć – 2, raczej prawdziwe – 3, prawdziwe – 4.

Oddzielnie oblicza się wyniki dla Negatywnej Emocjonalności i dla Hamowania Społecznego. Wyższy wynik oznacza większe nasilenie cech składających się na dany wymiar typu D. Teoretyczny zakres wyników dla każdego wymiaru wynosi od 0 do 28 punktów. Przyjmuje się, iż zakwalifikowanie jednostki do typu D wymaga uzyskania co najmniej 10 punktów w każdym z dwóch wymiarów (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009).

Rzetelność polskiej wersji DS-14 oceniono na grupie 1154 osób, obejmującej zarówno osoby zdrowe, jak i chore kardiologicznie. Współczynniki *alfa* Cronbacha wynoszą dla skali Negatywnej Emocjonalności 0,86, a dla skali Hamowania Społecznego 0,84. Rzetelność skali oceniona metodą test-retest (po upływie trzech miesięcy) na grupie 60 osób zdrowych wyniosła 0,76 dla Negatywnej Emocjonalności, 0,73 dla Hamowania Społecznego.

W grupie 40 osób chorych kardiologicznie natomiast rzetelność wyniosła 0,74 dla Negatywnej Emocjonalności, 0,70 dla Hamowania Społecznego. Podobne wskaźniki charakteryzują wersję oryginalną, co świadczy o tym, iż rzetelność skali oceniamy na wysokim poziomie (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009).

Charakterystyka badanych osób

W badaniu empirycznym wzięło udział 119 bezdomnych mężczyzn, którzy stanowili grupę badaną. Badana próba była wewnętrznie zróżnicowana pod względem wieku, wykształcenia, stanu cywilnego, czasu trwania bezdomności, a także przyczyn bezdomności.

Wiek badanych mieścił się w przedziale 19-75 lat ($M=50,86$; $SD=11,29$). Większość z nich miała wykształcenie zawodowe (62 osoby), następnie podstawowe (34 osoby) i średnie (18 osób), a najmniej wyższe (5 osób). Wśród badanych mężczyzn było 52 rozwiedzionych, 46 kawalerów, 15 żonatych i 6 wdowców.

Średni czas trwania w bezdomności wynosił 5,40 lat ($SD=6,01$). Najwięcej było mężczyzn, których czas trwania w bezdomności mieścił się w przedziale 0-2 lat (44

osoby), następnie 6-10 (21 osób), 4-6 lat (20 osób). Najmniej było mężczyzn, których czas trwania w bezdomności wynosił ponad 10 lat (18 osób) oraz mieścił się w przedziale 2-4 lat (16 osób).

Najwięcej mężczyzn jako przyczynę swojej bezdomności wskazało problemy finansowe (38 osób), sytuację rodzinną (36 osób), następnie patologie społeczne (30 osób), wypadek losowy (11 osób) oraz czynniki osobowościowe (4 osoby).

Równolegle do badań osób bezdomnych przeprowadzono badanie mężczyzn mieszkających w domach, którzy byli dobierani odpowiednio do mężczyzn bezdomnych pod względem wieku, wykształcenia oraz stanu cywilnego. W badaniu udział wzięło 79 mężczyzn domnych, których wiek mieścił się w przedziale 21-77 lat ($M=45,93$; $SD=12,63$). Większość z nich posiadała wykształcenie średnie (30 osób), następnie zawodowe (25 osób), kolejno wyższe (18 osób) oraz podstawowe (6 osób). Wśród mężczyzn mieszkających w domach 60 osób było w związku małżeńskim, 17 osób stanu wolnego oraz 1 wdowiec i 1 rozwiedziony.

Organizacja badań

Badania zostały przeprowadzone w schroniskach dla bezdomnych mężczyzn w Grudziądzu, Toruniu oraz Bydgoszczy. Uczestnikami byli mieszkający tam bezdomni mężczyźni w różnym wieku. Uczestnictwo w badaniu miało charakter anonimowy oraz dobrowolny. Mężczyźni zostali dokładnie zapoznani z instrukcją wypełniania kwestionariuszy oraz celem badań. Po otrzymaniu zgody osób badanych mogli oni przystąpić do wypełniania arkuszy. Jeśli zaistniały jakiegokolwiek wątpliwości ze strony mężczyzn, mogli oni swobodnie zadawać pytania dotyczące metod. Wywiad z kolei został przeprowadzony bardzo dokładnie i wnikliwie z każdym z osobna. Badający zadawał identyczne pytania wszystkim badanym, odpowiedzi zaś sam zapisywał na przeznaczonym do tego arkuszu.

Grupę kontrolną stanowili mężczyźni mieszkających w domach. Warunkiem udziału w badaniu było wyrażenie ustnej zgody przez badanego. Osoby z grupy kontrolnej również badano indywidualnie, w sposób podobny do opisanego powyżej.

Wyniki

Celem niniejszej części jest przedstawienie oraz przeanalizowanie uzyskanych w badaniu wyników. Zastosowano program statystyczny Statistica 10. Dla uzyskania przejrzystości prezentowanych wyników oraz z uwagi na rozległość analiz w tekście zostały przedstawione jedynie wyniki istotne statystycznie.

Cechy osobowości typu D w grupie mężczyzn bezdomnych oraz mężczyzn mieszkających w domach

Analiza statystyczna wykazała istotne statystycznie różnice pomiędzy grupą mężczyzn bezdomnych, a grupą mężczyzn mieszkających w domach w zakresie cech osobowości typu D. Okazało się, że mężczyźni bezdomni częściej od mężczyzn mieszkających w domach charakteryzują się tendencją do występowania cech osobowości typu D, negatywnej emocjonalności i hamowania społecznego (tabela 1). Zatem postawiona hipoteza badawcza, zakładająca, iż mężczyźni bezdomni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w zakresie cech osobowości D, została zweryfikowana pozytywnie.

Tabela 1.

Istotność różnic między średnimi w Skali Osobowości Typu D między mężczyznami bezdomnymi (N=119) i mężczyznami mieszkającymi w domach (N=79)

Skala Typu D	Mężczyźni bezdomni		Mężczyźni domni		z	p
	M	SD	M	SD		
Typ D – wynik ogólny	28,30	11,10	19,86	9,93	5,345	0,0001
Negatywna emocjonalność	15,32	6,51	10,49	5,57	5,096	0,0001
Hamowanie społeczne	12,90	5,81	9,26	5,88	3,780	0,0001

Strategie radzenia sobie ze stresem w grupie mężczyzn bezdomnych oraz mężczyzn mieszkających w domach

Analiza statystyczna wykazała istotne statystycznie różnice pomiędzy grupą mężczyzn bezdomnych a grupą mężczyzn mieszkających w domach w zakresie stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem (tabela 2). Okazało się, że:

mężczyźni bezdomni częściej od mężczyzn domnych stosują takie strategie radzenia sobie ze stresem, jak: Akceptacja, Obwinianie Siebie, Religia, Wyładowanie, Zajmowanie się Czymś Innym, Zaprzeczanie, Zaprzestanie Działań, Zażywanie Substancji Psychoaktywnych oraz Pozytywne Przewartościowanie, mężczyzn mieszkających w domach stosują częściej od mężczyzn bezdomnych strategię Poszukiwanie Wsparcia Emocjonalnego.

Zatem postawiona hipoteza badawcza, zakładająca, iż mężczyźni bezdomni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w zakresie stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem, została zweryfikowana pozytywnie.

Tabela 2.

Istotność różnic między średnimi w Inwentarzu do Pomiaru Radzenia Sobie ze Stresem Mini-COPE między mężczyznami bezdomnymi (N=119) i mężczyznami mieszkającymi w domach (N=79)

Strategie radzenia sobie ze stresem	Mężczyźni bezdomni		Mężczyźni domni		z	p
	M	SD	M	SD		
Akceptacja	1,84	0,74	1,59	0,67	2,433	0,015
Obwinianie Siebie	1,74	0,85	1,12	0,76	4,979	0,000
Zwrot ku Religii	1,27	1,00	0,80	0,80	3,094	0,002
Wyładowanie	1,41	0,82	1,08	0,52	2,882	0,004
Zajmowanie się Czymś Innym	1,72	0,83	1,46	0,78	2,200	0,028
Zaprzeczanie	1,29	0,86	0,87	0,77	3,244	0,001
Zaprzestanie Działań	1,13	0,87	0,73	0,72	3,086	0,002
Zażywanie Substancji Psychoaktywnych	0,86	1,03	0,51	0,78	2,114	0,035
Pozytywne Przewartościowanie	1,68	0,80	1,48	0,58	2,298	0,022
Poszukiwanie Wsparcia Emocjonalnego	1,23	0,89	1,43	0,71	-2,447	0,014

Strategie radzenia sobie ze stresem a wiek bezdomnych mężczyzn

Analiza statystyczna wykazała statystycznie istotny związek pomiędzy stosowaniem określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn

a ich wiekiem (tabela 3). Okazało się, że stosowanie strategii Akceptacja przez bezdomnych mężczyzn wzrasta wraz z ich wiekiem. Zatem hipoteza badawcza zakładająca statystyczną zależność między stosowaniem określonych strategii radzenia sobie ze stresem a wiekiem została potwierdzona tylko dla strategii Akceptacja.

Tabela 3.

Współczynniki korelacji r-Pearsona pomiędzy wyborem strategii Akceptacja a wiekiem w grupie bezdomnych mężczyzn

Pary zmiennych	r	r ²	t	p
akceptacja & wiek	0,217	0,047	2,40	0,018

Strategie radzenia sobie ze stresem a czas trwania w bezdomności

Analiza statystyczna nie wykazała istotnego statystycznie związku pomiędzy stosowaniem określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn a czasem trwania ich bezdomności. Oznacza to, że bezdomni mężczyźni stosują cały repertuar strategii radzenia sobie ze stresem niezależnie od czasu trwania ich bezdomności. Zatem hipoteza badawcza stwierdzająca istotnie statystyczną zależność między stosowaniem określonych strategii radzenia sobie ze stresem a czasem pozostawania w bezdomności nie została potwierdzona i należy ją odrzucić.

Różnice w wyborze strategii radzenia sobie ze stresem ze względu na przyczyny bezdomności

Analiza statystyczna wykazała istotne statystycznie różnice w zakresie stosowania określonych strategii radzenia sobie ze stresem w grupie bezdomnych mężczyzn ze względu na przyczyny bezdomności (tabela 4). Okazało się, że: mężczyźni, których bezdomność jest spowodowana czynnikami osobowościowymi częściej od pozostałych stosują strategię Zaprzymanie Działań ($F=2,537$; $p=0,044$), mężczyźni, których bezdomność jest spowodowana przez problemy rodzinne rzadziej od pozostałych stosują strategię Zaprzymanie Działań.

Zatem hipoteza zakładająca występowanie istotnych statystycznie różnic w sto-

sowaniu strategii radzenia sobie ze stresem ze względu na przyczyny bezdomności została zweryfikowana pozytywnie jedynie w przypadku strategii Zaprzeszanie Działań.

Tabela 4.

Poziomy istotności dla strategii Zaprzeszanie Działań uzyskane w teście Tukeya

Przyczyny bezdomności	Finansowe M=1,092	Patologie społeczne M=1,300	Problemy rodzinne M=0,875	Wypadek losowy M=1,227	Czynniki osobowo- ściowe M=2,125
Finansowe	-	0,854	0,807	0,990	0,148
Patologie społeczne	0,854	-	0,262	0,999	0,365
Problemy rodzinne	0,807	0,262	-	0,749	0,048
Wypadek losowy	0,990	0,999	0,749	-	0,373
Czynniki osobowościowe	0,148	0,365	0,048	0,373	-

Dyskusja wyników

Istotą analiz było ukazanie obrazu psychologicznego bezdomnych mężczyzn w zakresie występowania cech osobowości typu D i stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem. Ponadto przedmiotem badań było także określenie różnic w wyborze strategii radzenia sobie ze stresem ze względu na zmienne społeczno-demograficzne (wiek, czas pozostawania w bezdomności oraz przyczyny bezdomności).

Wśród osób z grupy badanej osobowość D to konstrukt występujący bardzo często. Podobnie jak jej składowe – negatywna emocjonalność oraz hamowanie społeczne. Elementy te wynikają ze sposobu życia bezdomnych mężczyzn. Bezdomność sama w sobie to sytuacja stresująca i bardzo trudna. Osoby nią dotknięte są w stanie ciągłej deprywacji wielu podstawowych potrzeb, takich jak: jedzenie, higiena, dach nad głową. Ponadto narażone są nie tylko na odrzucenie ze strony innych, lecz również na stygmatyzację. Bezdomność kojarzy się bowiem z samymi negatywami. W konsekwencji bezdomni mężczyźni są bardzo samotni, pozostawieni sami sobie z problemami oraz nieprzewidywalnością, z jaką mają

do czynienia każdego dnia. Może to wyjaśniać tak częste występowanie u badanych hamowania społecznego. Bezdomni są izolowani, niechciani, co powoduje u nich utratę zaufania do ludzi oraz różnego rodzaju instytucji. Człowiekowi bezdomnemu często towarzyszą emocje negatywne, takie jak: lęk, poczucie winy i żalu, poczucie krzywdy, osamotnienie, złość. Jest to możliwe wyjaśnienie tak często występującej negatywnej emocjonalności u badanych. Mężczyźni bezdomni widzą swoją przyszłość w ciemnych barwach, brak im nadziei na lepsze jutro. Towarzyszy im wstyd i poczucie winy, a to z kolei utrwała i pogłębia poczucie klęski i beznadziejności (Chwaszcz, 2008). Z wiekiem jednak akceptują taki stan rzeczy, przystosowują się do swojej sytuacji. Jest to adaptacyjny mechanizm, opisany w literaturze i potwierdzony w powyższych analizach. Już Marek Jażdżkowski (2000), opisując fazę trwałej bezdomności, wymienia jako jej cechy pełne przystosowanie do tej sytuacji, brak motywacji do zmiany, a także nieumiejętność funkcjonowania w społeczeństwie. Im krótszy czas bezdomności, tym mniej obciążony jest patologicznymi zachowaniami przetrwania bezdomny (Piekut-Brodzka, 2000). Tak więc wyniki przeprowadzonych analiz są zgodne z literaturą, która również donosi o związku wieku oraz czasu trwania bezdomności a akceptacją tegoż stanu rzeczy.

Bezdomni mężczyźni w porównaniu z mężczyznami mieszkającymi w domach stosują znacznie rzadziej adaptacyjne strategie radzenia sobie ze stresem, a także znacznie częściej sięgają po używki, takie jak: alkohol, nikotyna czy leki. Stosowane przez nich strategie pomagają wyjaśnić mechanizm pozostawania w bezdomności. Osoby te im dłużej pozostają w bezdomności, tym bardziej akceptują swoją sytuację. Ponadto towarzysząca im bezzadność sprawia, że zaprzestają działań ukierunkowanych na rozwiązanie problemu: zajmują się innymi sprawami, znajdują ukojenie w uzależnieniach i coraz bardziej obwiniają siebie o tę całą sytuację. Jednak mechanizm obronny ich osobowości, jakim jest zaprzeczanie, z czasem powoduje, że zaczynają szukać winy swojej niedoli u innych osób: żony, dzieci, rodziców. Zdarza się, że szukają ukojenia w religii. Wszystkie te nieadaptacyjne strategie radzenia sobie ze stresem uniemożliwiają bezdomnemu człowiekowi wyjście z trudnej sytuacji. Jest to spowodowane również tym, iż uproszczony i ograniczony do podstawowych potrzeb świat bezdomnego zredukował przez lata

zasób jego reakcji i umiejętności (Jażdżikowski, 2000).

Mężczyźni bezdomni zmagający się z problemami rodzinnymi znacznie rzadziej rezygnują z wszelkich działań, mających na celu poprawę ich sytuacji życiowej. Natomiast osoby, których bezdomność jest spowodowana czynnikami osobowościowymi, częściej zaprzestają takowych. Być może jest to uwarunkowane tym, iż mężczyźni borykający się z konfliktami rodzinnymi mimo wszystko pragną je rozwiązać, ponieważ rodzina ma dla nich dużą wartość.

W przeprowadzonych badaniach uczestniczyła dość liczna grupa badana oraz kontrolna. Ponadto uzyskane wyniki są w większości zgodne z wcześniejszymi oczekiwaniami, sformułowanymi na podstawie dokładnych, indywidualnych wywiadów ze wszystkimi badanymi (bezdomnymi oraz domnymi), a także z treściami w polskiej literaturze dotyczącej bezdomności. Otrzymane dane odkrywają wiele istotnych i ciekawych różnic pomiędzy mężczyznami bezdomnymi a mężczyznami mieszkającymi w domach, które mogłyby być przydatne osobom pomagającym ludziom bezdomnym. Mężczyźni bezdomni w porównaniu z domnymi stosują mniej adaptacyjne strategie radzenia sobie ze stresem, co może przyczyniać się do trwania w tej trudnej sytuacji oraz niemożności wyjścia z niej. Ponadto czynnikiem utrudniającym wyjście z bezdomności jest występowanie składowych osobowości typu D – negatywnej emocjonalności oraz hamowania społecznego. Bezdomni mężczyźni znacznie częściej od mężczyzn mieszkających w domach cechują się tendencją do występowania osobowości stresowej. W większym stopniu odczuwają negatywne emocje, takie jak: lęk, złość, smutek. Ponadto mają trudności w inicjowaniu kontaktów społecznych oraz ich utrzymaniu. Częściej izolują się, co wpływa na rozpad ich rodzin oraz brak wsparcia. Dodatkowo czynniki osobowościowe oraz rodzinne mężczyzn bezdomnych wpływają na strategie radzenia sobie ze stresem, jakie wybierają. Bezdomni mężczyźni znacznie częściej sięgają po alkohol, nikotynę oraz leki. Zażywanie substancji psychoaktywnych jest bowiem jedną z najczęściej stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych. Jest to więc błędne koło, w jakim znajdują się bezdomni. Używki stanowią bowiem nie tylko jedną z najczęstszych strategii radzenia sobie z sytuacją trudną, z jakiej korzystają. Są one jednocześnie przyczyną ich bezdomności. Jażdżikowski (2000) nie bez przyczyny łączy syndrom

bezdomności z rozwojem uzależnienia od alkoholu. W mojej opinii są to informacje niezbędne w przeciwdziałaniu bezdomności. Bezdomność oddziałuje na wszystkie sfery życia człowieka: społeczną, mieszkaniową, zawodową, socjalno-bytową, zdrowotną oraz psychologiczną (Stenka, 2011). Dlatego też jest jednym z najtrudniejszych do rozwiązania problemów społecznych (Olech, 2006). Jednak nie jest to, jak się dotychczas wydawało, jedynie problem natury społecznej. Jest to w dużej mierze także problem psychologiczny. Uważam, iż niezbędna jest tego pełna świadomość. Wiedza ta może pomóc zrozumieć wiele zachowań bezdomnych, które osobom domnym wydają się dziwne. Możliwe, że to pierwszy krok do zapobiegania powstawania stereotypów dotyczących bezdomnych wśród ludzi mieszkających w domach. To z kolei mogłoby przyczynić się do zmniejszenia wyizolowania tych osób od społeczeństwa, a w konsekwencji do poprawy ich samooceny. Praca ta może być również krokiem do prowadzenia dalszych badań w tej tematyce, być może na jeszcze większej grupie badanej z możliwością uzyskania bardziej wnikliwych analiz, dających szansę na znacznie szerszy punkt widzenia. Tematyka ta jest bardzo interesująca i warta zajęcia się nią, gdyż w przyszłości może być przydatna w celu konstruowania rozmaitych programów rehabilitacyjnych dla osób bezdomnych, pomagających im odbudować własne życie – wyjść z bezdomności i podjąć walkę o samego siebie.

Wnioski

Mężczyźni bezdomni znacznie różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w zakresie cech osobowości typu D. Częściej występuje u nich tendencja do występowania cech osobowości typu D oraz jej składowych: negatywnej emocjonalności oraz hamowania społecznego.

Mężczyźni bezdomni różnią się od mężczyzn mieszkających w domach w zakresie stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem. Bezdomni mężczyźni stosują repertuar mniej adaptacyjnych strategii radzenia sobie ze stresem. Mężczyźni mieszkający w domach w sytuacji trudnej zwracają się do innych w poszukiwaniu wsparcia emocjonalnego, bezdomni z kolei unikają konfrontacji z problemem, uciekając w mechanizmy obronne,

zaprzeczają temu, iż sytuacja problemowa miała miejsce, zajmują się innymi czynnościami, zaprzestają działań, próbują znaleźć dobre strony w tym, co się stało, aż zaczynają akceptować własną sytuację. Takie postępowanie uniemożliwia nie tylko poradzenie sobie z bezdomnością, ale jest nieefektywne również w każdej innej sytuacji życiowej.

Wiek bezdomnych mężczyzn koreluje ze stosowaniem strategii Akceptacja: starsi bezdomni mężczyźni częściej ją stosują.

Czas trwania bezdomności nie ujawnił związku ze stosowaniem określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn.

Przyczyny bezdomności są czynnikiem różnicującym wybór określonych strategii radzenia sobie ze stresem. Osoby bezdomne z powodu problemów rodzinnych rzadziej korzystają ze strategii Zaprzestanie Działań, a z kolei mężczyźni, których bezdomność jest spowodowana czynnikami osobowościowymi częściej jej używają.

Bibliografia

- Basińska, M.A. (2009). *Funkcjonowanie psychologiczne pacjentów w wybranych chorobach endokrynologicznych. Uwarunkowania somatyczne i osobowościowe*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Chwaszcz, J. (2008). *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Denollet, J. (1998). Personality and coronary heart disease: The Type D – Scale – 16. *Annals of Behavioral Medicine*, 20(3), 209-215.
- Heszen-Niejodek, I. (2002). Emocje, ocena poznawcza i strategie w procesie radzenia sobie. W: I. Heszen-Niejodek (red.), *Teoretyczne i kliniczne problemy radzenia sobie ze stresem* (s. 174-197). Poznań: Wydawnictwo SPA.
- Heszen-Niejodek, I. (2007). Kliniczna psychologia zdrowia. W: H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna* (t. 2, s. 222-227). Warszawa: PWN.
- Heszen-Niejodek, I. (2000). Stres i radzenie sobie – główne kontrowersje. W: I. Heszen-Niejodek, Z. Ratajczak (red.) *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne* (s. 12-43). Katowice: Wydawnictwo

Uniwersytetu Śląskiego.

- Heszen-Niejodek, I. (2004). Styl radzenia sobie ze stresem jako indywidualna zmienna wpływająca na funkcjonowanie w sytuacji stresowej. W: J. Strelau (red.), *Osobowość a ekstremalny stres* (s. 238-263). Gdańsk: GWP.
- Heszen-Niejodek, I. (2005). Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (s. 465-492). Gdańsk: GWP.
- Heszen-Niejodek, I. (2007). Zdrowie i choroba w paradygmacie stresu psychologicznego. W: I. Heszen-Niejodek, H. Sęk (red.), *Psychologia zdrowia* (s. 141-158). Warszawa: PWN.
- Jażdżikowski, M. (2000). Syndrom bezdomności. *Świat Problemów*, 6, 4-7.
- Juczyński, Z., Ogińska-Bulik, N. (2009). *Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Lazarus, R. (1986). Paradygmat stresu i radzenia sobie. *Nowiny Psychologiczne*, 3, 2-39.
- Moryś, J., Majkowicz, M., Ogińska-Bulik, N., Rynkiewicz, A. (2006). Właściwości psychometryczne kwestionariusza do diagnozy osobowości typu D (DS14) szacowane na podstawie badania pacjentów z przebyłym zawałem serca. *Psychiatria*, 3(2), 62-67.
- Ogińska-Bulik, N. (2004). Osobowość typu D a występowanie chorób somatycznych. *Sztuka Leczenia*, 10(2), 9-16.
- Ogińska-Bulik, N. (2009). *Osobowość typu D. Teoria i badania*. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Olech, P. (2006). Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych. Warszawa: FISE.
- Piekut-Brodzka, D.M. (2000). *O bezdomnych i bezdomności: aspekty fenomenologiczne, etiologiczne i terapeutyczne*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Stankiewicz, L. (1999). Zjawisko bezdomności. Zarys problematyki. *Edukacja*, 2(66), 166-121.
- Stankiewicz, L. (2002). *Zrozumieć bezdomność*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Stenka, R. (red.) (2011). *Raport z fazy diagnozy*. Gdańsk: Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.

Streszczenie

Stres oraz radzenie sobie z nim to pojęcia bardzo szeroko omawiane w literaturze. Celem pracy było określenie, czy istnieją różnice w zakresie cech osobowości D oraz strategii radzenia sobie ze stresem w grupie bezdomnych mężczyzn w porównaniu z mężczyznami mieszkającymi w domach. Przedmiotem analiz było również sprawdzenie, czy występują istotne statystycznie różnice w zakresie stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn ze względu na przyczyny ich bezdomności, a także czy występuje związek pomiędzy wyborem określonych strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn a ich wiekiem, a także czasem trwania bezdomności.

Przebadano 119 mężczyzn bezdomnych w wieku 19-75 lat. Grupę kontrolną stanowiło 79 mężczyzn mieszkających w domach, dobranych pod względem wieku, wykształcenia oraz stanu cywilnego do osób bezdomnych. Występowanie cech osobowości typu D oceniono na podstawie Skali do Pomiaru Osobowości Typu D – DS14. Natomiast oceny częstości stosowania poszczególnych strategii radzenia sobie ze stresem dokonano na podstawie Inwentarza do Pomiaru Radzenia Sobie ze Stresem – Mini-COPE.

Stwierdzono, że mężczyźni bezdomni znacznie częściej charakteryzują się typem osobowości typu D aniżeli mężczyźni mieszkający w domach. Ponadto bezdomni mężczyźni stosują mniej adaptacyjne strategie radzenia sobie ze stresem aniżeli osoby domne. Wykazano również, że wraz z wiekiem u bezdomnych mężczyzn wzrasta poziom akceptacji własnej sytuacji. Ponadto stwierdzono, iż mężczyźni, których bezdomność jest spowodowana czynnikami osobowościowymi, częściej stosują strategię zaprzestania działań, natomiast osoby bezdomne z powodu problemów rodzinnych korzystają z tej strategii znacznie rzadziej w stosunku do pozostałych. Nie odnotowano związku pomiędzy czasem trwania bezdomności a stosowaniem określonych strategii radzenia sobie ze stresem.

Słowa kluczowe: osobowość typu D, stres, strategie radzenia sobie, bezdomność

Type D personality and coping with stress among homeless man's

Abstract

Stress and dealing with it have been widely discussed in professional literature. The aim of this work is to check whether differences exist in D personality traits and the strategy of coping with stress in the group of homeless man was a purpose of the work compared with non-homeless man. Also checking, whether they are appearing was an object of analyses essential statistically differences of the homelessness there in applied strategies of coping with stress by homeless man on account of causes, as well as, whether the connection is appearing between choice about determined strategies of coping with stress by homeless man, but their age, as well as the duration of the homelessness.

119 man of the homeless were examined in century 19 - 75 years. It constituted the control group 79 non-homeless of man, selected in terms of the age, the education and the marital status to persons of the homeless. Appearing of personality traits of the type D was judged based on the Scale for the Measurement of the Personality of Type D - DS14. However they effected the evaluation of the frequency of applying individual strategies of coping with stress based on the Inventory for the Measurement of coping with stress - Mini-COPE.

They stated that homeless man much were more often characterized by a type of personality of the type D, than non-homeless man. Moreover homeless man apply less adaptive strategies of coping with stress, than the person non-homeless man. They also showed that along with age at homeless man a level of approval of the own situation was rising. Moreover they stated, that man, of which the homelessness is more often caused by personality factors apply the strategy he will cease action, however homeless persons because of family problems much more rarely use this strategy in the relationship to remaining. A connection wasn't made a note between the duration of the homelessness, but applying specific strategies of coping with stress.

Key words: type D personality, stress, coping strategies, homeless

Zasoby osobiste a występowanie trudności interpersonalnych w grupie bezdomnych mężczyzn

Wprowadzenie

Człowiek jest istotą społeczną. By prawidłowo funkcjonować w społeczeństwie, musi cechować się umiejętnością prawidłowego rozumienia relacji, ich nawiązywania i pozostawania w nich. Niski poziom tych zdolności powoduje poczucie osamotnienia i bezradności, a także niezadowolenie oraz poczucie braku sukcesów w życiu osobistym. W swojej pracy chciałabym poszerzyć dotychczasową wiedzę dotyczącą psychologicznych determinantów sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie mężczyzn bezdomnych poprzez analizę trudności interpersonalnych oraz zasobów osobistych: nadziei i prężności, a także ich związku ze sobą.

Bezdomność to jedna z najtrudniejszych okoliczności w życiu człowieka. W przypadku utraty domu człowiek traci wewnętrzną harmonię, pojawia się u niego dezorientacja, strach oraz bezradność związana z daną sytuacją. Etymologicznie bezdomność oznacza stan pozostawania bez domu.

Nie istnieje jedna, powszechnie akceptowana definicja bezdomności. Badacze prowadzący badania do lat sześćdziesiątych definiowali bezdomność jako wyaliewanie ze struktury społecznej. Osobą bezdomną nazywany był człowiek niezaj-

3 Adres do korespondencji: mgr Sandra Nowaczyk: snowaczyk89@gmail.com

mujący pozycji w strukturze społecznej, który nie miał przypisanej konkretnej roli, nie posiadał rodziny, pracy, mieszkania (Dębski, 2008). Definicje odnoszące się do osób bezdomnych dotyczące fizycznego braku „dachu nad głową”, koncentrują się na behawioralnych przejawach bezdomności. Ludzie bezdomni to ci, którzy pozostają na ulicy, śpią w parkach, na dworcach, w schroniskach (Wilson, Szałkowski, 1988).

Bezdomny jest osobą nieposiadającą własnego mieszkania lub ignorującą normy społeczne, gdyż dokonał wyboru takiego stylu życia (Pisarska, 1993). Bezdomny to także człowiek, który nie posiada dóbr materialnych, który nie dba o własną przyszłość i żyje dniem dzisiejszym (Frąckiewicz, 1998).

Funkcjonowanie człowieka bezdomnego wiąże się z byciem w sytuacji trudnej, którą odczuwa w aspekcie fizycznym, psychicznym i społecznym. Sytuację trudną można tu rozumieć jako tę, która zagraża równowadze psychicznej jednostki (Heszen-Niejodek, 2003). Pozbawienie miejsca zamieszkania wiąże się z nocowaniem w schronisku lub w innych miejscach, takich jak: dworzec, klatki schodowe czy ogródki działkowe. Brak własnego mieszkania oznacza również niemożność zaspokajania potrzeb, tj. potrzeby odżywiania (osoby bezdomne często są niedożywione), higieny osobistej czy potrzeb psychicznych (Aronson, Wilson, Akert, 1997). Ludzie bezdomni posiadają znikomą kontrolę nad własnym życiem. Ważną kwestią jest również to, że osoby bezdomne nie korzystają z pomocy medycznej (Sidorowicz, 1997), gdyż nie mają ubezpieczenia zdrowotnego, a ponadto cechuje je niechęć do lekarzy. W związku z tym, że ich podstawowe potrzeby nie są zaspokajane i muszą koncentrować się na tym, aby przeżyć z dnia na dzień, potrzeby wyższe nie mogą nawet pojawić się w świadomości bezdomnego (Płużek, 1994).

Osoby bezdomne, wykluczone społecznie, przejawiają skłonność do izolowania się (Oliwa-Ciesielska, 2004), ograniczają się do kontaktów z innymi bezdomnymi, których często także odrzucają, przez co tracą umiejętność pełnienia ról społecznych, zawodowych czy rodzinnych. Sytuacja bezdomności jest dla nich sytuacją przymusową. Przynależność do grupy bezdomnych nie daje im korzyści, a wręcz przeciwnie oznacza utratę miejsca zamieszkania, dlatego też kontakty społeczne bezdomnych są rzadkie i nietrwałe (Przymeński, 2001). Ponadto duża część bezdomnych nie utrzymuje kontaktu z rodziną z powodu konfliktów, niechęci osoby bezdomnej do rodziny czy wyrzeknięcie się jej przez rodzinę z powodu bezdomności (Błażej, Bartosz, 1995;

Piekut-Brodzka, 2000). Można stwierdzić, że osoby bezdomne znajdują się w sytuacji osamotnienia i izolacji, czemu towarzyszy pustka, zamknięcie się w sobie, agresja czy złość.

Zasoby osobiste

Według psychologii zdrowia zasoby osobiste odnoszą się do wszystkich zmiennych mających na celu pomóc jednostce w radzeniu sobie ze stresem (Poprawa, 1996). Zasoby osobiste to względnie trwałe czynniki osobowościowe, które wpływają na sposób, w jaki jednostka próbuje opanować kryzysy życiowe i transakcje stresowe (Moss, Schaefer, 1993). Do zasobów osobistych zaliczamy między innymi zrównoważony temperament (Heszen, Sęk, 2007), inteligencję emocjonalną, poczucie koherencji, radość życia, nadzieję, prężność (Basińska, 2009).

Nadzieja rozumiana jest jako kompetencja do osiągnięcia sukcesu, wpływa na efektywność jednostki, na wytrwałość oraz poziom adaptacji do życia (Snyder, 1993). Nadzieja to pozytywny stan motywujący, oparty jest na dwóch rodzajach przekonań (Snyder, Cheavens, Simpson, 1997): przekonaniu o możliwości wykonania wcześniej powziętego planu – jest to przekonanie osoby, że potrafi ona zainicjować dążenie do celu i wytrwać w nim mimo przeszkód, na jakie napotka; drugi aspekt nadziei dotyczy postrzegania siebie jako osoby zaradnej, potrafiącej znaleźć więcej niż jeden sposób osiągnięcia celu. Tak więc w tym ujęciu nadzieja oznacza posiadanie wiedzy i kompetencji intelektualnych, czyli umiejętności znajdowania rozwiązań (Trzebiński, Zięba, 2003).

Wysoki poziom nadziei wiąże się z lepszym przystosowaniem społecznym. W kontaktach z innymi ludźmi takie osoby są bardziej mobilne. W przypadku stresu gotowe są one zwrócić się do rodziny i przyjaciół o pomoc (Kwon, 2002). Osoby takie szybciej i silniej przywiązują się do innych (Snyder, Cheavens, Sympson, 1997). Wysoki poziom nadziei wiąże się z większym spostrzeganym wsparciem społecznym i z niskim poczuciem osamotnienia (Snyder, 2002).

Prężność, kolejny zasób, to „zdolność do zaradności życiowej w zmieniających się warunkach, adekwatnego przystosowywania się i zaangażowania w sprawy

życia codziennego” (Uchnast, 1997, s. 28). Jest ona zdolnością do zmagania się i przezwyciężania bolesnych przeżyć, utrapień i zwykłych trosk. Jest to kluczowa umiejętność niezbędna we współczesnych czasach. Prężność daje możliwość efektywnego funkcjonowania w ciągle zmieniających się warunkach (Block, Block, 1980). Prężność to zdolność do wznoszenia się ponad przeciwności i nieustannego wykorzystywania sił do zmagania się z nimi (Wolin, Wolin, 1993).

Zenon Uchnast (1997) rozumie prężność jako zdolność do realizacji zadań, która nieustannie rozwija się i udoskonala. Osoba prężna jest jednostką pewną siebie, produktywną i wytrwałą w działaniu, jest osobą niezależną, potrafiącą uzyskać przychylność i akceptację innych. Osoby prężne doprowadzają do końca zaplanowane działania, a ponadto są serdeczne i zdolne do bliskich relacji z innymi (Block, Block, 1980). Prężność jest ściśle związana z umiejętnością tworzenia i utrzymywania satysfakcjonujących więzi społecznych, osoby cechujące się prężnością angażują się w większym stopniu w relacje z innymi ludźmi, są ugodowe i nie wykazują skłonności do szkodenia innym (Semmer, 2006).

Trudności interpersonalne

Kontakty interpersonalne, jak pokazują badania (Lynch, 2000), pełnią istotną rolę w zachowaniu naszego zdrowia. Utrzymywanie dobrych kontaktów prowadzi do szczęścia i harmonii, a osoby samotne żyją krócej.

Henry Sullivan zakładał, że relacje społeczne są „sercem psychopatologii”. Ludzie od momentu urodzenia są zaangażowani w interakcje z innymi ludźmi. Charakterystyczne doświadczenia interpersonalne każdej osoby znajdują swoje odzwierciedlenie w poznawczym i emocjonalnym funkcjonowaniu jednostki. Stają się niejako wzorcem oraz wpływają na percepcję, myśli i uczucia jednostki w stosunku do aktualnych sytuacji interpersonalnych z przyjaciółmi, rodzicami, rodziną itp. Konflikty interpersonalne są przyczyną nieprawidłowości, a ich brak sprzyja prawidłowemu funkcjonowaniu. Według Sullivana źródłem wszelkich zaburzeń jest lęk, powstający we wczesnym dzieciństwie, wywodzący się z relacji matka – dziecko. Lęk taki przekazywany jest drogą współodczuwania poprzez niepokój matki bądź

też przez dezaprobatę rodziców. Brak poczucia bezpieczeństwa i lęk we wczesnym okresie życia hamują rozwój dziecka, zmniejszają jego zdolność do obserwacji innych oraz przyczyniają się do powstania zaburzeń interpersonalnych, polegających na uogólnianiu przez dziecko swoich wczesnych, negatywnych przeżyć na innych ludzi (Sullivan, 1953).

Relacje interpersonalne mają ogromny wpływ na życie człowieka. Nieprawidłowo rozwijające się prowadzą do poważnych konsekwencji. Człowiek nie może i nie potrafi funkcjonować prawidłowo bez kontaktów interpersonalnych.

Z kolei zasoby osobiste mają zadanie utrzymania równowagi wewnętrznej człowieka, wskazując na określone właściwości człowieka, którymi on dysponuje w celu ochrony i rozwijania własnego zdrowia. Ponadto, zasoby mają ogromny wpływ na utrzymanie prawidłowych relacji społecznych, dzięki czemu zapobiegają trudnościom interpersonalnym i jednocześnie wystąpieniu zaburzeń psychopatologicznych, przyczyniają się do utrzymania harmonii w środowisku człowieka i zapobiegają powstawaniu zaburzeń osobowości wywołanych nieprawidłowymi relacjami społecznymi.

Cel badań, problemy i hipotezy badawcze

Celem prezentowanych badań jest poszerzenie dotychczasowej wiedzy na temat wybranych aspektów osobowości bezdomnych mężczyzn: sprawdzenie czy posiadają oni mniej zasobów osobistych a więcej problemów interpersonalnych w porównaniu z grupą mężczyzn zamieszkujących w domach oraz zbadanie, czy występuje związek między zasobami osobistymi – nadzieją i prężnością – a trudnościami interpersonalnymi w grupie bezdomnych mężczyzn i czy jest on specyficzny dla tej grupy badanych.

W oparciu o literaturę przedmiotu sformułowano problem badawczy w formie następującego pytania: czy istnieje zależność między zasobami osobistymi – nadzieją i prężnością – a trudnościami interpersonalnymi wśród osób z grupy mężczyzn bezdomnych? Poszukując odpowiedzi na powyższe pytanie, postawiono następującą hipotezę główną:

H_{Gl} : Występuje związek między zasobami osobistymi – nadzieją i jej komponentami oraz prężnością i jej komponentami – a trudnościami interpersonalnymi u mężczyzn bezdomnych. Założono, że im niższy poziom zasobów osobistych – nadziei i prężności – wśród bezdomnych mężczyzn, tym będą oni charakteryzować się większymi trudnościami interpersonalnymi.

Odpowiednio do postawionej hipotezy głównej postawiono następujące hipotezy szczegółowe:

H_1 : Występują różnice w poziomie nadziei i jej komponentów u mężczyzn bezdomnych w porównaniu z mężczyznami zamieszkującymi w domach. Założono, że u mężczyzn bezdomnych występuje niższy poziom nadziei niż u mężczyzn domnych.

H_2 : Występują różnice w poziomie występowania prężności i jej komponentów u mężczyzn bezdomnych w porównaniu z mężczyznami zamieszkującymi w domach. Założono, że u mężczyzn bezdomnych występuje niższy poziom prężności niż u mężczyzn domnych.

H_3 : Występują różnice w poziomie występowania trudności interpersonalnych wraz z komponentami u mężczyzn bezdomnych w porównaniu z mężczyznami zamieszkującymi w domach. Założono, że mężczyźni bezdomni mają więcej trudności interpersonalnych niż mężczyźni domni.

Metody badawcze

W celu odpowiedzi na postawiony problem badawczy zastosowano następujące narzędzia badawcze: Kwestionariusz Nadziei na Sukces autorstwa Marioli Łaguny, Jerzego Trzebińskiego, Mariusza Zięby, Skalę Pomiaru Prężności Niny Ogińskiej-Bulik, Zygfrieda Juczyńskiego, Inwentarz Problemów Interpersonalnych (IIP-32) Leonarda Horowitza oraz metryczkę do zebrania podstawowych danych społeczno-demograficznych o badanym.

Kwestionariusz nadziei na sukces służy do badania ogólnego poziomu nadziei. Umożliwia również pomiar dwóch komponentów nadziei: umiejętności znajdowania rozwiązań oraz siłę woli (Łaguna, Trzebiński, Zięba, 2005).

Test zbudowany jest z 12 twierdzeń (w tym ośmiu diagnostycznych). Zawiera cztery pozycje odnoszące się do przekonania o silnej woli, cztery pozycje odnoszące się do przekonania o umiejętności znajdowania rozwiązań oraz cztery pozycje buforowe. Osoba badana ustosunkowuje się poprzez zaznaczenie swojej odpowiedzi na skali ośmiostopniowej, gdzie 1 oznacza, że twierdzenie to jest zdecydowanie nieprawdziwe, a 8 – twierdzenie to jest zdecydowanie prawdziwe (Łaguna, Trzebiński, Zięba, 2001).

Rzetelność polskiej wersji Kwestionariusza Nadziei na Sukces oszacowano na podstawie badań przeprowadzonych w 2002- 2004 roku na grupach licealistów, studentów oraz bezrobotnych. *Alfa* Cronbacha wyniósł 0,82. W poszczególnych badaniach współczynniki *alfa* wynosiły od 0,76 do 0,86. Przy wyznaczaniu pomiarów ufności (PU) przyjęto prawdopodobieństwo błędu – 5%. W wyniku analizy czynnikowej uzyskano, tak samo, jak w wersji oryginalnej, dwa czynniki wyjaśniające łącznie 57,95% wariancji (czynnik 1 – 44,68%, czynnik 2 – 13,26%). Struktura czynnikowa kwestionariusza zgodna jest zatem z założeniami teoretycznymi.

Kolejny zasób osobisty zbadano przy zastosowaniu Skali Pomiaru Prężności – SPP 25 (Ogińskaj-Bulik, Juczyński, 2008). Skala ta przeznaczona jest do badania osób dorosłych, zarówno zdrowych, jak i chorych. W badaniach normalizacyjnych uczestniczyły 492 osoby w wieku od 19 do 65 lat (w tym 53,4% mężczyzn i 46,6% kobiet).

Skala zawiera 25 stwierdzeń dotyczących różnych właściwości osobowości składających się na prężność. Zadaniem osoby badanej jest ocena poszczególnych stwierdzeń na pięciostopniowej skali typu Likerta.

Skonstruowana skala służy do pomiaru prężności traktowanej jako właściwość osobowości, która jest istotna w procesie skutecznego radzenia sobie zarówno z wydarzeniami o charakterze traumatycznym, jak i stresem dnia codziennego. Oprócz wyniku ogólnego skala mierzy pięć następujących czynników: wytrwałość i determinację w działaniu, otwartość na nowe doświadczenia i poczucie humoru, kompetencje osobiste do radzenia sobie i tolerancję negatywnych emocji, tolerancję na niepowodzenia i traktowanie życia jako wyzwania oraz optymistyczne nastawienie do życia i zdolność mobilizowania się w trudnych sytuacjach (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2008).

Uzyskano pięcioczynnikową strukturę narzędzia, wyjaśniającą 51% wariancji całkowitej. Rzetelność skali wyniosła *alfa* Cronbacha – 0,89, a stabilność w czasie mierzona po czterech tygodniach – 0,85.

Trudności interpersonalne badano za pomocą Inwentarza Problemów Interpersonalnych (IIP-32). Autorami testu są Leonard M. Horowitz, Lynn E. Alden, Jerry S. Wiggins i Aaron L. Pincus (2000). IIP-32 jest skróconą wersją IIP-64 Inwentarza Problemów Interpersonalnych.

IIP-32 jest narzędziem do identyfikowania najbardziej charakterystycznych trudności interpersonalnych jednostki. Opiera się na neofreudowskiej teorii, głównie Sullivana, która zakładała, że relacje społeczne są istotą psychopatologii. Ludzie od momentu urodzenia są zaangażowani w interakcje z innymi ludźmi, które wpływają na ich percepcję, myśli i uczucia w stosunku do aktualnych sytuacji interpersonalnych z przyjaciółmi, rodzicami, rodziną, współpracownikami itp.

Test ten zbudowany jest z 32 twierdzeń. Wyniki na IIP-32 wyrażone są w ośmiu interpersonalnych wymiarach: despotyczny/kontrolujący, mściwy/ skoncentrowany na sobie, zimny/zdystansowany, społecznie zahamowany, niestanowczy/nieassertywny, nazbyt uczynny/wykorzystywany, poświęcający się/ nadmiernie opiekuńczy, natrętny/potrzebujący. Osoba badana ustosunkowuje się poprzez zaznaczenie swojej odpowiedzi na skali pięciostopniowej, gdzie 0 oznacza, że osoba wcale nie ma problemów z powyższymi rzeczami, 1 – trochę, 2 – umiarkowanie, 3 – całkiem sporo, 4 – bardzo.

Skala pierwsza despotyczny/kontrolujący wskazuje na osobę, która ma trudności z odpuśzczeniem sobie kontroli. Tacy ludzie opisują siebie jako zbyt kontrolujących i manipulujących. Utrata kontroli dla tych osób jest groźna, ponieważ jej skutkiem są uczucia utraty godności, szacunku i wartości. Odpuszczanie kontroli dla niektórych ludzi jest nieprzyjemne do tego stopnia, że nie mogą słuchać punktu widzenia innych ludzi bez współzawodniczenia z nim. Taka osoba nadmiernie spiera się z innymi.

Skala druga mściwy/skoncentrowany na sobie opisuje problemy wrogiej dominacji. Takie osoby łatwo doświadczają oraz wyrażają gniew i irytację, są pochłonięte rewanżowaniem się, walczą z innymi. Osoba wyraża gniew, podtrzymuje w sobie żal i ma trudność z przebaczeniem zniewag lub drobnostek.

Skala trzecia zimny/zdystansowany opisuje osobę, która w minimalnym stopniu odczuwa uczucia i przywiązywanie do innych ludzi. Taka osoba nie czuje miłości ku innym oraz odkrywa, że nawiązanie i utrzymanie długoterminowych zobowiązań z innymi jest trudne. Osoba ta jest niezwykle rzadko przeżywa sympatię, troskę i ciepło.

Skala czwarta społecznie zahamowany wskazuje na osobę z uczuciem lęku, bojaźliwością czy zakłopotaniem w obecności innych ludzi. Takiej osobie trudno jest inicjować społeczne interakcje, wyrażać uczucia w stosunku do innych ludzi, cieszyć się grupą i zachowywać towarzysko. Osoby takie unikając upokorzenia, odrzucenia konsekwentnie ograniczają swoje życie społeczne, unikając aktywności, która jak się wydaje, pociąga za sobą społeczne ryzyko.

Skala piąta niestanowczy/nieasertywny wskazuje na osoby, które nie mają zaufania do siebie i niską samoakceptację. Ludzie tacy mają trudność w wzięciu inicjatywy i byciu w centrum uwagi. Specjalnie unikają sytuacji, które pociągają za sobą społeczną rywalizację. Osoby te mają trudności z byciem twardym w stosunku do innych i w obstawianiu przy swoim, będąc w opozycji.

Skala szósta nazbyt uczynny/wykorzystywany charakteryzuje osoby podporządkowane. Niechętnie mówią *nie* innym ludziom i pozwalają im łatwo się przekonać. Czują oni wstręt do wyrażania, a nawet do odczuwania gniewu, przez co ściągają na siebie wrogość lub odwet innych ludzi. Zakładają oni, że asertywne działania obrażają, więc unikają bycia asertywnymi i utrzymują przyjacielskie relacje.

Skala siódma poświęcający się/nadmiernie opiekuńczy dotyczy osób nadmiernie afiliatywnych. Osoby takie łatwo przywiązują się emocjonalnie do innych i szybko niosą pomoc i troskę ludziom w potrzebie. Jednostki takie są zbyt gorliwe i zbyt gotowe do dawania. Wysokie wyniki wskazują, że osoba przedkłada potrzeby innych ponad swoje własne.

Skala ósma natrętny/potrzebujący charakteryzuje tendencje do bycia dominującym w przyjacielski sposób. Osoba taka ma potężne potrzeby do bycia zaangażowaną w innych ludzi oraz narzuca im swoją obecność i uwagę. Osobie trudno jest spędzić czas samotnie. Jednym słowem, osoba ma słabe granice i to kreuje trudności interpersonalne (Horowitz i wsp., 2000).

Rzetelność polskiej wersji skali uzyskano za pomocą przeprowadzenia dwóch pilotażowych badań, na grupie domnych mężczyzn. *Alfa* Cronbacha wyniósł 0,867,

odchylenie standardowe – 15,88, średnia kor. między poz. – 0,175 (Basińska, Grzanowska, Kwidzińska, 2014).

Charakterystyka badanych osób

W badaniu wzięła udział grupa 101 bezdomnych mężczyzn, w wieku od 19 do 75 roku życia, oraz grupa 79 mężczyzn mieszkających w domach, w wieku od 21 do 77 roku życia. Osoby domne były dobierane ze względu na wiek (+/- 3 lat) i wykształcenie (+/- jeden poziom) w stosunku do osób bezdomnych. Średni wiek badanych bezdomnych wyniósł 51 lat, natomiast mieszkających w domach 46 (tabela 1).

Tabela 1.

Statystyki opisowe dla zmiennej wieku mężczyzn bezdomnych i domnych

Wiek	Grupa bezdomnych	Grupa domnych	Ogół badanych
Liczebność	101	79	180
Średnia wieku	50,92	46,66	48,79
Odchylenie standardowe	11,72	11,83	11,77
Min. wiek mężczyzny	19	21	19
Maks. wiek mężczyzny	75	77	77

Organizacja badań

Badania odbywały się w schroniskach dla bezdomnych, miały charakter anonimowy i były dobrowolne. Badania prowadzone były w schronisku dla bezdomnych mężczyzn w Bydgoszczy, w Toruniu oraz w Grudziądzu. Badanie osób bezdomnych odbywało się w świetlicach i stołówkach. Bezdomni wypełniali kwestionariusze grupowo, natomiast wywiad przeprowadzany był indywidualnie. Udział w badaniu był dobrowolny, poinformowano badanych o celu przeprowadzanych badań.

Wyniki

Uzyskane rezultaty badań wykazały, że istnieje związek pomiędzy trudnościami interpersonalnymi a zasobami osobistymi (nadzieją oraz prężnością) w grupie mężczyzn bezdomnych. Okazało się, że im niższy poziom zasobów osobistych (nadziei i prężności) tym więcej trudności interpersonalnych ujawnia się w zachowaniu zarówno mężczyzn bezdomnych, jak i mężczyzn mieszkających w domach.

Przeprowadzone analizy wykazały, że niski poziom nadziei wiąże się z niskim przystosowaniem społecznym w kontaktach. Zaskakującym jest fakt, że wbrew oczekiwaniom związek pomiędzy nadzieją a trudnościami interpersonalnymi jest podobny w obu grupach badanych (tabela 2-3).

Tabela 2.

Związek między nadzieją a trudnościami interpersonalnymi w grupie mężczyzn bezdomnych (wyniki uzyskane przy pomocy testu korelacji Spearmana)

Zasoby osobiste & Trudności interpersonalne	Skala 0	Skala 1	Skala 2	Skala 3	Skala 4	Skala 5	Skala 6	Skala 7	Skala 8
Ogólny poziom Nadziei	-0,180	-0,170	-0,366*	-0,327*	-0,127	-0,079	-0,092	0,118	-0,040
Umiejętność Znajdowania Rozwiązań	-0,176	-0,152	-0,363*	-0,362*	-0,188	-0,072	-0,021	0,132	-0,059
Sila Woli	-0,189	-0,181	-0,344*	-0,253*	-0,071	-0,103	-0,171	0,071	-0,020

*wyniki istotne statystycznie, $p < 0,05$

Skala 0 - Ogólny poziom trudności interpersonalnych, Skala 1 - Despotyczny/kontrolujący, Skala 2 - Mściwy/skoncentrowany na sobie, Skala 3 - Zimny/zdystansowany, Skala 4 - Społecznie zahamowany, Skala 5 - Niestanowczy/nieasertywny, Skala 6 - Nazbyt uczynny/wykorzystywany, Skala 7 - Poświęcający się/nadmiernie opiekuńczy, Skala 8 - Natrętny/potrzebujący

Tabela 3.

Związek między nadzieją a trudnościami interpersonalnymi w grupie mężczyzn mieszkających w domach (wyniki uzyskane przy pomocy testu korelacji Spearmana)

Nadzieja i jej wy-miary	Skala 0	Skala 1	Skala 2	Skala 3	Skala 4	Skala 5	Skala 6	Skala 7	Skala 8
Ogólny poziom Nadziei	-0,485*	-0,198	-0,304*	-0,365*	-0,408*	-0,319*	-0,335*	-0,193	-0,277*
Umiejęt-ność Znaj-dowania Rozwiązań	-0,470*	-0,167	-0,260*	-0,387*	-0,404*	-0,339*	-0,340*	-0,178	-0,283*
Sila Woli	-0,451*	-0,199	-0,293*	-0,320*	-0,376*	-0,255*	-0,283*	-0,244*	-0,263*

*wyniki istotne statystycznie, $p < 0,05$

Skala 0 - Ogólny poziom trudności interpersonalnych, Skala 1 - Despotyczny/kontrolujący, Skala 2 - Mściwy/skoncentrowany na sobie, Skala 3 - Zimny/zdystansowany, Skala 4 - Społecznie zahamowany, Skala 5 - Niestanowczy/nieasertywny, Skala 6 - Nazbyt uczynny/ wykorzystywany, Skala 7 - Poświęcający się/ nadmiernie opiekuńczy, Skala 8 - Natrętny/potrzebujący

Stwierdzono zależność istotną statystycznie między niskim poziomem prężności a występowaniem trudności interpersonalnych. Z przeprowadzonych badań wynika, że im niższy poziom prężności, tym więcej trudności interpersonalnych występuje zarówno w grupie mężczyzn bezdomnych, jak i mieszkających w domach (tabela 4-5).

Tabela 4.

Związek między prężnością a trudnościami interpersonalnymi w grupie mężczyzn bezdomnych (wyniki uzyskane przy pomocy testu korelacji Spearmana)

Prężność i jej wy-miary	Skala 0	Skala 1	Skala 2	Skala 3	Skala 4	Skala 5	Skala 6	Skala 7	Skala 8
SPP O	-0,212*	-0,111	-0,312*	-0,311*	-0,184	-0,100	-0,129	0,161	0,025

Prężność i jej wymiary	Skala O	Skala 1	Skala 2	Skala 3	Skala 4	Skala 5	Skala 6	Skala 7	Skala 8
SPP 1	-0,171	-0,083	-0,236*	-0,254*	-0,186	-0,123	-0,104	0,194	0,002
SPP 2	-0,139	-0,030	-0,280*	-0,280*	-0,143	-0,101	-0,054	0,205*	0,083
SPP 3	-0,291*	-0,090	-0,329*	-0,340*	-0,202*	-0,136	-0,201*	0,016	-0,088
SPP 4	-0,197*	-0,102	-0,363*	-0,287*	-0,228*	0,030	-0,062	0,168	0,059
SPP 5	-0,154	-0,133	-0,239*	-0,324*	-0,139	0,062	-0,071	0,165	0,072

*wyniki istotne statystycznie, $p < 0,05$; SPP O - Prężność – wskaźnik ogólny, SPP 1 - Wyrwałość i determinacja w działaniu, SPP 2 - Otwartość na nowe doświadczenia i poczucie humoru, SPP 3 - Kompetencje osobiste do radzenia sobie i tolerancja negatywnych emocji, SPP 4 - Tolerancja na niepowodzenia i traktowanie życia jako wyzwania, SPP 5 - Optymistyczne nastawienie do życia i zdolność mobilizowania się w trudnych sytuacjach, Skala O - Ogólny poziom trudności interpersonalnych, Skala 1 - Despotyczny/kontrolujący, Skala 2 - Mściwy/ skoncentrowany na sobie, Skala 3 - Zimny/zdystansowany, Skala 4 - Społecznie zahamowany, Skala 5 - Niestanowczy/nieasertywny, Skala 6 - Nazbyt uczynny/ wykorzystywany, Skala 7 - Poświęcający się/ nadmiernie opiekuńczy, Skala 8 - Natrętny/potrzebujący

Tabela 5.

Związek między prężnością a trudnościami interpersonalnymi w grupie mężczyzn mieszkających w domach (wyniki uzyskane przy pomocy testu korelacji Spearmana)

Prężność i jej wymiary	Skala O	Skala 1	Skala 2	Skala 3	Skala 4	Skala 5	Skala 6	Skala 7	Skala 8
SPP O	-0,365*	-0,249*	-0,233*	-0,217	-0,283*	-0,191	-0,212	-0,176	-0,278*
SPP 1	-0,434*	-0,198	-0,247*	-0,290*	-0,328*	-0,266*	-0,385*	-0,225*	-0,218

Prężność i jej wymiar	Skala O	Skala 1	Skala 2	Skala 3	Skala 4	Skala 5	Skala 6	Skala 7	Skala 8
SPP 2	-0,279*	-0,152	-0,092	-0,134	-0,220	-0,145	-0,139	-0,212	-0,265*
SPP 3	-0,291*	-0,095	-0,244*	-0,219	-0,237*	-0,150	-0,180	-0,115	-0,210
SPP 4	-0,266*	-0,188	-0,211	-0,200	-0,268*	-0,195	-0,073	-0,029	-0,204
SPP 5	-0,155	-0,194	-0,138	-0,057	-0,081	-0,080	-0,074	0,033	-0,067

*wyniki istotne statystycznie, $p < 0,05$; SPP O - Prężność – wskaźnik ogólny, SPP 1 - Wytrwałość i determinacja w działaniu, SPP 2 - Otwartość na nowe doświadczenia i poczucie humoru, SPP 3 - Kompetencje osobiste do radzenia sobie i tolerancja negatywnych emocji, SPP 4 - Tolerancja na niepowodzenia i traktowanie życia jako wyzwania, SPP 5 - Optymistyczne nastawienie do życia i zdolność mobilizowania się w trudnych sytuacjach, Skala O - Ogólny poziom trudności interpersonalnych, Skala 1 - Despotyczny/kontrolujący, Skala 2 - Mściwy/ skoncentrowany na sobie, Skala 3 - Zimny/zdystansowany, Skala 4 - Społecznie zahamowany, Skala 5 - Niestanowczy/nieasertywny, Skala 6 - Nazbyt uczynny/wykorzystywany, Skala 7 - Poświęcający się/ nadmiernie opiekuńczy, Skala 8 - Natrętny/potrzebujący

Jednym z celów analiz przeprowadzonych w niniejszej pracy było zbadanie różnic w zakresie analizowanych zmiennych: zasobów osobistych, nadziei wraz z komponentami oraz prężności wraz z komponentami, a także trudności interpersonalnych wraz z komponentami pomiędzy mężczyznami bezdomnymi a mężczyznami mieszkającymi w domach. Otrzymane wyniki wskazują na istnienie takich różnic w zakresie czynnika nadziei oraz jej komponentu siła woli (tabela 6). Mężczyźni mieszkających w domach cechują się większą nadzieją, a szczególnie siłą woli niż mężczyźni bezdomni.

Tabela 6.

Istotność różnic w ogólnym poziomie nadziei wraz z jej komponentami między mężczyznami bezdomnymi i mężczyznami mieszkającymi w domach

Nadzieja i jej wymiary	Bezdomni mężczyźni (N= 101)		Domni mężczyźni (N=79)		z	p
	M	SD	M	SD		
Nadzieja	42,841	11,742	46,797	9,547	-1,994*	0,046*
Umiejętność znajdowania rozwiązań	22,950	6,071	24,265	5,057	-1,233	0,217
Sila woli	19,891	6,297	22,57	4,968	-2,819*	0,004*

z- wynik uzyskany po zastosowaniu testu U Manna-Whitneya

Nie stwierdzono różnic istotnych statystycznie w nasileniu prężności i jej komponentów ze względu na fakt bycia bezdomnym. Mężczyźni bezdomni cechują się podobnie nasiloną prężnością, jak mężczyźni mieszkających w domach (tabela 7).

Tabela 7.

Istotność różnic w ogólnym poziomie prężności i jej komponentów między mężczyznami bezdomnymi i mężczyznami mieszkającymi w domach

Prężność i jej wymiary	Bezdomni mężczyźni (N= 101)		Domni mężczyźni (N=79)		z	p
	M	SD	M	SD		
Prężność – wskaźnik ogólny	66,574	20,833	70	12,3	-0,469	0,638
Wytrwałość i determinacja w działaniu	13,81	4,549	14,2	3,33	0,044	0,964
Otwartość na nowe doświadczenia i poczucie humoru	13,88	4,318	14,58	2,881	-0,299	0,764
Kompetencje osobiste do radzenia sobie i tolerancja negatywnych emocji	12,93	4,633	14,08	2,731	-1,550	0,120
Tolerancja na niepowodzenia i traktowanie życia jako wyzwania	13,19	4,595	14,42	3,132	-1,297	0,194

z- wynik uzyskany po zastosowaniu testu U Manna-Whitneya

Badania wskazały także różnicujący wpływ czynnika społecznie zahamowany oraz poświęcający się/nadmiernie opiekuńczy. Mężczyźni bezdomni cechują się większym zahamowaniem społecznym, są także są bardziej poświęcający się oraz nadmiernie opiekuńczy niż mężczyźni mieszkający w domach (tabela 8).

Tabela 8.

Istotność różnic w ogólnym poziomie trudności interpersonalnych wraz z jej komponentami w grupie mężczyzn bezdomnych oraz w grupie mężczyzn mieszkających w domach

Wymiary trudności interpersonalnych	Bezdomni mężczyźni (N= 101)		Domni mężczyźni (N=79)		z	p
	M	SD	M	SD		
Trudności interpersonalne	45,92	18,345	41,17	17,30	1,687	0,091
Despotyczny/kontrolujący	4,089	3,566	3,632	3,355	0,867	0,385
Mściwy/ skoncentrowany na sobie	5,980	3,725	5,759	3,126	0,134	0,893
Zimny/zdystansowany	5,198	3,990	4,848	3,434	0,347	0,728
Społecznie zahamowany	5,990	3,631	4,848	3,178	2,163*	0,030*
Niestanowczy/nieasertywny	6,168	3,644	6,050	3,785	0,237	0,812
Nazbyt uczynny/ wykorzystywany	6,524	3,525	5,734	3,107	1,333	0,182
Poświęcający się/ nadmiernie opiekuńczy	6,683	3,649	5,582	3,372	1,963*	0,049*
Natrętny/potrzebujący	5,287	3,244	4,645	2,778	1,187	0,234

z- wynik uzyskany po zastosowaniu testu U Manna-Withneya

Dyskusja wyników

Bezdomni charakteryzowali się niskim poziomem nadziei, co między innymi wiąże się z niskim przystosowaniem społecznym w kontaktach, z brakiem zaufania i podejrzliwością w stosunku do innych. U osób bezdomnych obserwuje się mniej sympatii, tro-

ski, przebaczenia. Wyniki te potwierdzać mogą badania Kwona (2002), który wykazał, że wysoki poziom nadziei wiąże się z lepszym przystosowaniem społecznym, a także z mobilnością w kontaktach. Także badania przeprowadzone przez Pwalik-Popielarską (2007) przy użyciu Kwestionariusza Nadziei Podstawowej wykazały, że osoby bezdomne charakteryzują się niskim poziomem nadziei, a utrata tego zasobu związana jest z poczuciem bezsilności i wyobcowania.

Przeprowadzone badania wykazały, że analizowane zasoby osobiste ujawniają istotny związek z występowaniem trudności interpersonalnych. Wbrew oczekiwaniom związek pomiędzy nadzieją a trudnościami interpersonalnymi jest podobny w obu grupach. Wyniki takie tłumaczyć można poprzez odniesienie do nadziei (Trzebiński, Zięba, 2003), która jest rozumiana jako komponent osobowości determinujący zachowanie w przypadku istotnych sytuacji życiowych. Nadzieja jest więc takim elementem osobowości, który determinuje zachowanie zarówno osób bezdomnych, jak i mieszkających w domach, im niższy jej poziom, tym mężczyźni z obu grup będą charakteryzować się większymi trudnościami interpersonalnymi.

Druga badana zmienna – prężność – okazała się również istotna. Z przeprowadzonych badań wynika, że im niższy poziom prężności, tym więcej trudności interpersonalnych występuje u wszystkich mężczyzn. Okazało się, że im niższa prężność, tym zarówno mężczyźni bezdomni, jak i mieszkający w domach, charakteryzują się większym brakiem zaufania i podejrzliwością w stosunku do innych lub są też mało syntoniczni, mogą odczuwać więcej lęku, bojaźliwości czy zakłopotania w obecności innych osób, mogą także być nadmiernie wykorzystywani lub przedkładać potrzeby innych ponad swoje własne. Prężność jest ściśle związana z umiejętnością tworzenia i utrzymywania satysfakcjonujących więzi społecznych. Mężczyźni cechujący się niskim poziomem prężności nie angażują się w relacje z innymi ludźmi, a w sytuacji pojawienia się poważnych trudności czy zagrożeń nie są w stanie znaleźć w sobie nowych zasobów czy potencjałów zdrowia. Powyższe analizy są zgodne z wynikami badań Block i Block (1980), w których potwierdzono, że osoby prężne są jednostkami pewnymi siebie, niezależnymi, potrafiącymi znaleźć sobie przychylność i akceptację innych, a także są serdeczne i zdolne do bliskich relacji.

Nie stwierdzono różnic istotnych statystycznie w nasileniu prężności i jej komponentów ze względu na fakt bycia bezdomnym. Mężczyźni bezdomni cechują się podob-

nie nasiloną prężnością jak mężczyźni mieszkający w domach. Wyniki takie tłumaczyć mogą rezultaty badań Mossa i Schaefera (1993), którzy piszą o zasobach osobistych jako względnie stałych czynnikach osobowych i społecznych. Prężność jako względnie trwałe zasoby jednostki pojawia się w życiu człowieka niezależnie od miejsca zamieszkiwania. Prężność jest więc takim elementem osobowości, który determinuje zachowanie zarówno osób bezdomnych, jak i mieszkających w domach, im niższy jej poziom, tym mężczyźni z obu grup będą charakteryzować się większymi trudnościami interpersonalnymi.

Warto zaznaczyć, że brak umiejętności społecznych, zwłaszcza interpersonalnych (mam tu na myśli niewerbalne i werbalne umiejętności, które pozwalają w rozwiązaniu wielu zadań życiowych, w różnych sytuacjach społecznych) powoduje, że osoba może unikać kontaktu wzrokowego, stosować dystans w kontaktach społecznych, może mieć także problemy z bezpośrednim komunikowaniem się, prowadzące do braku porozumienia, a co za tym idzie odseparowaniem się od ludzi. Poprawne relacje interpersonalne są niezbędnym elementem w życiu ludzkim. Osoba bezdomna pozbawiona wsparcia społecznego, wynikającego z braku poprawnych kontaktów interpersonalnych, skazana jest na brak pomocy w trudnej dla siebie sytuacji, wyobcowanie i samotność. Osoba z niskim poziomem nadziei oraz wsparcia społecznego nie potrafi zwrócić się o pomoc do bliskich, gdyż jest przekonana, że ta pomoc nie zostanie udzielona.

Wnioski

Przeprowadzone badania wykazały, że:

1. zasoby ujawniają związek istotny statystycznie z występowaniem trudności interpersonalnych zarówno u mężczyzn bezdomnych, jak i mieszkających w domach – zasadne wydaje się zatem wzmożenie pracy psychologicznej, socjologicznej z osobami bezdomnymi lub zagrożonymi bezdomnością, mającej na celu podniesienie poziomu nadziei i prężności, a także zastosowanie działań prewencyjnych w stosunku do osób mieszkających w domach;
2. mężczyźni bezdomni cechują się mniejszą nadzieją, a szczególnie siłą woli, w porównaniu z mężczyznami mieszkającymi w domach;
3. prężność i jej składowe są podobnie nasilone w obu badanych grupach mężczyzn.

4. Podsumowując wyniki badań, można stwierdzić, iż mają one praktyczne zastosowanie zarówno dla psychologów, jak i przedstawicieli innych profesji pracujących z osobami bezdomnymi, a także dla osób zainteresowanych problematyką bezdomności. Funkcjonowanie człowieka bezdomnego przebiega na wielu płaszczyznach, dopiero znajomość wszechstronnych determinantów bezdomności może pozwolić na pomoc i wspomaganie osoby bezdomnej.

Bibliografia

- Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. (1997). *Psychologia społeczna*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Basińska, M.A. (2009). *Funkcjonowanie psychologiczne pacjentów w wybranych chorobach endokrynologicznych. Uwarunkowania somatyczne i osobowościowe*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Basińska, M.A., Grzankowska, I., Kwidzińska, E. (2014). Przyczyny i czas pozostawania w bezdomności mężczyzn a ich percepcja siebie w relacjach z innymi ludźmi. W: M.A. Basińska (red.), *Osoby bezdomne. Psychologiczne aspekty ich funkcjonowania* (s. 83-120). Bydgoszcz: Fundacja Salvus
- Block, J.H., Block, J. (1980). The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. W: W.A. Collins (red.), *Development of cognition, affect, and social relations: The Minnesota symposia on child psychology* (s. 39-101). Hillsdale, New York: Erlbaum.
- Bartosz, B., Błażej, E. (1995). *O doświadczaniu bezdomności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Dębski, M., Dębska-Cenian, A., Olech, P. (2008). *Rekomendacje*. W: M. Dębski, S. Retowski (red.), *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście* (s. 32-68). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Frąckiewicz, L. (1998). *Bezdomność jako syndrom ubóstwa*. W: P. Dobrowolski (red.), *Ubodzy i bezdomni*: (s. 9). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Heszen-Niejodek, I. (2003). Psychologiczne problem chorych somatycznie. W: J. Strelau (red.), *Psychologia* (t. 3, s. 465-492). Gdańska: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Heszen, I., Sęk, H. (2007). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Horowitz, L.M., Rosenberg, S.E., Baer, A.B., Ureno, G., Villaseñor, V.S. (2000). *Inventory of Interpersonal Problems (IIP-32)*. San Antonio: The Psychological Corporation. A Haracourt Assessment Company.
- Kwon, P. (2002). Hope, defense mechanisms, and adjustment: implications for false hope and defensive hopelessness. *Journal of Personality*, 70, 207-230.
- Lynch, J.J. (2000). *A cry unheard: new insights into the medical consequences of loneliness*. Baltimore. MD: Bancroft Press.
- Łaguna, M., Trzebiński, J., Zięba, M. (2005). *Kwestionariusz nadziei na sukces*. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Moos, R.H., Schaefer J.A. (1993). Coping Resources and Process: Current Concepts and Measures. W: L. Goldberger, S. Breznits, (red.), *Handbook of Stress: Theoretical and clinical aspects* (s. 234). New York: The Free Press.
- Ogińska-Bilik, N., Juczyński, Z. (2008) Skala pomiaru prężności – SSP- 25. *Nowiny Psychologiczne*, 3, 39-56.
- Oliwa-Ciesielska, M. (2004). *Piętno nieprzypisania: studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Pawlik-Popielarska, B. (2007). Bezdomność – przypadek czy nieuchronna konstelacja niektórych zmiennych osobowościowych. Znaczenie dominującego archetypu, poczucia kontroli i nadziei w procesie wchodzenia w bezdomność. W: M. Dębski i K. Stachura (red.), *Oblicza bezdomności*: (s. 200-213). Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Piekut-Brodzka, D.M. (2000). *O bezdomnych i bezdomności – aspekty fenomenologiczne, etiologiczne i terapeutyczne*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Pisarska, M. (1993). Bezdomni w Łodzi. Analiza socjologiczna, *Polityka Społeczna*,

11/12.

- Plużek, Z. (1994). *Psychologia pastoralna*. Kraków: Wydawnictwo Księży Misjonarzy.
- Przymeński, A. (2001). *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Semmer, N. (2006). Job stress interventions and the organization of work. *Scandinavian Journal Of Work, Environment & Health*, 32(6), 515-527.
- Sidorowicz, S. (1997). Psychospołeczne aspekty bezdomności. W: T. Kamiński (red.), *Bezdomność. Roczniki Naukowe Caritas 1* (s. 103-118). Warszawa: Caritate.
- Snyder, M. (1993). Basic research and practical problems: The promise of a functional" personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 251-264.
- Snyder, C.R., Cheavens, J., Simpson, S.C. (1997). Hope: An individual motive for social commerce. *Group Dynamics: Theory, Research and Practice*, 1, 107-118.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275.
- Sullivan, H.S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003). Nadzieja, strata i rozwój. *Psychologia Jakości Życia*. 2(1), 5-33.
- Uchnast, Z. (1997). Prężność osobowa: Empiryczna typologia i metoda pomiaru. *Roczniki Filozoficzne*, 4, 28.
- Wilson, J., Szalkowski, A. (1988). Bezdomność jako kryterium ubóstwa. *Polityka Społeczna*, 4-5, 17-26.

Streszczenie

Prezentowana praca porusza ważną problematykę dotyczącą bezdomności, a dokładnej trudności interpersonalnych w grupie mężczyzn bezdomnych oraz ich

związku z zasobami osobistymi: nadzieją i prężnością. Grupę badaną reprezentowało 101 mężczyzn bezdomnych z trzech noclegowni: w Bydgoszczy, Grudziądzu, Toruniu, natomiast grupę kontrolną 79 mężczyzn mieszkających w domach.

Praca zawiera przegląd teorii dotyczącą mężczyzn bezdomnych, zasobów osobistych, oraz trudności interpersonalnych z szczególnym uwzględnieniem teorii Sullivana i Horney. W celu odpowiedzi na postawiony problem badawczy wykorzystano takie narzędzia badawcze, jak: Inwentarz Problemów Interpersonalnych (IIP-32), Kwestionariusz Nadziei na Sukces oraz Skale Pomiaru Prężności (SPP-25).

Uzyskane wyniki analizowano w oparciu o literaturę przedmiotu prezentowaną w części teoretycznej. Okazuje się, że występuje istotny statystycznie związek między pewnymi komponentami trudności interpersonalnych a pewnymi komponentami zasobów osobistych (nadziei i prężności) u mężczyzn bezdomnych.

Słowa kluczowe: trudności interpersonalne, zasoby osobiste, nadzieja, prężność, bezdomność

Personal resources as compared with an interpersonal difficulties in a group of homeless men

Abstract

Presented research raises issues relating to homelessness, and more specifically interpersonal difficulties in a group of homeless men and their relationship to the personal resources. The test group represented 101 homeless men from three night shelters in Bydgoszcz, Grudziądz, Toruń, while the control group was 79 men with homes.

The study provides an overview of the theory concerning the homeless men, personal resources, and interpersonal difficulties with special reference to the theory of Sullivan and Horney. In order to answer the questions from this study I used The Inventory of Interpersonal Problems (IIP-32), The Hope Scale and The Resiliency

Assessment Scale (SPP-25).

The results were analyzed based on the literature from the theoretical part. They proved that is a statistically significant relationship between certain components of interpersonal difficulties, and certain components of personal resources (hope and resilience) in a group of homeless men.

Key words: interpersonal difficulties, personal resources, hope, resilience, homelessness

Małgorzata A. Basińska⁴

Izabela Grzankowska

Elżbieta Kwidzińska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Przyczyny i czas pozostawania w bezdomności mężczyzn a ich percepcja siebie w relacjach z innymi ludźmi

Wstęp

Bezdomność jest trudnym problemem społecznym, generującym wiele problemów w funkcjonowaniu jednostek i zbiorowości. Zmiany społeczno-ekonomiczne, które pojawiły się po 1989 roku, przyczyniły się do rozwarstwienia społeczeństwa na płaszczyźnie ekonomicznej, a tym samym pojawienia się większej liczby osób bezdomnych, które nie były w stanie poradzić sobie w zmieniających się warunkach życia. Życie takich osób zaczęło ulegać degradacji we wszystkich wymiarach ich egzystencji (Stankiewicz, 2002).

Bezdomność, w wąskim znaczeniu, jest rozumiana jako względnie trwała sytuacja człowieka nieposiadającego dachu nad głową (Bartosz, Błażej, 1995). Szeroko definiowana bezdomność bierze pod uwagę oprócz kryterium ekonomicznego także kryterium społeczne (Oliwa-Ciesielska, 2004). Jest ona złożonym zjawiskiem społecznym oraz stanem bezdomnego człowieka, spowodowanym przez różne przyczyny

⁴ Adres do korespondencji dr hab. Małgorzata A. Basińska, prof. UKW, mbasinska@ukw.edu.pl

i przez fakt braku schronienia, spełniającego elementarne warunki, które pozwoliłyby uznać je za pomieszczenie mieszkalne (Duracz-Walczak, 2002; Stankiewicz, 2002). Należy jednak pamiętać, że istotą bezdomności jest nie tylko brak dachu nad głową, gdyż można zostać bezdomnym w znaczeniu psychologicznym. Przyjmując taką perspektywę, myślimy o fakcie bezdomności jako o kryzysie egzystencji człowieka, który nie tylko nie posiada aktualnego miejsca zamieszkania, ale jest pozbawiony środków służących zaspokojeniu elementarnych potrzeb, a w wyniku rozpadu więzi społecznych został wyrwany ze swojego środowiska (Pawlik-Popielarska, 2008).

Przynależność do grupy osób bezdomnych nie jest na ogół skutkiem decyzji i świadomego wyboru, ale doświadczenia kryzysu i braku (Nesterowicz-Wyborska, 2008), a także wynikiem licznych negatywnych zmian w życiu człowieka (Chwaszcz, 2008). Proces przechodzenia w stan bezdomności jest bardzo złożony. Składają się na niego czynniki obiektywne, niezależne od osoby, jak i czynniki subiektywne, często akceptowane lub wręcz współtworzone przez człowieka. Proces ten trwa w czasie i ma swoją dynamikę, która jest uzależniona od indywidualnych cech osoby i występujących w jej życiu wydarzeń (Stankiewicz, 2002). Dla osób bezdomnych charakterystyczne jest wystąpienie sekwencji zdarzeń powodujących ich bezdomność (Bartos, Błażej, 1995):

- rozwód (alkohol, destrukcyjne i patologiczne procesy zachodzące w związku) lub śmierć współmałżonka,
- zamieszkanie w hotelu robotniczym,
- pobyt w zakładzie karnym,
- likwidacja hotelu robotniczego, utrata pracy, miejsca zamieszkania, ubóstwo, brak miejsca w domu opieki społecznej,
- końcowym etapem tej sekwencji zdarzeń jest bezdomność.

Człowiek pozbawiony mieszkania nie identyfikuje się od razu ze światem ludzi bezdomnych (Jażdżikowski, 2000). Ku akceptacji bezdomności prowadzi długa, indywidualnie uwarunkowana droga i nie wszyscy, którzy utracili dom, stają się bezdomnymi długotrwale czy bezdomnymi w sensie bezdomności głębokiej (Chwaszcz, 2008).

Leszek Stankiewicz (2002) wyodrębnia pięć etapów stawania się bezdomnym: załamanie się planu życiowego i rozpad rodziny, ubóstwo, wielowymiarowe stawanie się

bezdolnym, przystosowanie się do bezdomności oraz bezdomność właściwą, utrwaloną. Przez załamanie się planu życiowego rozumie występowanie sytuacji, które są związane z odejściem od dotychczas uznawanych wartości. Zachowania tych osób częściej są ryzykowne, naruszają prawo, doprowadzają do konfliktów z otoczeniem, a w konsekwencji dochodzi do rozpadu rodziny, utraty pracy, bezrobocia, ubóstwa, izolacji i odrzucenia. Niejednokrotnie człowiek próbuje swoje problemy rozwiązywać, sięgając po alkohol lub narkotyki. Ubóstwo najczęściej rozpatrywane jest w trzech płaszczyznach: ubóstwo materialne – gdy osobie lub rodzinie brakuje środków do życia, ubóstwo kulturalne – odnosi się do ubóstwa wartości, ideałów, braku kontaktów ze środowiskiem i kulturą, oraz ubóstwo społeczne – kiedy to osoba lub rodzina żyje w izolacji społecznej. Trzeci etap to wielowymiarowość stawania się bezdolnym: wymiar kulturowy, egzystencjalny, psychologiczny oraz etyczno-moralny. Na tym etapie bezdomności wzrasta identyfikacja ze środowiskiem osób bezdolnych, a także podejmowane są próby wyjścia z bezdomności, które zwykle kończą się niepowodzeniem, powodując pojawienie się postawy rezygnacji, frustracji, zagubienia i przekonanie o konieczności trwania w bezdomności (Stankiewicz, 2002). Przystosowanie się do bezdomności to kolejny etap, który poprzedzony jest dłuższym lub krótszym okresem kumulowania się negatywnych problemów osobistych i sytuacyjnych. Mechanizmem adaptacyjnym charakterystycznym dla fazy przystosowania do bezdomności jest wycofanie się. Osoba nie podejmuje żadnych wysiłków zmierzających do poprawy własnej egzystencji. Następuje akceptacja swojej sytuacji oraz emocjonalne zobojętnienie. Zanika samokrytycyzm, dbałość o wygląd czy chęć walki, a na ich miejsce pojawia się dobre samopoczucie wynikające ze zredukowania potrzeb. Człowiek bezdolny podejmuje jedynie wysiłki wynikające z sytuacji bezdomności: żywienie, leczenie się, poszukiwanie noclegów (Chwaszcz, 2008). Na tym etapie występuje akceptacja stanu bezdomności, nabywanie nawyków bezdolnego w zakresie przemieszczania się, żywienia, higieny, ubioru, noclegów, leczenia itp. Osoba zawiera coraz więcej relacji z jednostkami w podobnym położeniu (Stankiewicz, 1999). Ostatnia, piąta faza to bezdomność właściwa, zwana też utrwaloną lub chroniczną. Jest to końcowy etap wchodzenia w stan bezdomności. Charakteryzują go zmiany w osobowości bezdolnego, zwłaszcza w powstaniu utrwalonych nawyków wędrowca – tułacza, utrwała się akceptacja stanu bezdomności, ujawniają się rozmaite patologie i dewiacje (Stankiewicz, 1999, 2002).

Biorąc pod uwagę przyczyny powodujące wejście w sytuację bezdomności i pozostawanie w niej, możemy wyodrębnić cztery kategorie bezdomnych: bezdomni z przymusu i zdolni do samodzielności życiowej lub niezdolni do samodzielności życiowej oraz bezdomni z wyboru, także z podziałem na zdolnych lub niezdolnych do samodzielności życiowej. Zarówno wśród bezdomnych z przymusu, jak i z wyboru, znajdują się osoby przebywające w schroniskach oraz stale przebywające w jednym miejscu o charakterze niemieszkalnym (Auleytner, Głębicka, 2001). Bezdomność z wyboru jest zwykle następstwem indywidualnych preferencji co do stylu życia oraz świadomych decyzji, których ubocznym, lecz przewidywalnym skutkiem jest tułactwo. Z kolei bezdomność z przymusu dotyka człowieka wbrew jego woli, potrzebom i aspiracjom, jest odczuwana jako stan frustrującej deprywacji i traktowana jako wyraz upośledzenia społecznego czy dyskryminacji (Lalak, Pilch, 1999). Dotyczy ona tych osób, o których bezdomności przesądziły czynniki zewnętrzne i niezależne od człowieka, np. bezrobocie czy ubóstwo strukturalne. Wymuszona bezdomność występuje również wtedy, gdy utrata domu następuje na skutek wystąpienia klęsk żywiołowych. Według innych podziałów wyodrębniono bezdomność niezawinioną, losową oraz zawinioną (Pindral, 2010).

Analizując przyczyny bezdomności, bardzo często nie można mówić o jednej przyczynie, ale o współwystępowaniu wielu krytycznych zdarzeń w życiu człowieka, które w konsekwencji prowadzą do stanu wykluczenia. Wśród przyczyn zjawiska bezdomności znaczące są dwie grupy czynników – makrospołeczne i mikrospołeczne, czyli społeczne i indywidualne (Sołtysiak, 1999; Hołyst, 2007; Chwaszcz, 2008; Dębski, 2010), można je ująć w cztery duże i bardziej ogólne grupy:

- przyczyny materialne (utrata mieszkania, niedostatek finansowy),
- przyczyny rodzinne (problemy, konflikty małżeńskie, rozwody, samotność, odrzucenie),
- przyczyny osobiste (zdrowie psychiczne i umysłowe),
- przyczyny instytucjonalne (pobyt w więzieniach, uchodźstwo) (Retowski, Dębska-Cenian, 2008).

Analiza przyczyn zjawiska bezdomności w krajach Wspólnoty Europejskiej wykazała cztery podstawowe powody. Należą do nich czynniki materialne (utrata

mieszkania, niedostatek finansowy), rodzinne (problemy małżeńskie, samotność), osobiste (zdrowie fizyczne i umysłowe) oraz instytucjonalne (pobyt w więzieniu, uchodźstwo) (Frąckiewicz-Wronka, Zrałek, 1998).

Nieco inne podejście uwarunkowań bezdomności prezentuje Piekut-Brodzka (2000). Wyodrębnia ona następujące grupy czynników:

- predyspozycje osobnicze do zachowania się w sytuacji trudnej – czynnik ten autorka nazwała ukierunkowaniem aktywności wobec faktu utraty dachu nad głową,
- zaburzenia osobowości, zaburzenia psychiczne, niepełnosprawność, alkoholizm, narkomania, HIV/AIDS,
- wolny wybór, sugerujący zaburzenia zdrowia psychicznego bądź filozofię życia,
- przestępczość, nieprawidłową resocjalizację,
- wydarzenia losowe,
- przebieg interakcji w zbiorowości społecznej,
- politykę społeczno-ekonomiczną (Piekut-Brodzka, 2000).

Obok przyczyn bezdomności istotną kwestią są również powody trwania w niej. U człowieka pozostającego w sytuacji społecznie patologicznej zmienia się bowiem szereg cech osobowości i motywacja. Nabyty zespół postaw i zachowań określany jest jako syndrom bezdomności. Człowiek bezdomny przeżywa uczucie pustki wewnętrznej, wyobcowania i lęku. Traci umiejętność tworzenia i realizacji konstruktywnego planu życia (o ile w ogóle ją posiadał). Często pogarsza swoją sytuację, wybierając drogę przestępczości, nadużywając alkoholu czy zażywając narkotyki. Do pozostawania w bezdomności przyczynia się także bardzo niska samoocena bezdomnego. Na wytworzenie się takiego obrazu siebie ma wpływ stygmatyzacja (naznaczenie społeczne), która staje się przyczyną dewiacji wtórnej, sprzyjającej trwaniu w bezdomności. Napiętowana jednostka utrwała w sobie postawy dewiacyjne. Oznacza to, że stygmatyzująca postawa i zachowania wobec bezdomnych należą do czynników wyzwalających lub pogłębiających negatywne pojęcia o nich samych. Ponadto na osobę bezdomną nadal oddziałują czynniki zewnętrzne, związane z aktualną sytuacją społeczno-ekonomiczną oraz brak wystarczającej pomocy w wychodzeniu z bezdomności (Duracz-Walczak, 2002).

Istotny jest również czas pozostawania w bezdomności, który wpływa na pogłębienie się niepożądanych postaw. Im dłużej osoba pozostaje w bezdomności, tym trudniej zmienić jej swoją sytuację, gdyż jednostka staje się coraz mniej krytyczna. Coraz bardziej wycofuje się z życia w społeczeństwie, zmniejsza aktywność życiową i zawodową, ma coraz mniejsze ambicje, a coraz większe poczucie bezsensu życia i utraty wartości. Kształtuje się postawa bierności i uzależnienia od pomocy instytucji. Czas pozostawania w bezdomności powoduje, iż danej jednostce pozbawionej bezpiecznego schronienia coraz mniej zależy, aby zmienić swoją sytuację. Takie podejście wynikać może również z odrzucenia osób bezdomnych przez społeczeństwo (Duda, 2008).

Biorąc pod uwagę czas trwania bezdomności, można wyodrębnić trzy typy bezdomnych. Pierwszą grupę stanowią bezdomni czasowi, czyli osoby będące pomiędzy bezdomnością, a zamieszkaniem. Są to często ludzie, dla których bezdomność jest wyjątkowym doświadczeniem, które zdarzyło im się pierwszy raz w życiu i raczej się nie powtórzy. Grupa druga to bezdomni epizodyczni, czyli osoby popadające w bezdomność w jakimś cyklu. Kolejna grupa – bezdomni chroniczni, czyli osoby od dawna bezdomne (Culhane i wsp., 2007). By zrozumieć zjawisko bezdomności, kluczowe jest uwzględnienie, czy mamy do czynienia z osobą, która stała się bezdomną pierwszy raz, czy raczej jest to jej styl życia (Lehmann i wsp., 2007).

Skutki bezdomności

Szerokie spektrum przyczyn bezdomności wiąże się z szerokim występowaniem jej skutków zarówno w znaczeniu jednostkowym, jak i społecznym. Negatywne jednostkowe skutki bezdomności dotyczą wszystkich sfer życia bezdomnego (Stenka, 2011). Szczególnie mocno wiążą się z wyalienowaniem osoby bezdomnej ze społeczeństwa (zjawisko tzw. śmierci społecznej), z rozpadem życia rodzinnego oraz z zakłóceniem postrzegania siebie i rzeczywistości (Nowak, Wysocka, 2001). Obserwowane są także zmienione na bardziej negatywne odczucia ludzi bezdomnych w stosunku do siebie, do rodziny i innych osób (Bartosz, Błazej, 1995).

Skutki bezdomności dla funkcjonowania psychologicznego obejmują wiele aspektów osobowościowych, a ponadto problemy osoby bezdomnej wynikające z braku wsparcia społecznego i terapeutycznego oraz w zakresie funkcjonowania rodzinnego, zwłaszcza utraty lub osłabienia poczucia więzi z rodziną (Stenka, 2011). U ponad połowy stwierdza się niski psychiczny dobrostan (Ito i wsp., 2014). Objawia się to również w specyficznym poczuciu wyizolowania oraz kompilacją różnorodnych problemów jednostkowych, takich jak: choroba alkoholowa, syndrom bezdomności czy też wyuczona bezradność (Olech, 2006). Na płaszczyźnie zawodowej osoby bezdomne mają duże problemy w zakresie: nawyku pracy, umiejętności otrzymania i utrzymania zatrudnienia, podnoszenia kwalifikacji zawodowych, a także w zakresie umiejętności odnalezienia się na otwartym rynku pracy. W zakresie zdrowia osoby bezdomne najczęściej doświadczają wielu problemów wynikających z braku dbania o higienę oraz z powodu uzależnienia od alkoholu i środków psychoaktywnych (Stenka, 2011). Sfera socjalno-bytowa życia osoby bezdomnej obejmuje poziom ekonomicznej niezależności oraz zabezpieczenia finansowego posiadanego przez osobę bezdomną, (otrzymywanie dochodu, zasiłków). Wiąże się także z sytuacją prawną osoby: karalność, zadłużenia alimentacyjne, ciężące na osobie kary pozbawienia wolności, niewyjaśniony stan cywilny czy prawny w stosunku do dzieci czy lokalu (Stenka, 2011).

W obszarze funkcjonowania społecznego trudności osoby bezdomnej dotyczą stopnia izolacji od społeczeństwa, trudności w zintegrowaniu i identyfikowaniu się ze społeczeństwem (Oliwa-Ciesielska, 2004; Stenka, 2011). Problemy w sferze społecznej wiążą się z niemożnością nawiązywania prawidłowych relacji rodzinnych, sąsiedzkich itp. (Olech, 2006). Obserwowane wyizolowanie społeczne warunkowane jest właśnie przez zerwanie lub brak więzi z rodziną i innymi grupami społecznymi; przez skrajnie negatywne relacje z ludźmi, patologie społeczne oraz przez zaburzenia emocjonalne i zaburzenia osobowości (Nesterowicz-Wyborska, 2008). Brak doświadczania wsparcia emocjonalnego jest dla nich szczególnie dotkliwy i przyczynia się do obniżenia ogólnego dobrostanu (Ito i wsp., 2014).

Bezdomni mężczyźni – charakterystyka

Próby charakterystyki osób bezdomnych napotykają na wiele trudności, gdyż bezdomni stanowią bardzo zróżnicowaną grupę (Duda, 2008). W oparciu o dotychczas wykonane badania można podać przybliżony obraz struktury społeczno-demograficznej zbiorowości osób bezdomnych w Polsce. Ponad 80% bezdomnych stanowią mężczyźni. Wśród nich są wymeldowani donikąd przez rodziców lub przez rozwiedzione żony po odbyciu kary pozbawienia wolności oraz osoby w wieku starszym i przewlekłe chorzy, którymi rodzina nie chce bądź też nie może się opiekować. Ilościowo dominują osoby w wieku średnim – powyżej 40 lat, mniej jest starszych, najmniej młodzieży do 18 lat. Co najmniej 30% bezdomnych ma wykształcenie nie niższe niż zawodowe i posiada kwalifikacje do wykonywania zawodu. Zdarzają się osoby z wykształceniem średnim i wyższym (Bartosz, Błażej, 1995; Duracz-Walczak, 2002; Oliwa-Ciesielska, 2004; Dębski, 2010). Jeśli chodzi o stan cywilny to wśród bezdomnych przeważają osoby samotne: rozwiedzeni i kawalerowie. Odnośnie czasu trwania bezdomności, najwięcej jest osób, które są bezdomne od 1 do 5 lat (44,6%), kolejno od 3 miesięcy do 1 roku (24,9%), od ponad 5 lat (22,2%). Najmniejszą grupę stanowią osoby będące bezdomnymi krócej niż 3 miesiące (8,3%) (Piekut-Brodzka, 2000).

Bezdomni mężczyźni mają znacznie nasilony poziom neurotyczności oraz znacząco niższy poziom otwartości na doświadczenia, ugodowości i sumienności. Neurotyczność odpowiada za brak umiejętności podejmowania decyzji, wrażliwość na stres, skłonność do doświadczenia napięć i negatywnych stanów emocjonalnych (gniewu, smutku, poczucia winy) oraz zmartwień. Obserwowany u nich niższy poziom otwartości na zmiany i poziom sumienności oraz wyższy poziom neurotyczności można interpretować jako obniżoną skuteczność radzenia sobie ze stresem przez bezdomnych mężczyzn i stosowanie przez nich w sytuacjach trudnych mechanizmów obronnych (Chwaszcz, 2008). W miarę wydłużania się czasu pozostawania w bezdomności pojawiają się także inne niekorzystne dla zmiany swojej sytuacji życiowej cechy: fatalizm, orientacja na teraźniejszość, autokratyzm, konkretność oraz nieufność (Duracz-Walczak, 2002). Istotną cechą osób bezdomnych jest ich nadmierne spożywanie alkoholu, które często współwystępuje z innymi zjawiskami patologicznymi. Jest ono zarówno jednym z powodów bezdomności, jak i jej konsekwencją, gdyż brak własnego miesz-

kania jako znacznie obciążający emocjonalnie, przyczynia się do szukania „ukojenia” w alkoholu (Bartosz, Błazej, 1995). Ponadto u wielu bezdomnych występuje zjawisko „uschroniskowienia” (*shelterization*). Dotknięte nim osoby cechuje niska samoocena oraz zależność od systemu (Grunberg, Eagle, 1990, za: Bell i wsp., 2004). Możemy również opisać cechy położenia życiowego wspólne dla wszystkich bezdomnych, a wśród nich ubóstwo, społeczne wykluczenie, stygmatyzację, samotność, zły stan zdrowia, desocjalizację i zależność od pomocy innych (Nózka, 2007). Im krótszy czas bezdomności, tym mniej obciążony jest patologicznymi zachowaniami przetrwania bezdomny (Piekut-Brodzka, 2000).

Percepcja siebie w relacjach z innymi

Percepcją określa się taką organizację i interpretację wrażeń zmysłowych, która umożliwia zrozumienie zjawisk dziejących się w otoczeniu. Jest to inaczej proces postrzegania, sposób reagowania i odbierania wrażeń płynących z zewnątrz. Struktura poznawcza związana z wyobraźnią powoduje, że odbierane przez nią wrażenia zmysłowe są deformowane przez oczekiwania, potrzeby, uczucia i mechanizmy obronne uruchamiane przez podświadomość. Z kolei struktura poznawcza związana z inteligencją koryguje doznania zarejestrowane w wyobraźni, porównując je z dotychczasową wiedzą i doświadczeniem. Pozwala to na doświadczanie i włączanie w strukturę poznawczą złożonej charakterystyki obserwowanych elementów rzeczywistości (Falkowski, 2004).

Przyczyny zachowań jednostki tkwią w subiektywnej percepcji świata. Człowiek obserwuje, a w oparciu o to przewiduje, planuje, ma odwagę eksperymentować. Dzięki percepcji przystosowuje się do rzeczywistości. Nie jest jedynie sterowany przez informacje, jakie do niego docierają, ale raczej przez sposób ich przetwarzania. Proces percepcji pełni więc funkcję regulatora stosunków jednostki z otoczeniem, pozwala na formułowanie opinii, warunkuje aktywność jednostki czy jej plany na przyszłość (Skarżyńska, 1981).

Percepcja siebie jest możliwa wówczas, gdy jednostka jest zdolna wyodrębnić w świadomości samą siebie jako element rzeczywistości i zdystansować się wobec

siebie jako obiektu spostrzegania (Obuchowski, 2000). W procesie opisu i oceny samego siebie oraz innych człowiek ujawnia własne skłonności percepcyjne, postawy i reakcje emocjonalne (Kłoskowska, 1996).

Na gruncie psychologii odróżnia się zdolność spostrzegania siebie od umiejętności myślenia o sobie, czyli od samoświadomości. Stanowi ona bardziej zaawansowany etap w rozwoju procesów poznawczych i wiąże się z rozwojem poczucia Ja podmiotowego (Pervin, 2002). W myśl wielu koncepcji rozwoju osobowości jest to fundamentalny dla jej kształtowania się proces (por. Horney, 1980; Jung, 1981; Maslow, 1990). Związany jest z budowaniem obrazu siebie, czyli gromadzeniem informacji i wyobrażeń dotyczących swoich właściwości fizycznych i psychicznych w postaci względnie trwałego zbioru. Obraz siebie jest odrębny od reprezentacji innych osób, którymi dysponuje jednostka, ale określany w ich kontekście i w relacji do nich (Dymek, 1997). Jest on jednocześnie uważany za luźno zorganizowaną strukturę, w obrębie której mieszczą się przekonania o sobie samym dotyczące różnych obszarów funkcjonowania. Składają się na niego także wyobrażenia o sądach innych znaczących osób na temat własnej osoby (Kofta, Doliński, 2004).

Definiowanie siebie odbywa się w dużym stopniu poprzez interakcje społeczne, w odniesieniu do innych ludzi, poprzez ich komunikaty bezpośrednie i pośrednie (Retowski, Dębska-Cenian, 2008). Także samoocena jednostki w dużym stopniu jest kształtowana przez opinie i reakcje innych ludzi (Harwas-Napierała, Trempała, 2003). Oceny „rozpoznania” jednostki dokonane przez inne osoby i przekazane jej są podstawą tworzenia Ja społecznego, jednego ze schematów poznawczych w obrębie pojęcia Ja (Kofta, Doliński, 2004). Nie do wszystkich informacji zwrotnych przykładą się jednakową wagę. Zależy to od znaczenia osób, od których opinia pochodzi, a także od wagi akcentowanego aspektu osobowości. Z percepcją wiąże się proces porządkowania uzyskiwanych informacji, także ich analiza i wyjaśnianie. Poprzez ten proces człowiek nawiązuje kontakt z otoczeniem. Docierające sygnały i informacje są przez jednostkę selektywnie asymilowane i włączane w systemy poznawcze za sprawą nadawania im określonych znaczeń na tle całokształtu poznanej dotąd rzeczywistości oraz umożliwiają funkcjonowanie jednostki w otoczeniu (Skarżyńska, 1981). Między innymi, Jung (1981), Horney (1980), Maslow (1990) uważają, że Ja społeczne odgrywa istotną rolę w przystosowaniu się jednostki do

społeczności. Nie oznacza to zagubienia tożsamości, gdyż jej rola i prezentowane poprzez nią Ja społeczne jest mało związane z Ja prawdziwym. Identyfikacja z Ja społecznym może jednak prowadzić do kształtowania się pseudo-Ja, co jest równoznaczne z zahamowaniem rozwoju. Może to mieć miejsce wówczas, gdy percepcja społeczna opiera się na postrzeganiu innych nie jako indywidualności, ale jako przedstawicieli określonych kategorii społecznych (Nęcki, 1996; Aronson, 2005). Jest to uproszczenie percepcji w oparciu o stereotypy, czyli budowanie pozornie pełnego obrazu innych ludzi na podstawie niewielu dostępnych obserwacji. Owo uproszczenie polega na tym, że z racji przynależności jednostki do danej grupy nie dostrzegane są cechy indywidualne, a także przeceniane różnice między daną grupą a innymi (Zimbardo, Ruch, 1992).

Sposób spostrzegania Ja, obraz siebie i poczucie Ja odgrywają kluczową rolę w regulacji zachowania jednostki, w procesie doświadczania świata i budowania podmiotowości człowieka. Realizm w ocenie własnej osoby i adekwatna, niepodlegająca zniekształceniom percepcja rzeczywistości jest traktowana jako warunek wewnątrzsterownego zachowania. Jednocześnie wiadomo, że pozytywna samoocena pozwala jednostce czuć się wartościowym elementem społeczności. Wiąże się ona silnie u osób dorosłych z poczuciem akceptacji społecznej, a wysiłki nakierowane na podtrzymanie poczucia własnej wartości stanowią ważny element przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu (Kofta, Doliński, 2004). Wysoka samoocena sprzyja odnoszeniu sukcesów, realizowaniu wytyczonych celów, zachowaniu optymizmu wobec przeszkód życiowych (Kofta, 1993).

Jeśli jednostka jest spostrzegana społecznie z perspektywy stereotypu i otrzymuje zgodne z nim informacje zwrotne, to jej Ja społeczne podlegać może zniekształceniu. W konsekwencji ta uproszczona percepcja społeczna determinuje funkcjonowanie jednostki w świecie, reguluje jej stosunki z otoczeniem oraz ukierunkowuje aktywność własną poprzez wytworzony obraz siebie (Skarżyńska, 1981).

Cel badania, problemy i hipotezy badawcze

Głównym celem prezentowanych badań było ustalenie, czy przyczyny i czas trwania w bezdomności różnicują sposób percepcji siebie w relacji z innymi ludźmi oraz nasilenie trudności interpersonalnych prezentowanych przez bezdomnych mężczyzn. Odpowiednio do celu badania postawiono poniższe hipotezy:

- H₁: Występują różnice w percepcji siebie przez bezdomnych mężczyzn w kontekście społecznym ze względu na przyczyny bezdomności.
- H₂: Występują różnice w percepcji siebie przez bezdomnych mężczyzn w kontekście społecznym ze względu na czas trwania bezdomności.
- H₃: Występują różnice w nasileniu trudności interpersonalnych ze względu na przyczyny bezdomności badanych mężczyzn.
- H₄: Występują różnice w nasileniu trudności interpersonalnych ze względu na czas trwania bezdomności.

Metody badawcze

Badania przeprowadzono indywidualnie w schroniskach dla bezdomnych za zgodą osób badanych przy pomocy trzech metod: Inwentarza Problemów Interpersonalnych, psychorysunku na temat „Ja wśród ludzi” i wywiadu na temat sytuacji bezdomnego.

Trudności interpersonalne badano za pomocą Inwentarza Problemów Interpersonalnych (IIP-32). Autorami testu są Leonard M. Horowitz, Lynn E. Alden, Jerry S. Wiggins i Aaron L. Pincus (2000). IIP-32 jest skróconą wersją IIP-64. IIP-32 jest narzędziem do identyfikowania najbardziej charakterystycznych trudności interpersonalnych jednostki. Opiera się na neofreudowskiej teorii, głównie Henry’ego Sullivana (1953), która zakładała, że relacje społeczne są „sercem psychopatologii”. Ludzie od momentu urodzenia są zaangażowani w interakcje z innymi ludźmi, a charakterystyczne doświadczenia interpersonalne każdej osoby znajdują swoje odzwierciedlenie poznawcze i emocjonalne w systemie nerwowym, co wpływa na percepcję, myśli i uczucia jednostki w stosunku do aktualnych sytuacji interperso-

nalnych z przyjaciółmi, rodzicami, rodziną, współpracownikami itp.

Test ten zbudowany jest z 32 twierdzeń i pozwala na określenie ośmiu interpersonalnych wymiarów: despotyczny kontrolujący, mściwy/skoncentrowany na sobie, zimny/zdystansowany, społecznie zahamowany, niestanowczy/nieasertywny, nazbyt uczynny/wykorzystywany, poświęcający się/nadmiernie opiekuńczy, natrętny/potrzebujący. Osoba badana ustosunkowuje się poprzez zaznaczenie swojej odpowiedzi na skali pięciostopniowej, gdzie 0 oznacza, że osoba wcale nie ma problemów z powyższymi zachowaniami, a 4 oznacza, że są dla niej bardzo problematyczne.

Skala pierwsza, despotyczny/kontrolujący, wskazuje na osobę, która ma trudności z odpuszczeniem sobie kontroli. Tacy ludzie opisują siebie jako zbyt kontrolujących i manipulujących. Utrata kontroli dla tych osób jest trudna, ponieważ jej skutkiem są uczucia utraty godności, szacunku i wartości. Odpuszczanie kontroli dla niektórych ludzi nie jest przyjemne do tego stopnia, że nie mogą poznawać punktu widzenia innych ludzi bez współzawodniczenia z nim. Taka osoba nadmiernie spiera się z innymi.

Skala druga, mściwy/skoncentrowany na sobie, opisuje problemy wrogiej dominacji. Takie osoby łatwo doświadczają gniewu i irytacji, łatwo też je wyrażają, są pochłonięte rewanżowaniem się, walczą z innymi. Osoba podtrzymuje w sobie żal i ma trudność z przebaczeniem zniewag lub drobnostek.

Skala trzecia, zimny/zdystansowany, opisuje osobę, która w minimalnym stopniu przejawia uczucia i przywiązanie do innych ludzi. Taka osoba nie czuje miłości do innych oraz odkrywa, że nawiązanie i utrzymanie długoterminowych zobowiązań wobec innych jest trudne. Osoba ta jest mało sympatyczna, nietroskliwa i chłodna emocjonalnie.

Skala czwarta, społecznie zahamowany, wskazuje na osobę cechującą się lękiem, bojaźliwością czy zakłopotaniem w obecności innych ludzi. Takiej osobie trudno jest inicjować społeczne interakcje, wyrażać uczucia w stosunku do innych ludzi, cieszyć się z bycia z innymi ludźmi i zachowywać się towarzysko. Osoby takie ograniczają swoje życie społeczne i wszelką aktywność, która pociągałaby za sobą ryzyko doświadczenia upokorzenia czy odrzucenia.

Skala piąta, niestanowczy/nieasertywny, wskazuje osoby, które cechuje brak zaufania do siebie i niska samoakceptacja. Ludzie tacy mają trudność z podejmowa-

niem inicjatywy i byciem w centrum uwagi. Specjalnie unikają sytuacji, które pociągają za sobą społeczną rywalizację. Osobom takim trudno jest być konsekwentnym w stosunku do innych i obstawać przy swoim, kiedy się jest w opozycji.

Skala szósta, nazbyt uczynny/wykorzystywany, charakteryzuje osoby podporządkowane. Niechętnie mówią *nie* innym ludziom i pozwalają im się łatwo przekonać. Czują wstręt do wyrażania, a nawet do odczuwania gniewu, przez co ściągają na siebie wrogość lub odwet innych ludzi. Zakładają, że asertywne działania obrażają, więc unikają bycia asertywnymi i starają się utrzymywać przyjacielskie relacje.

Skala siódma, poświęcający się/nadmierne opiekuńczy, dotyczy osób nadmiernie afiliatywnych. Osoby takie łatwo przywiązują się emocjonalnie do innych i szybko służą im pomocą w potrzebie. Są to jednostki zbyt gorliwe i zbyt gotowe do dawania. Wysokie wyniki wskazują, że osoba przedkłada potrzeby innych nad własne.

Skala ostatnia, ósma, natrętny/potrzebujący, charakteryzuje tendencje do bycia dominującym w przyjacielski sposób. Osoba taka ma silne potrzeby do angażowania się w życie innych ludzi, narzucając im swoją obecność i uwagę. Osobie trudno jest spędzać czas samotnie (Horowitz i wsp., 2000).

W ramach prac adaptacyjnych wersji polskiej wykonano dwa niezależne tłumaczenia skali. Następnie dokonano korekty językowej przez psychologa znającego język angielski. Taką wersją wykonano pierwsze badania pilotażowe, po korekcie najsłabszych itemów wykonano drugie badanie pilotażowe (tabela 1). Prace standaryzacyjne nad polską wersją skali ciągle trwają.

Tabela 1.

Alfa Cronbacha w badaniu polską wersją skali IIP-32

Skala IIP-32	Skala oryginalna N=800	Grupa pilotażowa N=81	Mężczyźni bezdomni N=101	Mężczyźni bezdomni N=58
IIP-32	0,930	0,867	0,863	0,891
despotyczny/kontrolujący	0,730	0,799	0,693	0,662
mściwy/skoncentrowany na sobie	0,810	0,679	0,722	0,607
zimny/zdystansowany	0,860	0,809	0,758	0,809

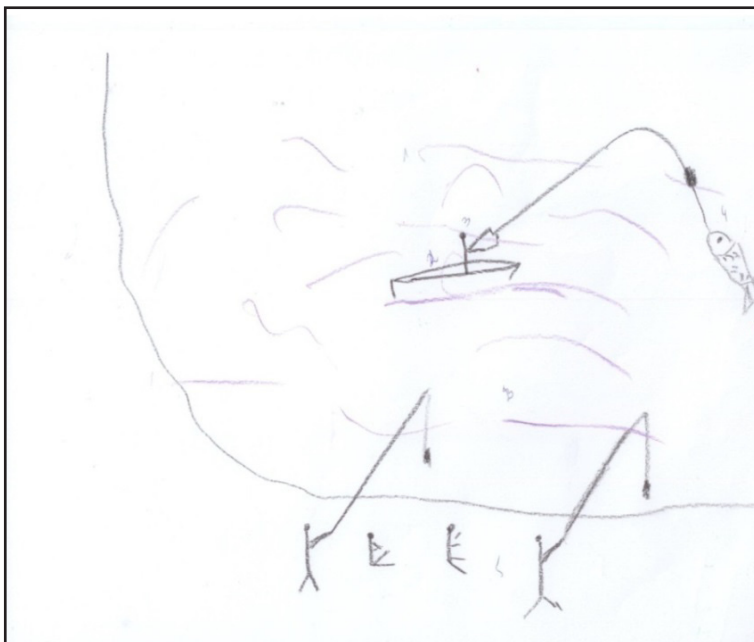
Skala IIP-32	Skala oryginalna N=800	Grupa pilotażowa N=81	Mężczyźni bezdomni N=101	Mężczyźni bezdomni N=58
społecznie zahamowany	0,850	0,798	0,583	0,705
niestanowczy/nieasertywny	0,880	0,653	0,583	0,700
nazbyt uczynny/wykorzystywany	0,810	0,740	0,513	0,466
poświęcający się/ nadmiernie opiekuńczy	0,800	0,798	0,607	0,471
natrętny/potrzebujący	0,760	0,607	0,483	0,355

Metoda rysunku na temat „Ja wśród ludzi” jest zmodyfikowaną wersją Testu Rysunku Rodziny (TRR) w adaptacji Marii Braun-Gałkowskiej (1985). Psychorysunek jest metodą projekcyjną, która dostarcza bardzo wielu informacji o relacjach badanego z innymi osobami, motywach uświadomionych i nieświadomych, o różnych sposobach radzenia sobie badanego z sytuacjami trudnymi w kontekście społecznym (Braun-Gałkowska, 2007). Badany wykonuje rysunek na temat „Ja wśród ludzi”, a także odpowiada na pytania dotyczące identyfikacji narysowanych osób oraz relacji, w jakiej pozostaje z nimi. Na potrzeby weryfikacji hipotez wybrano, w oparciu o literaturę (Braun-Gałkowska, 2004), i przeanalizowano wiele wskaźników charakteryzujących społeczne aspekty funkcjonowania ludzi, jednak istotne okazały się trzy (tabela 2).

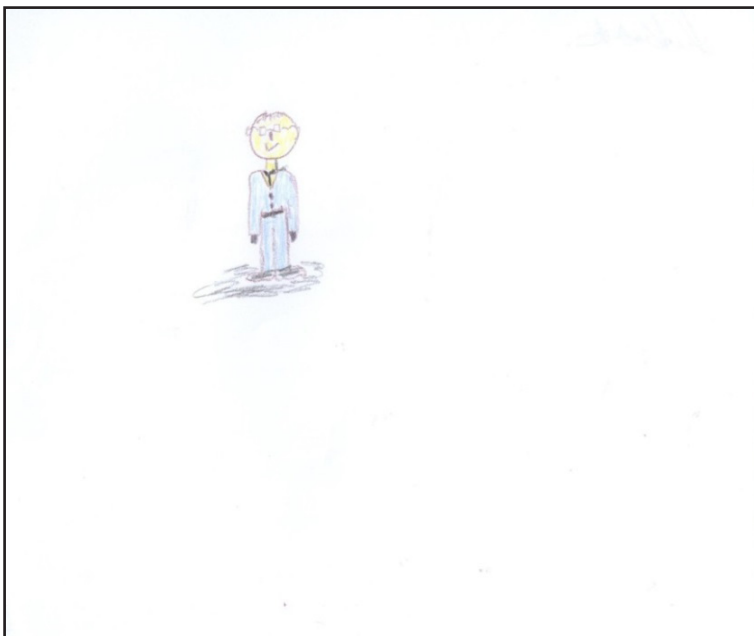
Tabela 2.

Wybrane wskaźniki rysunku na temat „Ja wśród ludzi” (Gałkowska, Łaguna, 1993), które okazały się istotne w prezentowanych wynikach badań

Wybrany istotny wskaźnik	Zakres przyjmowanych wartości
1. odległość od innych na rysunku: blisko, odsunięcie lub izolacja	1 - nachodzenie postaci na siebie, 2 - dotykają się, 3 - pozostają w bliskości, ale bez dotyku, 4 - niewielkie odsunięcie, 5 - izolacja
2. obecność osoby badanej na rysunku	0 - nie występuje
3. percepcja innych jako anonimowych	1 - występuje

Ryc. 1. Przykład izolacji, osoba badana jest na łódce

Ryc. 2. Przykład izolacji, osoba badana jest sama

Charakterystyka badanych osób

Przebadano 58 bezdomnych mężczyzn w wieku od 24 do 68 lat ($M=49,84$; $SD=10,94$). Najwięcej badanych miało wykształcenie zawodowe i podstawowe, ale były wśród nich także osoby z wykształceniem średnim i wyższym (tabela 3).

Tabela 3.

Liczebność badanych w zależności od wykształcenia

Wykształcenie	Liczebność	Skumulowana liczba	%	Skumulowany %
Podstawowe	18	18	31,03	31,03
Zawodowe	27	45	46,55	77,59
Średnie	11	56	18,97	96,55
Wyższe	2	58	3,45	100,00

Wśród badanych mężczyzn najwięcej było samotnych, tylko nieliczni pozostawali w związku małżeńskim (tabela 4).

Tabela 4.

Liczebność badanych w zależności od stanu cywilnego

Stan cywilny	Liczebność	Skumulowana liczba	%	Skumulowany %
kawaler	26	26	44,83	44,83
żonaty	4	30	6,90	51,72
wdowiec	3	33	5,17	56,90
rozwódziony	25	58	43,10	100,00

Średni czas pozostawania w bezdomności badanych mężczyzn wynosił 5,43 lata ($SD=5,33$) przy rozpiętości od jednego miesiąca do 21 lat. Ze względu na czas trwania bezdomności wyłoniono trzy podgrupy (od średniej odjęto i dodano $1/2SD$): krócej niż 3 lata, od 3 do 9 lat oraz powyżej 9 lat pozostawania bezdomnym (tabela 5).

Tabela 5.

Liczebność badanych w zależności od czasu trwania w bezdomności

Czas trwania w bezdomności	Liczebność	Skumulowana liczba	%	Skumulowany %
Do 2,9 lat	22	22	37,93	37,93
Od 3 do 8,9 lat	22	44	37,93	75,86
Od 9 lat	14	58	24,14	100,00

Najczęściej deklarowane przyczyny bezdomności w badanej grupie to utrata mieszkania z powodów finansowych oraz problemy rodzinne, rozwód i kłótnie (tabela 6).

Tabela 6.

Liczebność badanych w zależności od przyczyn bezdomności

Przyczyny bezdomności	Liczebność	Skumulowana liczba	%	Skumulowany %
Utrata pracy i środków do życia	9	9	15,79	15,79
Brak mieszkania lub pieniędzy na jego utrzymanie	22	31	38,60	54,39
Rozwód, kłótnie domowe, wyrzucenie z mieszkania	17	48	29,82	84,21
Patologie społeczne: pobyt w ZK, alkoholizm, przemoc	9	57	15,79	100,00
Braki	1	58	1,75	

Blisko połowa badanych (n=27; 47%) przebywała tylko czasowo w schronisku, a pozostali (n=31; 53%) przebywali w nim w sposób ciągły. Część z nich czasowo przebywała na ulicy. Większość podejmowała próby wyjścia z bezdomności i miała rodzinę, która na ogół nie była bezdomna. Znaczna część z nich przynajmniej raz przebywała w izbie wytrzeźwień, ponad połowa przebywała w zakładzie karnym oraz przyznawała się do uzależnienia od alkoholu i nikotyny. Mniejszość leczyła się psychiatrycznie, a tylko nieliczni przyznawali się do uzależnienia od narkotyków. Nieliczni przyznawali się też do posiadania pracy (tabela 7).

Tabela 7.

Liczebność badanych w zależności od charakterystyk bezdomności

Charakterystyki bezdomności	Tak		Nie	
	f	%	f	%
Czy przebywał na ulicy	32	55	26	45
Czy podejmował próby wyjścia z bezdomności	48	83	10	17
Czy posiada rodzinę	51	88	7	12
Czy ktoś z rodziny jest bezdomny	4	7	54	93
Czy był w zakładzie karnym	31	54	26	46
Czy przebywał w izbie wytrzeźwień	41	71	17	29
Czy leczy się psychiatrycznie	21	40	32	60
Czy jest uzależniony od alkoholu	35	60	23	40
Czy jest uzależniony od narkotyków	3	5	55	95
Czy jest uzależniony od nikotyny	40	69	18	31
Czy pracuje	9	15	49	85

Wyniki

Otrzymane wyniki sugerują największe nasilenie problemów interpersonalnych charakteryzowanych przez skale uczynny/wykorzystywany oraz poświęcający się/nadmiernie opiekuńczy, a najmniejsze w zakresie zachowań opisanych jako despotyczny/kontrolujący (tabela 8). Należy jednak mieć na uwadze, iż skale mierzące nasilenie problemów wskazujących na tendencje do bycia uczynnym i poświęcającym się mają niską rzetelność w badanej grupie.

Tabela 8.

Statystyki opisowe otrzymane przez badanych mężczyzn w skali IIP-32

Skala IIP-32	M	SD	Minimum	Maksimum
IIP-32	20,58	12,41	1,00	42,00
despotyczny/kontrolujący	4,28	3,53	0,00	13,00

Skala IIP-32	M	SD	Mini- mum	Maksi- mum
mściwy/skoncentrowany na sobie	6,07	3,55	0,00	16,00
zimny/zdystansowany	5,05	4,28	0,00	16,00
społecznie zahamowany	5,83	4,10	0,00	15,00
niestanowczy/nieasertywny	6,53	4,13	0,00	16,00
nazbyt uczynny/wykorzystywany	7,60	3,51	0,00	16,00
poświęcający się/nadmiernie opiekuńczy	7,02	3,34	2,00	16,00
natrętny/potrzebujący	5,39	3,02	0,00	12,00

Większość badanych rysowała siebie na rysunku, a innych ludzi częściej jako nieanonimowych (tabela 9).

Tabela 9.

Liczebność badanych w zależności od charakterystyk bezdomności

Wskaźniki istotne w psychorysunku	Tak		Nie	
	f	%	f	%
Obecność osoby badanej na rysunku	55	95	3	5
Percepcja innych jako anonimowych	13	22	45	78

Badani mężczyźni rysowali siebie najczęściej w izolacji od innych osób lub w odsunięciu na niewielką odległość, nie było rysunków, w których ich postać zachodziłaby na inne osoby lub się z nimi dotykała (tabela 10).

Tabela 10.

Liczebność badanych w zależności od występowania wskaźników stopnia bliskości z innymi osobami w psychorysunku

Wskaźniki w psychorysunku	Liczba	%
Brak badanego	3	5,17
Zachodzenie na siebie	0	0,00
Dotykane się	0	0,00
Pozostawanie w bliskiej odległości	15	25,86
Odsunięcie na niewielką odległość	15	25,86
Izolacja	25	43,10

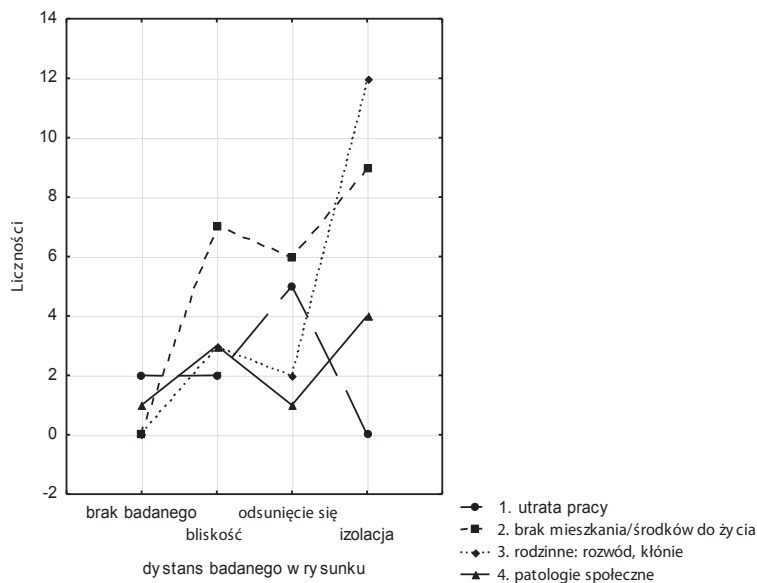
Przyczyny bezdomności a percepcja siebie w relacjach społecznych oraz występowanie problemów interpersonalnych

Przyczyny bezdomności różnicują wielkość dystansu między postaciami na rysunku – pomiędzy badanym a innymi osobami. Mężczyźni pozostający bezdomnymi z powodów rodzinnych (rozwód, kłótnie domowe, wyrzucenie z mieszkania i z powodu braku mieszkania lub pieniędzy na jego utrzymanie) najczęściej i istotnie częściej rysowali siebie w izolacji od innych w porównaniu z mężczyznami, którzy stali się bezdomnymi z innych przyczyn. Mężczyźni pozostający bezdomnymi z powodu braku mieszkania lub pieniędzy na jego utrzymanie istotnie częściej rysowali siebie w bliskiej odległości od innych w porównaniu z mężczyznami, którzy stali się bezdomnymi z innych przyczyn. Mężczyźni, którzy stali się bezdomnymi z powodów utraty pracy i środków do życia nigdy nie rysowali się w izolacji od innych ludzi. Pominięcie siebie zdarzało się wśród bezdomnych z powodu utraty pracy lub patologii społecznej, a w pozostałych dwóch grupach nie zdarzało się (tabela 11 i ryc. 3).

Tabela 11.

Podsumowująca tabela dwudzielcza: częstości obserwowane i wyniki χ^2 dla przyczyn bezdomności w zależności od odległości od innych, w jakiej badani rysowali siebie

Przyczyny bezdomności	brak osoby badanej	blisko innych	odsunięcie od innych	izolacja od innych	Wiersz - Razem
Utrata pracy i środków do życia	2	2	5	0	9
Brak mieszkania lub pieniędzy na jego utrzymanie	0	7	6	9	22
Rozwód, kłótnie domowe, wyrzucenie z mieszkania	0	3	2	12	17
Patologie społeczne: pobyt w ZK, alkoholizm, przemoc	1	3	1	4	9
Ogół	3	15	14	25	57
$\chi^2=20,663$ $df=9$ $p=0,014$					

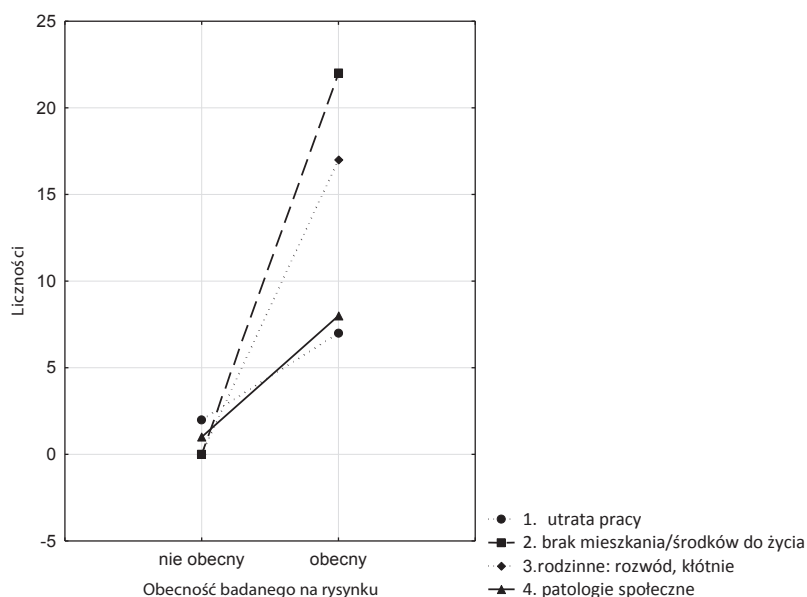
Ryc. 3. Wykres interakcji: przyczyny bezdomności x dystans badanego w rysunku

Większość badanych mężczyzn (93%) narysowało postać samego siebie. Najliczniej zrobili to mężczyźni bezdomni z powodu braku mieszkania i środków do życia oraz z powodów rodzinnych. Pominięcie siebie zdarzało się tylko w grupach mężczyzn bezdomnych z powodu utraty pracy i patologii społecznych (tabela 12, ryc. 4).

Tabela 12.

Podsumowująca tabela dwudzieltowa: częstości obserwowane i wyniki χ^2 dla przyczyn bezdomności w zależności od tego, czy badani rysowali siebie na rysunku

Przyczyny bezdomności	Badany nieobecny	Badany obecny	Wiersz - Razem
Utrata pracy i środków do życia	2	7	9
Brak mieszkania lub pieniędzy na jego utrzymanie	0	22	22
Rozwód, klótnie domowe, wyrzucenie z mieszkania	0	17	17
Patologie społeczne: pobyt w ZK, alkoholizm, przemoc	1	8	9
Ogół	3	54	57
$\chi^2=7,975$ $df=3$ $p=0,047$			

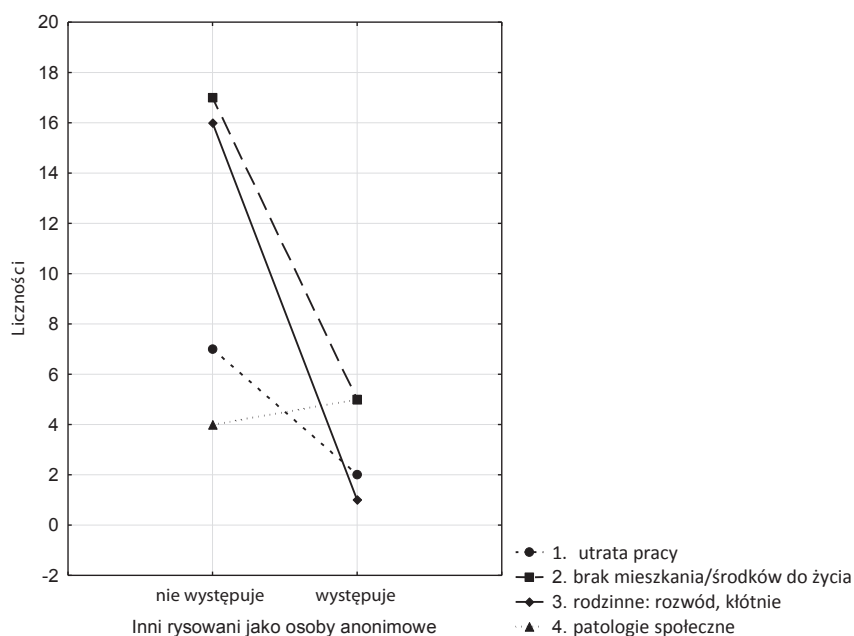
Ryc. 4. Wykres interakcji: przyczyny bezdomności x Obecność badanego na rysunku

W badanej grupie większość mężczyzn (76%) nie narysowała postaci anonimowych, nieokreślonych jako rodzina, znajomi, przyjaciele lub obcy. Postaci nieokreślonych najczęściej nie rysowali mężczyźni bezdomni z powodu braku mieszkania i środków do życia oraz z powodów rodzinnych (tabela 13, ryc. 5).

Tabela 13.

Podsumowująca tabela dwudzielcza: częstości obserwowane i wyniki χ^2 dla przyczyn bezdomności w zależności od tego, czy badani rysowali inne osoby jako anonimowe

Przyczyny bezdomności	Inni nieanonimowi	Inni anonimowi	Wiersz - Razem
Utrata pracy i środków do życia	7	2	9
Brak mieszkania lub pieniędzy na jego utrzymanie	17	5	22
Rozwód, kłótnie domowe, wyrzucenie z mieszkania	16	1	17
Patologie społeczne: pobyt w ZK, alkoholizm, przemoc	4	5	9
Ogół	44	13	57
$\chi^2=8,250$ $df=3$ $p=0,041$			

Ryc. 5. Wykres interakcji: przyczyny bezdomności x rysowanie ludzi anonimowych

Przyczyny bezdomności nie różnicują częstości występowania problemów interpersonalnych, lecz różnicują sposób rysowania siebie w kontekście innych ludzi (tabela 14).

Tabela 14.

Wyniki analizy wariancji: problemy interpersonalne a przyczyny bezdomności

IIP32 - skale	F/H*	p
Suma IIP	1,147	0,339
despotyczny/kontrolujący	0,552	0,649
mściwy/skoncentrowany na sobie	0,271*	0,965*
zimny/zdystansowany	0,964	0,417
społecznie zahamowany	0,956	0,420
niestanowczy/nieasertywny	0,542	0,655
nażbyt uczynny/wykorzystywany	1,666	0,185
poświęcający się nadmiernie opiekuńczy	2,547*	0,467*
naprzykrzający się/natrętny	4,986*	0,173*

*wyniki analizy testem nieparametrycznym

Czas pozostawania w bezdomności a percepcja siebie w relacjach społecznych oraz występowanie problemów interpersonalnych

Czas pozostawania w bezdomności podzielono na trzy długości ($M \pm 1/2SD$). Nie wystąpiły żadne istotne statystycznie różnice w liczebności badanych mężczyzn w sposobie rysowania siebie i innych ludzi w zależności od czasu trwania w bezdomności. Długość bycia bezdomnym różnicuje nasilenie problemów interpersonalnych, dotyczy to przede wszystkim ich ogólnego nasilenia, a głównie w zakresie wymiaru – mściwy/skoncentrowany na sobie (tabela 15). Dalsze analizy wykazały, że najbardziej różnią się między sobą osoby o przeciętnym czasie bycia bezdomnym i osoby najdłużej bezdomne. Najwięcej problemów interpersonalnych ujawniają osoby o średnim okresie pozostawania w bezdomności w porównaniu z osobami o najdłuższym czasie bycia bezdomnym (tabela 16 i ryc.6). Najmniej mściwe i skupione na sobie są osoby będące dłużej niż 9 lat bezdomnymi, a najbardziej – osoby będące bezdomnymi od 3 do 8,9 lat ($p=0,049$; ryc. 7). Osoby o przeciętnym czasie trwania w bezdomności łatwo doświadczają gniewu i irytacji i łatwo je wyrażają, są pochłonięte rewanżowaniem się, walczą z innymi. Mają trudność z przebaczeniem zniewag lub drobnostek i podtrzymują w sobie żal.

Tabela 15.

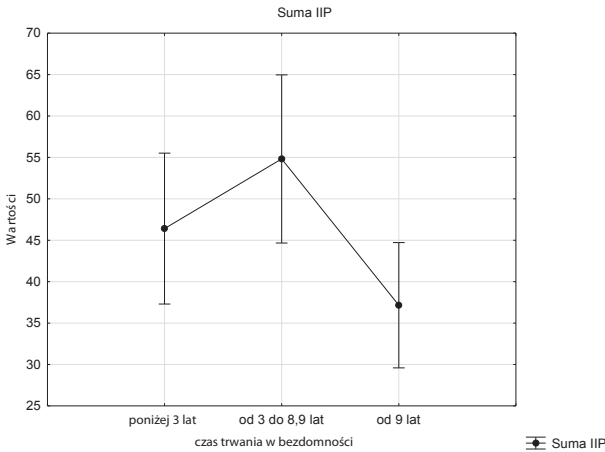
Wyniki analizy wariancji: problemy interpersonalne a czas trwania w bezdomności

IIP32 - skale	F/H*	p
Suma IIP	3,222	0,048
despotyczny/kontrolujący	0,482	0,620
mściwy/skoncentrowany na sobie	6,952*	0,031*
zimny/zdystansowany	1,978	0,148
społecznie zahamowany	0,690	0,506
niestanowczy/nieasertywny	1,301	0,280
nazbyt uczynny/wykorzystywany	1,377	0,261
poświęcający się nadmiernie opiekuńczy	2,461	0,095
naprzykrzający się/natrętny	1,500	0,232

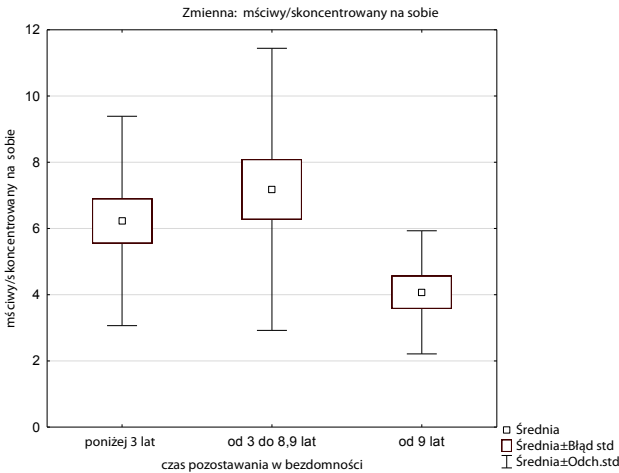
Tabela 16.

Poziomy istotności dla wyników analizy testem NIR dla sumy problemów interpersonalnych ze względu na czas pozostawania bezdomnym

Czas pozostawania bezdomnym	{1} – $M_{IIP}=46,409$	{2} – $M_{IIP}=54,818$	{3} – $M_{IIP}=37,154$
Poniżej 3 lat {1}		0,170	0,193
Od 3 do 8,9 lat {2}	0,170		0,015
Od 9 lat {3}	0,193	0,015	

Ryc. 6. Wykres średnich i przedziały ufności (95%) dla problemów interpersonalnych ze względu na czas trwania w bezdomności

Ryc. 7. Wykres ramkowy względem grup różniących się długością pozostawania w bezdomności nasileniem problemów interpersonalnych o charakterze mściwym/skoncentrowanym na sobie

Dyskusja wyników

W prezentowanych wynikach badań podjęto się zadania, którego celem było ustalenie, jaki charakter ma związek między czasem trwania w bezdomności a sposobem percepcji siebie w relacjach z innymi ludźmi oraz między przyczynami bezdomności i trudnościami interpersonalnymi prezentowanymi przez bezdomnych mężczyzn. Ponadto podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób przyczyny bezdomności różnicują sposób percepcji siebie w relacjach z innymi ludźmi oraz nasilenie konfliktów interpersonalnych badanych mężczyzn.

Otrzymane wyniki pozwalają stwierdzić, że przyczyny bezdomności różnicują percepcję siebie badanych w relacjach z innymi ludźmi, ale nie różnicują nasilenia trudności interpersonalnych. Zaś czas trwania w bezdomności nie różnicuje badanych ze względu na sposób przedstawienia na rysunku tematu „Ja wśród ludzi” w zakresie żadnego z określonych w badaniu wskaźników, ale różnicuje nasilenie konfliktów i trudności interpersonalnych wśród bezdomnych mężczyzn.

W badaniach ujawniła się istotna różnica między bezdomnymi mężczyznami w zakresie nasilenia trudności interpersonalnych charakteryzowanych jako mściwy/skoncentrowany na sobie ze względu na czas pozostawania w bezdomności. Badani pozostający bezdomnymi od 3 do 9 lat ujawnili najwięcej problemów interpersonalnych tego rodzaju. Przede wszystkim ujawnili istotnie więcej tendencji do mściwości i skoncentrowania na sobie od badanych pozostających bezdomnymi do 3 lat lub powyżej 9 lat. Może to wskazywać na ich trudności związane z dynamiką procesu adaptacji do sytuacji bezdomności. Na tym etapie nie jest już ona sytuacją nową i może rodzić frustrację oraz bunt ze względu na odczuwaną nieuchronność tego położenia. Być może jest to okres, który można określić doświadczeniem zawieszenia, czyli trzecią fazą procesu opisanego przez Oliwę-Ciesielską (2004). Poczucie porażki życiowej oraz separacji społecznej jest interpretowane jako poczucie krzywdy, powoduje skupienie się na sobie i chęć wzięcia odwetu. Doświadczenie gniewu i irytacji i wyrażanie ich przez bezdomnych mężczyzn o przeciętnym czasie trwania w bezdomności, przejawianie zachowań mściwych i podtrzymywanie w sobie żalu, wskazują również na sposób przetwarzania informacji uzyskiwanych w kontakcie z innymi. Można odczytywać nasilenie tych cech jako rodzaj buntu przeciwko tak

trudnemu i niechcianemu położeniu, jednak jest on całkowicie niekonstruktywny. Ujawnione cechy i tendencje pogłębiają poczucie izolacji, prowadzą do zachowań niekorzystnych dla budowania relacji interpersonalnych i mogą wzmacniać przekonanie o nieprzychylności otoczenia (Sullivan, 1953; Horowitz, Alden, Wiggins, 2000). Wyniki uzyskane przez mężczyzn pozostających w bezdomności dłużej niż 9 lat wskazują na ich wejście w fazę wtórnej separacji, czyli zaakceptowanie sytuacji życiowej bezdomnego (Oliwa-Ciesielska, 2004). Jest to grupa najmniej egocentrycznie zorientowana i w najmniejszym stopniu ujawniająca chęć pomszczenia swej porażki. Wydaje się to wskazywać na bierność tych mężczyzn, ukształtowaną przez utrwalone przekonanie o własnej nieskuteczności w oparciu o ocenę życiowych wydarzeń jako niezależnych od własnego działania (Gliszczyńska, 1990). Jednocześnie w pewnym stopniu oznacza zgodę na zdeformowany i utrwalony przez niekorzystne doświadczenia i społeczne stereotypy obraz siebie (Nowakowska, 2008). Może też uruchamiać psychopatologiczne skutki bierności, zaburzenia poznawcze, motywacyjne, emocjonalne, takie jak: apatia, lęk, depresja, uczucie zmęczenia i niekompetencji (Kofta, Sędek, 1993).

Okazało się, że przyczyny bezdomności nie różnicują częstości występowania problemów interpersonalnych, lecz różnicują sposób rysowania siebie w kontekście innych ludzi. Wydaje się więc, że przyczyny bezdomności są ważne ze względu na sposób spostrzegania swojego miejsca w otoczeniu społecznym (Nowakowska, 2008). Stanowią prawdopodobnie istotne doświadczenie dla kształtowania się obrazu siebie osób bezdomnych (Oliwa-Ciesielska, 2004) oraz mają znaczenie dla sposobu percepcji innych ludzi przez mężczyzn bezdomnych (Nowakowska, 2008) i jednocześnie skutkują w oparciu o sygnały społeczne interpretacją własnej sytuacji kształtującą społeczne Ja. Zastosowana metoda projekcyjna, czyli rysunek na temat „Ja wśród ludzi”, pozwoliła na uchwycenie w procesie badania indywidualnej interpretacji własnego funkcjonowania bezdomnych mężczyzn w otoczeniu społecznym. Odkrycie ich osobistych znaczeń motywów, decyzji, pragnień, dążeń w relacjach społecznych badanych mężczyzn (Straś-Romanowska, 2003; Stemplewska-Żakowicz, 2009) umożliwiła analiza wybranych wskaźników zawartych w rysunku (Braun-Gałkowska, 2004) w oparciu o uruchomione złożone procesy spostrzegania, kategoryzacji i symbolizacji zwane projekcją (Basińska, w druku). W badaniu me-

todami kwestionariuszowymi nie byłoby to możliwe w takim zakresie ze względu na ograniczenia związane w koniecznością werbalizacji pojęć (Heszen-Niejodek, 2004), a także ze względu na bolesne przeżycia.

Sposób ulokowania postaci własnej osoby wobec innych może być traktowany jako element prezentowania obrazu siebie na rysunku (Braun-Gałkowska, 2004). W rysunkach badanych mężczyzn ma on związek z przyczyną bezdomności. Osoby bezdomne z powodu konfliktów rodzinnych najliczniej rysowały się w izolacji od innych, co oznacza oddalenie na rysunku lub nawet narysowanie tylko samego siebie. Braun-Gałkowska (1985; 2004) wskazuje, że można rozumieć to dwojako. Z jednej strony jako podkreślanie walorów własnej osoby poprzez wyeksponowanie postaci, związane z egocentryzmem, z potrzebą otrzymywania uwagi i podkreślaniem samowystarczalności, ale jednocześnie jako wskazanie na poczucie oddzielenia od innych, samotności, związane z poczuciem winy i bycia gorszym. Wydaje się, że percepcja własnej osoby jest tu silnie związana z doświadczeniem utraty więzi rodzinnych i odczuwaną izolacją, u podłoża której mogą być obecne oba wymienione aspekty. Żaden z badanych, którzy jako przyczynę swej bezdomności podawali brak środków utrzymania z powodu utraty pracy nie narysował swojej postaci w izolacji. Wydaje się to wskazywać, że nie wiążą doświadczenia bezdomności tak silnie z trudnościami w relacjach interpersonalnych jak wyżej opisana grupa. Wśród bezdomnych z powodu braku mieszkania i środków do życia równie często zdarzało się rysowanie siebie w izolacji, w oddaleniu lub w bliskości wobec innych. Ci badani również nigdy nie pominęli własnej postaci, co może być traktowane jako wskaźnik braku tendencji do umniejszania własnego znaczenia (Braun-Gałkowska, 1985, 2004). Potwierdza to założenie, że jednostka jest tym, co zdarzyło się w jej interakcjach z innymi ludźmi, a osobowość zbudowana jest ze zdarzeń interpersonalnych, w których jednostka uczy się zachowywać w odpowiedni sposób w wyniku interakcji z ludźmi (Sullivan, 1953; Horowitz, Vikus, 1986). Postać badanego na rysunku pomijana była tylko w rysunkach nielicznych badanych (3 osoby) z grup bezdomnych z powodu braku środków do życia i braku mieszkania lub pieniędzy na jego utrzymanie. Jednocześnie większość badanych przedstawiała innych ludzi w sposób nieanonimowy, zindywidualizowany. Byli to głównie mężczyźni bezdomni z powodu konfliktów rodzinnych i braku środków utrzymania. Postaci ludzi na ich

rysunkach najczęściej były określone jako ktoś konkretny w otoczeniu, a na rysunku przedstawiane z zachowaniem rysów twarzy i innych elementów indywidualizujących postaci. Są one traktowane jako wskaźniki dobrej komunikacji lub dążenia do niej w interakcjach w przeciwieństwie do rysowania nieodróżnionego tłumu ludzi czy symboli. Osoby przedstawiane jako anonimowe pojawiły się najliczniej w rysunkach mężczyzn bezdomnych z powodu braku mieszkania i pieniędzy na jego utrzymanie lub psychopatologii społecznej. Z perspektywy tego znaczenia wydaje się, że kontakty społeczne są istotne dla większości bezdomnych mężczyzn i że uwzględniają oni konieczność i możliwość komunikowania się z innymi.

Jest to informacja ważna ze względu na podejmowane próby pomocy świadczonej osobom bezdomnym i poszukiwania płaszczyzny porozumienia z nimi. Jednocześnie wiedza o związku kolejnych etapów przeżywania bezdomności z konkretnymi trudnościami interpersonalnymi pozwala trafnie planować oddziaływania profilaktyczne. Może też ułatwić rozumienie nieadaptacyjnych zachowań bezdomnych osób w pełniejszy psychologiczny sposób i uchronić je przed kolejnym doświadczeniem odrzucenia czy obciążeniem stereotypami.

Wyjaśnienie ujawnionych różnic w interpersonalnym funkcjonowaniu bezdomnych osób wymaga dalszych badań, ponieważ ujmuje ważny aspekt życia społecznego, a w przypadku prezentowanych wyników także z uwagi na niewielką liczebność badanej grupy.

Wnioski

Przyczyny, które doprowadziły do bezdomności badanych, mają związek z tym, jak badani spostrzegają swoją sytuację społeczną:

- a) mężczyźni bezdomni z powodów rodzinnych czują się wyizolowani społecznie, ale dostrzegają innych ludzi w ich indywidualności i zaznaczają swoją obecność w świecie społecznym;
- b) mężczyźni bezdomni z powodu braku środków do życia i mieszkania swoje relacje z innymi postrzegają jako różnorodne, dostrzegają indywidualność innych ludzi i również zaznaczają swoją obecność w świecie społecznym;

- c) mężczyźni bezdomni z powodu utraty pracy dostrzegają swoje odsunięcie od ludzi, ale nigdy nie oceniają go jako izolacji, czasem nie doceniają swojej obecności wśród innych oraz czasem nie zauważają indywidualnych cech osób w swoim otoczeniu;
- d) mężczyźni bezdomni z powodu psychopatologii społecznej swoje relacje z innymi postrzegają jako różnorodne, czasem nie doceniają swojej obecności wśród innych oraz czasem nie dostrzegają indywidualnych cech osób w swoim otoczeniu.

Czas pozostawania bezdomnym ma związek z nasileniem specyficznych trudności interpersonalnych:

- a) u badanych pozostających bezdomnymi ponad 9 lat stwierdzono istotnie niższy niż u bezdomnych przez okres od 3 do 9 lat poziom nasilenia problemów interpersonalnych, a w szczególności cech charakterystycznych dla wymiaru mściwy/ skoncentrowany na sobie;
- b) badani pozostający bezdomnymi od 3 do 9 lat prezentują największe wśród badanych nasilenie cech charakterystycznych dla wymiaru mściwy/skoncentrowany na sobie, co oznacza, że osoby z tej grupy łatwiej niż pozostali doświadczają gniewu i irytacji oraz je wyrażają, są bardziej pochłonięte rewanżowaniem się, nadmierną walką z innymi, rzadziej czują poparcie innych, rzadziej niż pozostali badani interesują się innymi ludźmi i troszczą o ich potrzeby.

Bibliografia

- Aronson, E. (2005). *Człowiek – istota społeczna*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Auleytner, J., Głąbicka, K. (2001). Kwestia bezdomności. W: J. Auleytner, K. Głąbicka (red.), *Polskie kwestie socjalne na przestrzeni wieków* (s. 91-101). Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Bell, P. A., Greene, Th. C., Fisher, J. D., Baum, A. (2004). Miasto. W: P.A. Bell, Th. C. Greene, J. D. Fisher, A. Baum, *Psychologia środowiskowa* (s. 431-

433). Gdańsk: GWP.

Bartosz, B., Błażej, E. (1995). *O doświadczaniu bezdomności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Basińska, M.A. (w druku). Metody projekcyjne ze szczególnym uwzględnieniem Testu Rorschacha – refleksje na temat aspektów metodologicznych i psychometrycznych

Braun-Gałkowska, M. (1985). *Test Rysunku Rodziny* Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

Braun-Gałkowska, M. (2004). Projekcyjny obraz siebie osób przeżywających poczucie osamotnienia. w: B. Kosturbiec, B. Mirucka (red.), *Rysunek projekcyjny w badaniach obrazu siebie* (s. 13–24). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Braun-Gałkowska, M. (2007). *Poznawanie systemu rodzinnego*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Chwaszcz, J. (2008). *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Culhane, D.P., Metraux, S., Park, J.M., Schretzman, M., Valente, J. (2007). Testing a Typology of Family Homelessness Based on Patterns of Public Shelter Utilization in Four U.S. Jurisdictions: Implications for Policy and Program Planning. *Housing Policy Debate*, 18(1), 1-28.

Dębski, M. (2010). Przyczyny bezdomności i powody pozostawania w niej. Typologie i kwestie sporne. W: M. Dębski (red.), *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty* (s. 52-95). Gdańsk: MISIURO.

Duda, M. (red.) (2008). *Bezdomność: Trudny problem społeczny*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.

Duracz-Walczak, A. (2002). Przyczyny wchodzenia w bezdomność i pozostawania bezdomnym. W: A. Duracz-Walczak (red.), *W kręgu problematyki bezdomności polskiej* (s. 40-44). Warszawa: Regionalne Centrum Informacji i Wspomagania Organizacji Pozarządowych.

Dymek, M. (1997). *Samoakceptacja drogą do sukcesu*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

Falkowski, A. (2004). Spostrzeganie jako mechanizm tworzenia doświadczenia za

- pomocą zmysłów. W: J. Strelau (red.), *Psychologia* (s. 25-56). Gdańsk: GWP.
- Gliszczyńska, X. (1990). *Skala I-E w Pracy, technika pomiaru*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP,
- Harwas-Napierała, B., Trempała, J. (2003). *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Heszen-Niejodek, I. (2004). Iluzoryczność założeń kwestionariuszy samoopisowych. W: M. Fajkowska-Stanik, K. Drat-Ruszczak, M. Marszał-Wiśniewska (red.), *Pułapki metodologiczne w badaniach empirycznych z zakresu psychologii klinicznej* (s. 50-59). Warszawa: Wydawnictwo Academica SWPS.
- Hołyst, B. (2007). Bezdomność. W: B. Hołyst (red.), *Kryminologia* (s. 975-993). Warszawa: Lexis Nexis Wydawnictwo Prawnicze.
- Horney, K. (1980). *Nerwica a rozwój człowieka*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Horowitz, L.M., Alden, L.E., Wiggins, J.S., & Pincus, A.L. (2000). *Inventory of Interpersonal Problems Manual*. San Antonio: The Psychological Corporation. A Haracourt Assessment Company
- Horowitz, L. M., Vitkus, J. (1986). The interpersonal basis of psychiatric symptoms. *Clinical Psychology Review*, 6, 443-469.
- Ito, K., Morikawa, S., Okamura, T., Shimokado, K., Awata, S.(2014). Factors associated with mental well-being of homeless people in Japan. *Psychiatry And Clinical Neurosciences*, 68(2), 145-153.
- Jażdżikowski, M. (2000). Syndrom bezdomności. *Świat problemów*, 6, 4-7.
- Jung, C.G. (1981). *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*. Warszawa: Czytelnik.
- Kłoskowska, A. (1996). *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kofta, M. (1993). *Psychologia aktywności: zaangażowanie, sprawstwo, bezradność*. Poznań: Nakom.
- Kofta, M., Sędek, G. (1993). Wyuczona bezradność: podejście informacyjne. W: M. Kofta (red.), *Psychologia aktywności: zaangażowanie, sprawstwo, bezradność* (s. 171-223). Poznań: Nakom.

- Kofta, M., Doliński, D. (2004). Poznawcze podejście do osobowości. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (s. 561-600). Gdańsk, GWP.
- Lalak, D., Pilch, T. (red.), (1999). *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Lehmann, E.R., Kass, P.H., Drake, C.M., Nichols, S.B. (2007). Risk factors for first-time homelessness in low-income women. *American Journal of Orthopsychiatry*, 77(1), 20-28.
- Maslow, A.H. (1990). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Nesterowicz-Wyborska, J. (2008). O ekonomicznym wyizolowaniu osób bezdomnych. W: M. Dębski, S. Retowski (red.), *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście* (s. 75-91). Gdańsk Uniwersytet Gdański.
- Nęcki, Z. (1996). *Komunikacja międzyludzka*. Kraków: Profesjonalnej Szkoły Biznesu.
- Nowak, A., Wysocka, E. (2001). *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie: elementy patologii społecznej i kryminologii*. Katowice: „Śląsk”.
- Nowakowska, A. (2008) Obraz samych siebie a autostereotyp osób bezdomnych. W: M. Dębski i S. Retowski (red.), *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście* (s. 334-352), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Nózka, M. (2007). Styl życia bezdomnego człowieka. W: M. Dębski, Stachura K. (red.), *Oblicza bezdomności* (s. 214-227). Gdańsk: Bernardinum.
- Obuchowski, K. (2000). *Człowiek intencjonalny, czyli o tym, jak być sobą*. Poznań: Rebis.
- Olech, P. (2006). *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*. Warszawa: FISE.
- Oliwa-Ciesielska, M. (2004). *Piętno nieprzypisania: studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Pawlik-Popielarska, B. (2008). Bezdomność – przypadek, czy nieuchronna konstelacja niektórych zmiennych osobowościowych. W: M. Dębski (red.), *Oblicza bezdomności* (s. 200-207). Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- Piekut-Brodzka, D. (2000). *O bezdomnych i bezdomności*. Warszawa: Chrześcijań-

- ska Akademia Teologiczna.
- Pindral, A. (2010). Definicje i typologie bezdomności. W: M. Dębski (red.), *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty* (s. 31-51). Gdańsk: MISIURO.
- Pervin, L.A. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk, GWP.
- Retowski, S., Dębska-Cenian, A. (2008). Modele radzenia sobie z sytuacją własnej bezdomności – konsekwencje psychologiczne. W: M. Dębski, S. Retowski (red.), *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście* (s. 434-456). Gdańsk: OPTIMA S.A.
- Skarżyńska, K., (1981). *Spostrzeganie ludzi*. Warszawa: PWN.
- Sołtysiak, T. (1997). Powiązania bezdomności z zachowaniami patologicznymi. *Problemy Alkoholizmu*, 2-3, 13-15.
- Stankiewicz, L. (1999). Zjawisko bezdomności. Zarys problematyki. *Edukacja*, 2(66), 166-121.
- Stankiewicz, L. (2002). *Zrozumieć bezdomność*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Stenka, R. (red.) (2011). *Raport z fazy diagnozy*. Gdańsk: Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.
- Stęplewska-Żakowicz, K. (2009). *Diagnoza psychologiczna*. Gdańsk: GWP.
- Straś-Romanowska, M. (2003). Status metody projekcyjnej jako metody jakościowej. W: M. Łaguna, B. Lachowska (red.), *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych* (s. 13-30). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Sullivan, H.S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.
- Śnieciński, J. M. (red.) (2003). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (s. 338-442). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Zimbardo, P.G., Ruch, F.L. (1992). *Psychologia i życie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Streszczenie

Wprowadzenie. Obserwuje się, że przybywa osób bezdomnych. Wśród nich jest wielu pozostających w bezdomności przez coraz dłuższy odcinek czasu. Analizy zjawiska nie pozwalają na wskazanie jednoznacznych przyczyn bezdomności, które – jak się okazuje – są bardzo zindywidualizowane.

Cel badania. Określenie, czy przyczyny i czas trwania w bezdomności różnicują sposób percepcji siebie w relacji z innymi ludźmi oraz nasilenie trudności interpersonalnych prezentowanych przez bezdomnych mężczyzn.

Materiał i metody. Zastosowano trzy metody badawcze: Inwentarz Problemów Interpersonalnych (IIP-32). Leonarda M. Horowitz, Lynna E. Aldena, Jerry'ego S. Wigginsa i Aarona L. Pincusa, psychorysunek na temat „Ja wśród ludzi” i wywiad na temat aktualnej sytuacji życiowej bezdomnego. Przebadano 58 bezdomnych mężczyzn, których średnia wieku wynosiła 49,84 lat, w przedziale od 24 do 68 lat.

Wyniki. Przyczyny bezdomności nie różnicują częstości występowania problemów interpersonalnych, lecz różnicują sposób rysowania siebie w kontekście innych ludzi. Bezdomni mężczyźni w zależności od przyczyny bezdomności różnicują wielkość dystansu między postaciami na rysunku – pomiędzy badanym a innymi osobami. Pominięcie siebie na rysunku zdarzało się tylko w grupach mężczyzn bezdomnych z powodu utraty pracy i patologii społecznych. Postaci anonimowych, nieokreślanych jako rodzina, znajomi, przyjaciele lub obcy, najczęściej nie rysowali mężczyźni bezdomni z powodu braku mieszkania i środków do życia oraz z powodów rodzinnych.

Długość bycia bezdomnym różnicuje natomiast występowanie trudności interpersonalnych w tej grupie. Dotyczy to przede wszystkim ogólnego nasilenia problemów, głównie w zakresie wymiaru mściwy/skoncentrowany na sobie. Dalsze analizy wykazały, że najbardziej różnią się między sobą osoby bezdomne przez przeciętnie długi czas i osoby najdłużej bezdomne. Najwięcej problemów interpersonalnych ujawniają osoby pozostające w bezdomności przez średnio długi okres w porównaniu z osobami pozostającymi w bezdomności najdłużej.

Konkluzja. W procesie pomocy osobom bezdomnym należy wziąć pod uwagę

powody bezdomności i czas jej trwania, bo pełni to istotną rolę w ich sposobie percepcji siebie i innych ludzi oraz rozwoju problemów interpersonalnych.

Słowa kluczowe: bezdomni mężczyźni, problemy interpersonalne, percepcja siebie

Reasons and time in the homelessness of men and their perception of themselves in relationships with other people

Abstract

Introduction. At present, the number of homeless people increases. Among them there are many remaining in homelessness for longer time. Analysis of the phenomenon did not allow unequivocal indication as to the causes of homelessness; they turn out to be very individualized.

Aim of the study. do the causes and duration of homelessness differentiate the way of the perception themselves in of relationships with other people and the severity of interpersonal problems presented by homeless men.

Material and methods. We used three research methods: Inventory of Interpersonal Problems (IIP-32) by Leonard M. Horowitz, Lynn E. Alden, Jerry S. Wiggins and Aaron L. Pincus, psychodrawing on "I am among the people" and an interview about the situation of the homeless. We examined 58 homeless men at the mean age of 49.84 years ranging from 24 to 68 years.

Results. Causes of homelessness do not discriminate between the incidences of interpersonal problems, but differentiate a way of drawing themselves in the context of other people. Homeless men, depending on the causes of homelessness, differentiate the size of the distance between persons in the picture - between the tested person and others. Omission of him in the picture happened only in the groups of men homeless due to job loss and social pathologies. Anonymous person, not identified as a family, acquaintances, friends or strangers often do not draw men homeless because of lack of housing and livelihoods and family reasons.

Length of being homeless differentiate the severity of interpersonal problems, concerns mainly their overall severity, mainly in the fields of - vindictive / self-centered. Further analysis showed that there was the biggest differ between people with moderate time of being homeless and with the longest time. Most interpersonal problems are disclosed by persons of medium remaining in homelessness if compared to those with the longest time being homeless.

Conclusion. In the process of helping the homeless one should take into account the reasons why they became homeless and the duration of homelessness, because they play important role in the perception of other people and the development of interpersonal problems.

Key words: homeless men, interpersonal problems, perception of each other

Dobra materialne w życiu bezdomnych mężczyzn

Wprowadzenie

Bezdomność jest jedną z postaci wykluczenia społecznego. Zjawisko bezdomności warunkowane jest wieloma zmiennymi, wśród których ubóstwo traktowane jest jako przyczyna kardynalna. Jak wynika z raportu dotyczącego ubóstwa w Polsce za rok 2012, który został opublikowany przez Główny Urząd Statystyczny, odsetek osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego (poniżej poziomu minimum egzystencji) wyniósł 6,7%. Odsetek osób zagrożonych ubóstwem relatywnym wyniósł 16%. Poniżej tak zwanej ustawowej granicy ubóstwa w roku 2012 żyło 7% Polaków. Zanotowano niebezpieczną tendencję związaną ze wzrostem zagrożenia ubóstwem wśród niektórych kategorii społecznych: wśród rodzin wielodzietnych (posiadających czworo i więcej dzieci), a także w gospodarstwach domowych z dziećmi niepełnosprawnymi. Około 62% osób uczestniczących w badaniach wyrażało pesymizm w odniesieniu do pozytywnej zmiany własnej sytuacji materialnej w nadchodzących miesiącach (Raport GUS, 2013).

Ubóstwo jest nie tylko powodem bezdomności, ale stanowi również jej konsekwencję. Człowiek wchodzi w bezdomność, posiadając jeszcze określone zasoby (materialne, intelektualne, społeczne czy duchowe). Bezdomność wyczerpuje wspomniane zasoby, sprawiając, że jednostka zaczyna funkcjonować na poziomie

5 Adres do korespondencji: dr Beata Pawlik bpopielarska@wp.pl

zupełnie podstawowym i to we wszystkich obszarach swojego życia. Można by zauważyć, że kategoria niedostatku staje się dominującą cechą stanu, którym jest bezdomność.

Dobra materialne pełnią ważną rolę w naszym życiu. Na przestrzeni wieków ukształtował się złożony stosunek ludzi wobec dóbr materialnych, a zwłaszcza wobec pieniędzy. W Księdze Mądrości Syracha (Syr 5,1) odnajdujemy ostrzeżenie przed bogactwem: „Nie polegaj na swoich bogactwach i nie mów: <Jestem samowystarczalny>”. Pieniądz potępiał Arystoteles (1953, s. 21), przeciwstawiając go ideałowi samowystarczalnemu gospodarstwa domowego: „Taki tedy handel zamienny ani nie jest przeciwny naturze, ani nie przedstawia żadnej postaci zdobywania pieniędzy (...)”. Z mitologii greckiej dowiadujemy się, że Hades – z powodu bogactwa – był przez wszystkich znienawidzony, nawet przez własną żonę: „Hades był niesłychanie bogaty, bo należało do niego całe złoto i srebro świata oraz cenne kamienie znajdujące się w ziemi. Za to wszyscy go nienawidzili, nawet Persefona” (Graves, 1972, s. 33). Wobec pieniądza entuzjazmu nie wykazywali także filozofowie chrześcijańscy, a Dante Alighieri w „Boskiej komedii” umieszcza w czwartym kręgu piekła ludzi ogarniętych chciwością i rozrzutnością. Pozytywne aspekty pieniądza podkreśla Adam Smith (1723-1790), pisząc, że handel i wymiana pieniądza wyrażają naturalne ludzkie tendencje, a szczęście i dobrobyt społeczeństwa wyrastają na indywidualnym dążeniu do osiągnięcia gratyfikacji pieniężnej. Także Georg Simmel (1858-1918) dostrzega walory pieniądza, stwierdzając, że jest on instrumentem wolności człowieka, narzędziem rozwoju jego osobowości i możliwości, jest również czynnikiem głębokich przemian społeczno-kulturowych. Może jednak stanowić zagrożenie porządku moralnego. Chcąc lapidarnie podsumować „właściwości” pieniądza, można zauważyć, co następuje: pieniądz ułatwia racjonalną kalkulację i stanowi podstawę myślenia abstrakcyjnego. Na przestrzeni dziejów był katalizatorem zmian społecznych i porządkował relacje społeczne. Pieniądz osłabia więzi moralne, służy rozwojowi indywidualizmu i uzależnia ludzi od siebie, przyczynia się do „oddzielenia osób i rzeczy”, ponieważ relacje wymiany pieniężnej są bezosobowe – pieniądze „pozorują” relacje międzyludzkie. Pieniądz alienuje człowieka od pracy, a także depersonalizuje stosunki społeczne. Pieniądz znosi lub podkreśla różnice między ludźmi. Jest źródłem wielkiej władzy. Znosi różnice pomiędzy uczciwą płacą a nieuczciwymi zyskami (Błoch, Parry, 2003).

Człowiek posiada naturalną tendencję do posiadania. Być może ma ona charakter instynktowny (pieniądze służą zaspokojeniu podstawowych potrzeb człowieka). Już u zaledwie dwuletnich dzieci można zaobserwować rosnące znaczenie zaimka dzierżawczego „mój” podkreślającego stan posiadania lub dążenie do posiadania. Z wiekiem dobra materialne nabierają znaczenia społecznego – są wyrazem pozycji jednostki i jej statusu w społeczeństwie. Statusową rolę dóbr materialnych dostrzegł Douglas Holt (1995), przedstawiając swoją koncepcję konsumpcji, wyróżniającą cztery sposoby konsumowania dóbr materialnych: 1. hedonizm, 2. styl będący emanacją osobowości, 3. styl wyrażający status społeczny nabywcy i 4. konsumpcję ukierunkowaną na podtrzymywanie relacji społecznych.

Peniądze nie tylko umożliwiają nabywanie i posiadanie rzeczy – w istocie spełniają role dodatkowe, psychologiczne, kompensując „Ja”. Russell Belk (1988, 1991) zauważa, że „nasze kruche ja potrzebuje wsparcia i otrzymujemy je poprzez posiadanie rzeczy, ponieważ w znacznym stopniu jesteśmy tym, co posiadamy” (za: Górniki-Durese, 2002, s. 41). Koncepcja „poszerzonego Ja” została zainspirowana pracami Davida McClellanda (1951), Ernsta Prelingerera (1959), Alberta Ellisa (1985), którzy wiązali niektóre obiekty z wewnętrznymi procesami psychologicznymi. Zdaniem McClellanda (1951) obiekt zewnętrzny/ rzecz mogą stać się częścią „Ja” wtedy, gdy człowiek żywi przekonanie i ma odczucie, że sprawuje nad nim kontrolę. W ten sposób rzecz poszerza „Ja”, a jednostka skłonna jest myśleć o sobie: „jestem tym, co posiadam”.

„Posiadanie” dóbr materialnych i pieniędzy przez osoby bezdomne ma charakter osobliwy, co błyskotliwie ujął w swoich spostrzeżeniach Steven Levitt (2006, s. 13-14): „Zbliża się bezdomny, starszy człowiek (...). – Miał fajne słuchawki – mówi ekonomista, obserwując bezdomnego we wstecznym lusterku. – W każdym razie o wiele lepsze od moich. Poza tym nie wygląda na to, aby miał inne aktywa”. Również bezdomni w naszym kraju przejawiają tendencję do nabywania dóbr statusowych.

Osoby bezdomne, które wzięły udział w relacjonowanym badaniu, dysponowały ograniczonymi środkami materialnymi. Większość badanych mężczyzn nie posiadała żadnych rzeczy własnych, a ich miesięczne dochody to tak zwane „końcówki” pozostające po dokonaniu wszelkiego typu opłat, wynikających z pobytu w danym ośrodku. Uczestnicy badania dysponują miesięcznie kwotą w granicach 130-150 zł. Jednak-

że zdarzają się osoby, których dochód pozwala na comiesięczną wypłatę na potrzeby własne w wysokości około 600 zł.

Stosunek do dóbr materialnych i pieniędzy jest ważną przesłanką dobrobytu. Podobno Konfucjusz na pytanie księcia Ching: „Na czym polega sekret dobrego rządzenia?” odparł: „Dobre rządzenie polega na oszczędności środków”. Można by postawić pytanie czy oszczędzanie pieniędzy przez osoby bezdomne ma w ogóle jakiś sens, skoro dysponują one tak skromnymi środkami? Obserwując na co dzień życie osób bezdomnych, można zauważyć, że odkładanie nawet drobnych sum ma znaczenie, ponieważ zdarzają się sytuacje, w których przysłowiowy grosz staje się narzędziem realizacji ważnej potrzeby. Jednak skłonność do oszczędzania rzadko występuje w społeczności osób bezdomnych. Na przestrzeni wielu lat mojej pracy spotkałam zaledwie kilku podopiecznych, którzy dzięki odkładanym własnym zasobom byli w stanie realizować różne potrzeby (zakup sprzętu ortopedycznego, laptopa, roweru itp.).

Istotnymi aspektami stosunku wobec dóbr materialnych są niektóre zmienne psychologiczne: zadowolenie z życia, optymizm, wartości, przekonania dotyczące natury szczęścia, sposób dokonywania atrybucji. W niniejszej pracy odwołano się do teorii atrybucji Philipa Brickmana (1982), rozróżniającej atrybucje wewnętrzne od zewnętrznych, a także atrybucje przyczyn i rozwiązań.

Cel badań i hipotezy badawcze

Celem pracy jest opisanie stosunku bezdomnych mężczyzn, przebywających w ośrodkach prowadzonych przez Stowarzyszenie na rzecz Osób Bezdomnych „PANAKEJA” w Gdańsku, do dóbr materialnych i pieniędzy w kontekście wybranych zmiennych psychologicznych. Przed przystąpieniem do badań postawiono hipotezy, w których założono, że:

H₁: Uczestnicy badania będą stanowili grupę zróżnicowaną pod względem charakterystyki psychologicznej, a zwłaszcza ze względu na następujące zmienne: poziom satysfakcji z życia, optymizm, stosunek do szczęścia, ogólne przekonanie o własnej skuteczności. Założono, że grupa bezdomnych mężczyzn cechować się będzie obniżonym poziomem satysfakcji z życia, niskim pozio-

mem optymizmu i relatywnym stosunkiem do szczęścia, a ponadto badani mężczyźni będą żywili przekonanie, że na ogół nie potrafią w życiu stosować skutecznych strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych.

- H₂: Założono, że bezdomni mężczyźni będą przejawiali skłonność do wykorzystywania techniki atrybucji ukierunkowanej na „Innych” rozumianych jako źródło kłopotów życiowych, a także postrzeganych jako jedyną drogę wyjścia z sytuacji bezdomności.
- H₃: Założono, że osoby badane będą przejawiały tendencję do przeceniania dóbr materialnych. Dodatkowo założono, że konsumpcja osób bezdomnych ma charakter wyjątkowy: będzie ukierunkowana na potrzeby podstawowe, będzie cechował ją hedonizm i będzie powiązana z uzależnieniami.

Metody badawcze

W relacjonowanym badaniu zastosowano następujące narzędzia pomiaru:

1. Ocena stopnia zadowolenia z życia została dokonana za pomocą Skali Satysfakcji z Życia (SWLS) w polskiej adaptacji Zygryda Juczyńskiego (2011).
2. W celu określenia poziomu dyspozycyjnego optymizmu wykorzystano Test Orientacji Życiowej LOT – R opracowaniu Ryszarda Poprawy i Zygryda Juczyńskiego.
3. Przekonania dotyczące skuteczności radzenia sobie z trudnymi sytuacjami i przeszkodami zostały zmierzone przy użyciu Skali Uogólnionej Własnej Skuteczności (GSES) w adaptacji Zygryda Juczyńskiego (2011).
4. Analizy czynników szczęścia i charakterystyki wartości osobistych dokonano za pomocą Listy Wartości Osobistych (LWO) autorstwa Zygryda Juczyńskiego (2011).
5. Ustosunkowanie do dóbr materialnych określony został za pomocą Skali SDM, badającej relacje wobec dóbr materialnych. Skalę tę przedstawiła Małgorzata Górnik-Durose (2002).
6. Subiektywna ocena własnej sytuacji materialnej została przez osoby uczest-

niczące w badaniu dokonana poprzez wypełnienie krótkiej ankiety, której celem było zdefiniowanie własnej sytuacji materialnej, co umożliwiło utożsamienie własnej sytuacji życiowej z konkretną kategorią: sytuacją materialną trudną, sytuacją materialną przeciętną, sytuacją materialną dobrą, sytuacją materialną bardzo dobrą. Posłużyła temu ankieta autorska.

7. Oceny poziomu realizacji potrzeb i pragnień dokonano za pomocą następującego zadania: „Podziel własny budżet rozumiany jako 100% posiadanych pieniędzy na dwie części: na część przeznaczoną na realizację odczuwanych potrzeb i część przeznaczoną na realizację odczuwanych pragnień”.
8. Do ustalenia hierarchii potrzeb wykorzystano Genewską Metodę Badania Poziomu Życia (Senyszyn, 1995, s. 67), która wymienia następujące grupy potrzeb: wyżywienie, mieszkanie, zdrowie, wykształcenie, rekreacja, zabezpieczenie społeczne, zabezpieczenie materialne. Wykorzystanie tej metody w badaniu polegało na tym, że zadaniem respondentów było wyrażenie w procentach udziału własnego budżetu przeznaczonego na realizację poszczególnych kategorii potrzeb. Ankieta zawierała także pytanie otwarte dotyczące charakteru dokonywanych zakupów i pytanie o plany „wydatków” związanych z losową wygraną o wartości miliona złotych.
9. W celu scharakteryzowania bezdomnych mężczyzn pod względem preferowanych stylów konsumpcji utworzono skalę zawierającą kategorie konsumpcji opisane przez Holta: konsumpcję rozumianą jako przyjemne doświadczenie, konsumpcję stanowiącą „odbicie” cech osobowości nabywcy, konsumpcję będącą wyrazem statusu społecznego kupującego i wreszcie konsumpcję jako „grę i zabawę społeczną”, która sprzyja nawiązaniu i podtrzymaniu relacji interpersonalnych. Zadanie uczestników badania polegało na ustosunkowaniu się do każdego z podanych stwierdzeń na skali pięciostopniowej, gdzie 1 oznaczało zdecydowanie nie zgadzam się, a 5 – zdecydowanie zgadzam się.
10. Ustalenia w zakresie atrybucji przyczyn i rozwiązań sytuacji bezdomności zostały dokonane poprzez ustosunkowanie się osób badanych do stwierdzeń określających udział następujących kategorii: Ja, Inni, Ja oraz Inni w procesie wchodzenia i wyzwalania się z sytuacji bezdomności.

Charakterystyka badanych osób

Uczestnikami badania byli długotrwale bezdomni mężczyźni, przebywający na terenie ośrodków wsparcia prowadzonych przez Stowarzyszenie na rzecz Osób Bezdomnych „PANAKEJA” w Wiślinie i w Gdańsku.

W badaniu uczestniczyło 72 mężczyzn, niepełnosprawnych ruchowo, z zaznaczonymi dysfunkcjami w obrębie procesów poznawczych. Obniżenie sprawności intelektualnej jest u nich następstwem wieloletniego uzależnienia od alkoholu, a także konsekwencją przebytych urazów czaszkowo-mózgowych lub udarów mózgu. Pomimo stanu zdrowia wybrani do badania mężczyźni posiadali kontakt intelektualno-werbalny umożliwiający wykonanie zadania. Badanie, z uwagi na charakterystykę poznawczą osób wypełniających kwestionariusze i ankietę, zostało przeprowadzone indywidualnie. Badający czytał każde pytanie i upewniał się, czy zostało ono właściwie zrozumiane. Do badania przygotowano możliwie proste instrumenty eksploracyjne.

Uczestnicy badania – długotrwale bezdomni mężczyźni – stanowili grupę „seniorów”, ponieważ średnia ich wieku wyniosła 56,9 lat. Okres trwania bezdomności wyniósł średnio 8,4 lat. Większość badanych posiadała wykształcenie zawodowe i podstawowe, a jedna osoba wykształcenie średnie. Mężczyźni uczestniczący w badaniu byli nie tylko długotrwale bezdomni, ale przede wszystkim długotrwale bezrobotni. Większość z nich nigdy nie posiadała stałego zatrudnienia i stałych dochodów. Wśród 72 osób niemal wszyscy otrzymywali zasiłek stały. Jedna osoba posiadała emeryturę i jedna rentę inwalidzką.

Wyniki

Badani bezdomni mężczyźni charakteryzowali się niskim poziomem satysfakcji płynącej z życia, niskim poziomem optymizmu i nisko oceniali uogólniony poziom własnej skuteczności w sytuacjach trudnych, kryzysowych. Wskazana psychologiczna charakterystyka badanej próby sugeruje stan niezaradności życiowej i brak motywacji do zmiany własnej linii życiowej. Swoisty brak „energii” życiowej może być jednym ze źródeł niepowodzeń szeroko rozumianego życiowego dobrostanu (tabela 1).

Tabela 1.

Wartości średnie i odchylenia standardowe dla zmiennych: Zadowolenie z życia, optymizm, uogólnione poczucie własnej skuteczności (n=72; df=71)

Zmienne	M	SD	Błąd Standardowy	Odniesienie stała	t	p
Zadowolenie z życia	10,25	2,43	0,28	0,00	35,69	0,001
Optymizm	15,25	6,01	0,70	0,00	21,51	0,001
Uogólniony poziom własnej skuteczności	22,25	6,02	0,71	0,00	31,31	0,001

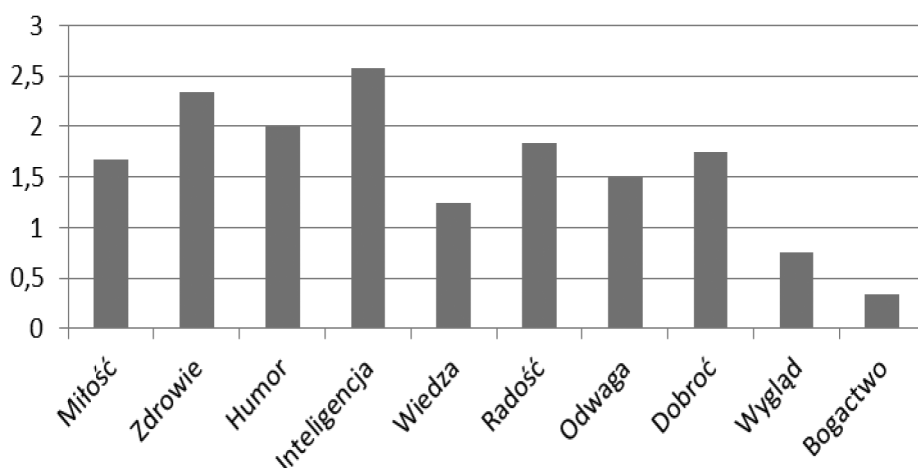

Ryc. 1. Czynniki szczęścia według badanych mężczyzn

Osoby uczestniczące w badaniu upatrywały szczęście i powodzenie w życiu w następujących kategoriach: warunki materialne, bycie dla innych, dobre zdrowie i przyjaciele (ryc. 1).

Wśród badanych osób hierarchia wartości ułożyła się następująco: inteligencja, zdrowie, humor, radość płynąca z życia, dobroć względem drugich, miłość, odwaga, dobra prezencja i bogactwo (ryc. 2).

Wartości. Bezdomni mężczyźni. Średnie.

Ryc. 2. Wartości wśród badanych bezdomnych mężczyzn

Długotrwale bezdomni mężczyźni przejawiali umiarkowany stosunek wobec posiadania dóbr materialnych (średnia w badanej grupie wyniosła 70, co stanowi dokładnie 50% natężenia materializmu mierzonego Skalą SDM). Jako trudną określiło swoją sytuację materialną 71 mężczyzn, jako przeciętną – jeden.

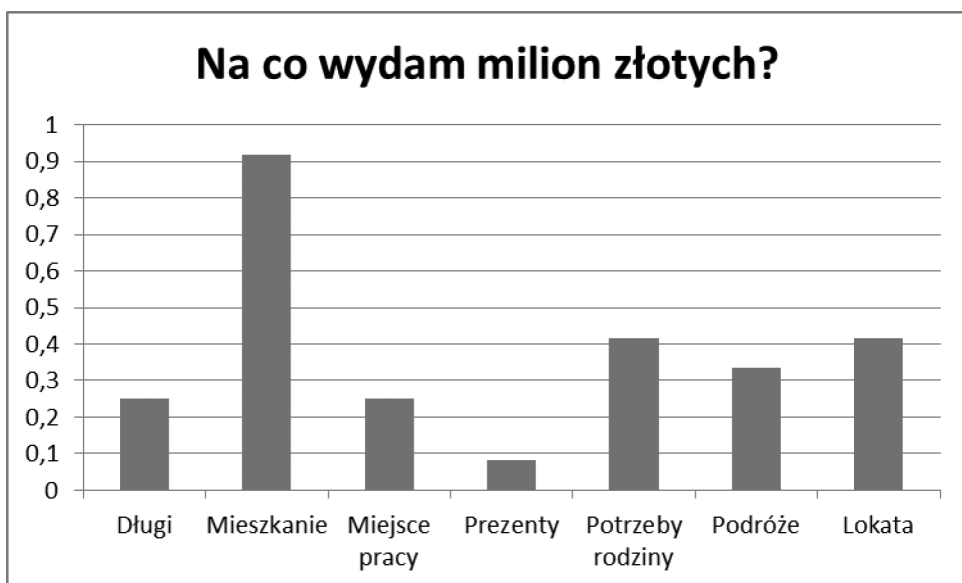
W badanej grupie zanotowano przede wszystkim presję potrzeb ($M=76,66$; $SD=17,88$) nad pragnieniami ($M=23,33$; $SD=17,88$). Można powiedzieć, że potrzeby miały trzykrotnie większy wpływ na badanych niż możliwość zrealizowania przez nich odczuwanych materialnych pragnień. Uczestnicy badania, zarządzając własnymi pieniędzmi, przeznaczali je przede wszystkim na opłaty związane z pobytem w ośrodku, na wyżywienie i na wydatki związane ze zdrowiem. Wydatki związane z wyżywieniem przeznaczane były głównie na zakup używek: papierosów, kawy, słodczy, napojów i niestety alkoholu. Żadna z badanych osób nie przyznała się do posiadania oszczędności (tabela 2). Uczestnicy badania potencjalną wygraną przeznaczyliby przede wszystkim na zakup mieszkania (ryc. 3).

Tabela2.

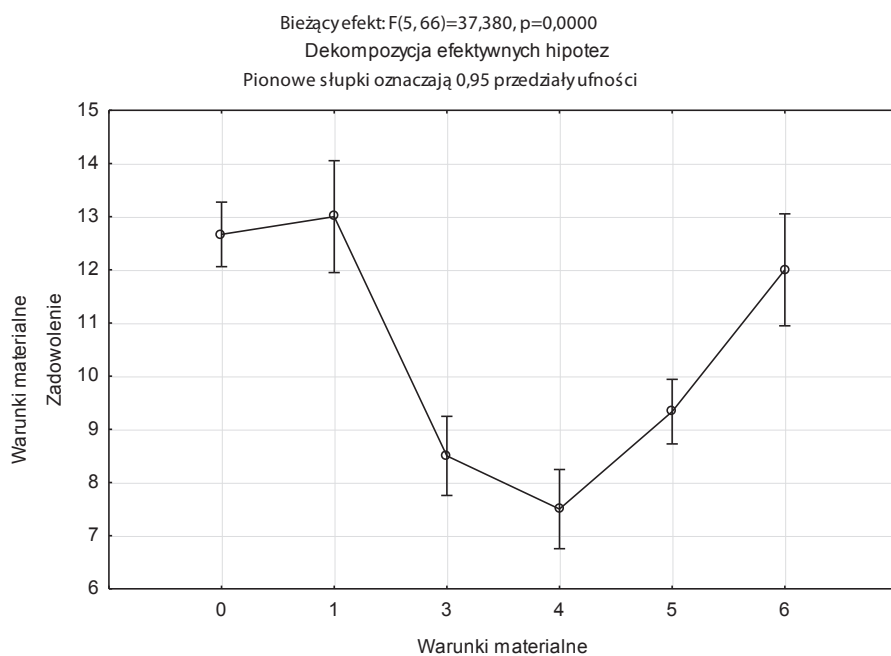
Sytuacja materialna badanych bezdomnych mężczyzn (n=72; df=71)

Sytuacja materialna	M	SD	Błąd Standardowy	Odniesienie - Stała	t	p
trudna	0,92	0,28	0,03	0,00	27,95	0,0001
przeciętna	0,08	0,28	0,03	0,00	2,54	0,013
dobra	0,00			0,00		
bardzo dobra	0,00			0,00		
potrzeby	76,67	17,24	2,03	0,00	37,74	0,0001
pragnienia	23,33	17,24	2,03	0,00	11,49	0,0001
wyżywienie	19,58	6,32	0,75	0,00	26,29	0,0001
mieszkanie	68,33	3,75	0,44	0,00	154,50	0,0001
zdrowie	10,42	3,82	0,45	0,00	23,12	0,0001
wykształcenie	0,00			0,00		
rekreacja	0,83	2,78	0,33	0,00	2,54	0,013
ubezpieczenie	0,00			0,00		
oszczędności	0,83	1,88	0,22	0,00	3,77	0,0001

Zanotowano ciekawą zależność pomiędzy zadowoleniem z życia a stosunkiem do dóbr materialnych, z której wynika, że „totalny brak dóbr materialnych” nie wpływa negatywnie na stan zadowolenia, jednakże pogorszenie tychże warunków wywołuje poczucie niskiej satysfakcji, a ich poprawa sprzyja zadowoleniu z życia (ryc. 4).

Ryc. 3. Zarządzanie potencjalnymi pieniędzmi – średnie

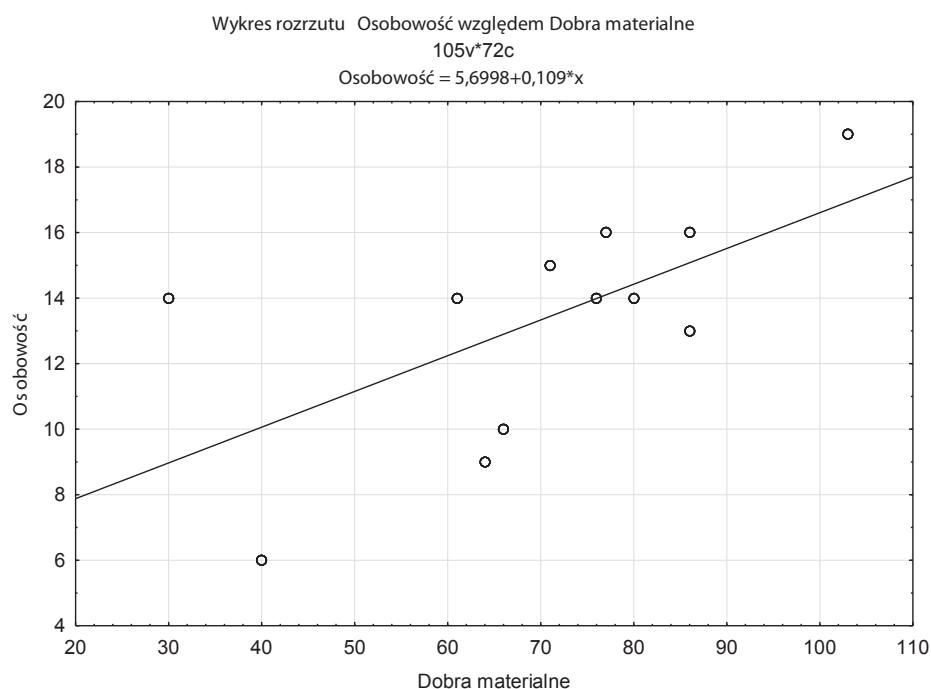
Ryc. 4. Warunki materialne (stosunek do dóbr materialnych) a satysfakcja/zadowolenie z życia

Z tabeli 3 wynika, że badani mężczyźni „faworyzowali” dwa pierwsze style konsumpcji: hedonistyczny i wyrażający osobowość. Zanotowano znacząca korelację pomiędzy drugim stylem konsumpcji a stosunkiem do dóbr materialnych (współczynnik korelacji wyniósł 0,62 przy $<0,05$) (ryc. 5).

Tabela 3.

Style konsumpcji wśród badanych mężczyzn (n=72; df=71)

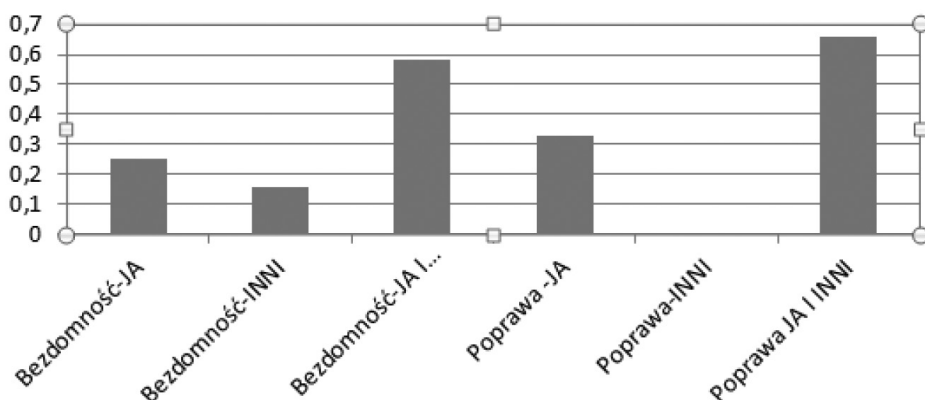
Style konsumpcji	M	SD	Błąd Standardowy	Odniesienie Stała	t	p
Hedonizm	16,00	3,49	0,41	0,00	38,92	0,001
Osobowość	13,33	3,37	0,40	0,00	33,54	0,001
Status	10,58	2,48	0,29	0,00	36,18	0,001
Relacje społeczne	10,33	3,40	0,40	0,00	25,80	0,001

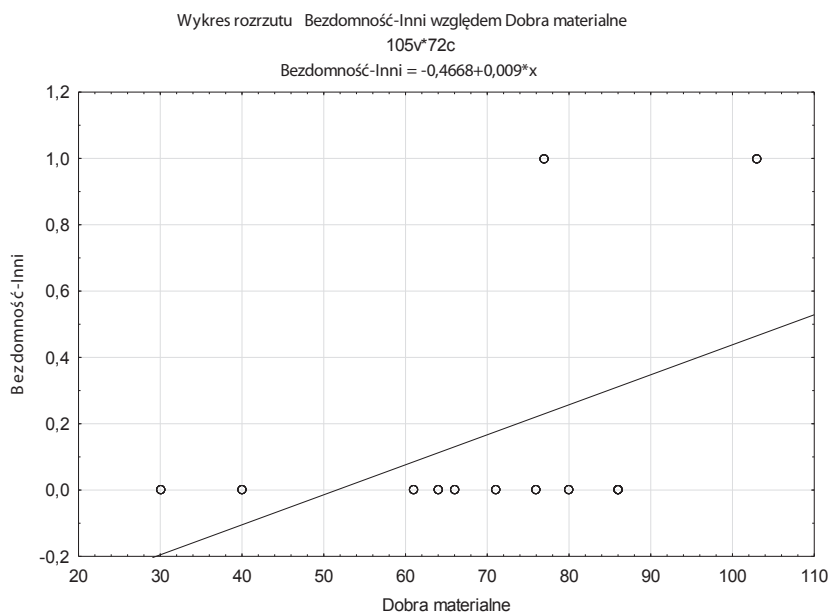
Ryc. 5. Związki zachodzące pomiędzy drugim stylem konsumpcji a stosunkiem do dóbr materialnych

Bezdomni mężczyźni upatrywali przyczyn i rozwiązań sytuacji bezdomności w złożonym układzie Ja i Inni (ryc. 6).

Atrybucje. Bezdomni mężczyźni. Średnie.

Ryc. 6. Atrybucje przyczyn i rozwiązań w sytuacji bezdomności

Ryc. 7. Atrybucje przyczyn bezdomności – Inni względem stosunku do dóbr materialnych

Zanotowano istotną korelację pomiędzy atrybucją przyczyn bezdomności (Inni) a stosunkiem do dóbr materialnych (współczynnik korelacji wyniósł 0,46 przy $p < 0,05$; ryc. 7).

Dyskusja wyników

Pod względem demograficznym uczestnicy relacjonowanego badania stanowili próbę zbliżoną jakościowo do reprezentatywnej, ponieważ – jak wskazują różne źródła – zbiorowość osób bezdomnych starzeje się, a czas trwania w bezdomności niestety ulega wydłużeniu. Charakterystyka socjodemograficzna osób bezdomnych na terenie województwa pomorskiego na przestrzeni 2003-2011 lat wskazuje na widoczny wzrost liczby osób bezdomnych w przedziale wiekowym 51-60 lat. Osoby bezdomne mające 60 lat w roku 2003 stanowiły 10,6% badanej populacji, natomiast w roku 2011 już 20,5% (Dębski, 2006). Długi czas pozostawania osobą bezdomną jest konsekwencją piętrzenia się problemów, które dotyczą człowieka, ale także jest skutkiem uzależnienia osób bezdomnych od instytucji, świadczących im wszechstronną pomoc. Ewa Szczypior (2008) podaje, że nadmierna pomoc negatywnie wpływa na postawy osób bezdomnych, które, stając się zależnymi wobec instytucji pomocowych, rezygnują z aktywności i starają się powrócić do społeczeństwa.

Uczestnicy badania charakteryzowali się wysokim wskaźnikiem pesymizmu życiowego – nie odczuwali zadowolenia z życia, a ich samoocena dotycząca skuteczności podejmowanych działań własnych okazała się niska. Wspomniany charakter nastawienia wobec świata i siebie posiada „niski ładunek motywacyjny” w stosunku do zmiany utrwalonych zachowań, która mogłaby sprzyjać poprawie losu. Pesymistyczne nastawienie mogło być powiązane ze smutkiem starości, ale bardziej prawdopodobne jest, że było ono konsekwencją dokonywania bilansu życia, który u osób bezdomnych, rzadko wypada dodatnio. Bilans życiowy jest ważny, gdyż w relacji do niego kształtuje się obraz samego siebie. Gdy jest dodatni, to i obraz osoby jest bardziej pozytywny (Kępiński, 1985).

Inną przyczyną orientacji pesymistycznej osób bezdomnych może być opisywane przez Abrahama Masłowa (1990) katastroficzne załamanie, beznadziejność. Stan ten

wytwarza się w sytuacji, w której jednostka podejmuje próby obrony, lecz okazują się one bezskuteczne. Cechą charakterystyczną załamania katastroficznego jest niefunkcjonalność i niecelowość działań człowieka. Towarzyszy mu głębokie poczucie beznadziei i zniechęcenia. Bezdomność, poza namacalnymi, materialnymi skutkami, jest także pewnego rodzaju stanem umysłu, z którego bardzo trudno się wyzwolić. Gdy bezdomność jest przejściowa – wynika z wydarzeń losowych typu pożar, powódź – powrót do poprzedniego stanu jest tylko kwestią czasu. Gdy jednak bezdomność rozgrywa się w długiej perspektywie czasu – jest stanem utrwalonym – powrót do społeczeństwa jest niemożliwy. Długotrwale bezdomni o tym wiedzą i właśnie w tej wiedzy/świadomości można również upatrywać źródeł ich życiowego pesymizmu.

Bezdomni mężczyźni szczęście upatrywali przede wszystkim w dobrej sytuacji materialnej, przyjaznych relacjach z innymi i w dobrym zdrowiu. Jednakże osobista hierarchia wartości dewaloryzowała bogactwo. Osiągnięty rezultat wydaje się sprzeczny, ponieważ zazwyczaj realizacja życiowych priorytetów sprawia, że człowiek czuje się szczęśliwy. Próbuąc odnieść się do otrzymanego wyniku, można zaryzykować wyjaśnienie, że badani mężczyźni – w sensie teoretycznym – wiążą szczęście z godnymi warunkami materialnymi, jednakże w praktyce – dostrzegając własną sytuację – obronnie marginalizują owe dobra, gdyż w ten sposób mogą dokonać obrony Ego: tak jakby mówili: „jestem bezdomny i nie zależy mi na pieniądzach”. Taki tor myślenia wydaje się prawdopodobny i koherentny z obniżonym stosunkiem do dóbr materialnych w ogóle. Piszac o szczęściu, Władysław Tatarkiewicz (1990) analizuje różne przeszkody pojawiające się w drodze do szczęścia. Jedną z nich jest poniżenie wynikające z utraty. Utrata rzeczy, tego, czego człowiek potrzebuje, powoduje, że czuje się on mniej wartościowy, niepasujący do reszty „zasobnego” świata. Człowiek, który dzisiaj nic nie posiada, tracił swoje dobra stopniowo. Również stopniowo kurczyło się jego poczucie pewności siebie, poczucie wartości i mała samoocena. Stan nieposiadania jest trudny do zniesienia. Nawet w środowisku ludzi ubogich wyższym statusem cieszą się ci, którzy jednak coś posiadają. Nieposiadanie niczego powoduje, że człowiek myśli o sobie: „*jestem nikt*”. Ten rodzaj postawy może być wyrazem niezgody na „*taki świat*”, w którym jednym ze źródeł zjawiska bezdomności może być rozwój egoistycznych i aspołecznych motywacji „*zasobnych*”. Niezgoda bezdomnych jest odmienna od „*odrzucających świat poczuć idealizacyjnych*” ludzi młodych i różna od

„ustatecznionego buntu” starych (Leszczyński, 2012). Niezgoda bezdomnych wynika z autentycznego i bardzo głębokiego doświadczenia niesprawiedliwości, krzywdy, nieszczęścia – w istocie jest niezgodą na zło.

Przeprowadzone badanie unaocniło rolę potrzeb w życiu bezdomnych mężczyzn, których konieczność (presja) realizacji znacznie pomniejsza znaczenie pragnień. Uczestnicy badania trafnie oceniali swoją sytuację materialną jako trudną. Badani mężczyźni wspomniane „końcówki” przeznaczali przede wszystkim na zakup produktów przynoszących satysfakcję, których posiadanie związane było z potrzebami hedonistycznymi i potrzebami wyrażającymi indywidualne właściwości jednostki. Bezdomni, którzy uczestniczyli w badaniu, większość pieniędzy wydawali na realizację swoich uzależnień (tani alkohol, papierosy, kawa). Żadna z badanych osób nie przejawiała skłonności do oszczędzania. Oszczędzanie jest elementem gospodarowania pieniędzmi. Osoba, która nie posiada nawet skromnych oszczędności, postawiona jest często pod presją potrzeb, które domagają się spełnienia. Brak drobnych oszczędności w środowisku osób bezdomnych sprzyja wzajemnemu okradaniu się, co prowadzi do znacznego pogorszenia relacji z innymi i jest źródłem braku zaufania, podejrzliwości wobec innych.

Jak wynika z przeprowadzonej analizy kompletny brak pieniędzy nie jest sprzężony z pogorszeniem zadowolenia z życia. Człowiek, który nic nie posiada – znajdując się w ośrodku, w którym ma możliwość zaspokojenia potrzeb egzystencjalnych – jest w pewien sposób szczęśliwy, gdyż nie jest obciążony troskami życia powszedniego. Natomiast poprawa warunków materialnych (przyływ gotówki) wywołuje podniesienie poziomu satysfakcji z życia (w dniu wypłat „końcówek” poziom empatii w ośrodkach gwałtownie rośnie).

Uczestnicy badania dokonywali złożonych atrybucji przyczyn i rozwiązań, stosując model mieszany, zakładający, że zarówno oni sami, jak i inni, przyczynili się do bezdomności, i tak oni właśnie, jak i inni, powinni przyczynić się do pomyślnego rozwiązania problemów. Jednakże w odniesieniu do postawy wobec dóbr materialnych szczególną rolę odegrała kategoria Inni, gdyż z powodu Innych jednostka traci dobra materialne, ich znaczenie w oczach podmiotu rośnie (najboleśniejsza jest utrata wywołana działaniem Innych).

Przeprowadzone badanie skłania do kilku refleksji. Przede wszystkim niepokojące

wydają się wyniki wskazujące na istotne obniżenie zadowolenia z życia bezdomnych mężczyzn, mogące imitować symptomy depresji reaktywnej. W takich okolicznościach znaczenia nabiera praca terapeutyczna przywracająca osobom bezdomnym poczucie sensu własnego życia. Nie wszystkie ośrodki, w których przebywają osoby bezdomne, mogą zaoferować pomoc psychologiczną, która wydaje się niezbędna. Druga refleksja dotyczy złożonego, obronnego stosunku do dóbr materialnych i pieniędzy. Przekornie można by stwierdzić, że nie tylko „posiadanie protezuje Ja”, ale również „nieposiadanie” dodaje poczucia wartości („jestem Kimś, gdyż jestem wolny od rzeczy”).

Osoby bezdomne nie potrafią gospodarować pieniędzmi. Nie tylko nie potrafią oszczędzać, ale przede wszystkim posiadane pieniądze wydają właściwie jednorazowo na rzeczy, które sprawiają im po prostu przyjemność. Wydaje się, że dobrą praktyką, byłoby podjęcie swoistej edukacji ekonomicznej przede wszystkim wśród osób zaledwie zagrożonych biedą, którzy, nie szanując pieniędzy, nieuchronnie zmierzają w stronę bezdomności. Innym ważnym obszarem współpracy z osobami bezdomnymi jest poszerzanie ich możliwości na rynku pracy, poprzez odpowiednie przygotowanie zawodowe i realną pomoc w zatrudnieniu. Bieda nie wynika z tego, że człowiek zarabia mało, ale z tego, że jego dochody mają nieprzewidywalny, przypadkowy charakter, powodując, że wydatków nie sposób zaplanować. Stałość zatrudnienia i wynikająca z niej stałość dochodów, stanowią najlepszą obronę przed ubóstwem.

Ostatnim obszarem wsparcia stanowią działania związane z udzielaniem pomocy psychologicznej, ponieważ osoby zagrożone ubóstwem, z powodu swojej sytuacji życiowej i stanu psychicznego, same zaczynają wykluczać się ze społeczeństwa poprzez izolowanie się lub zapadanie w najpowszechniejszy w naszym kraju nałóg alkoholowy i jest to wyrazem utraty wszelkiej nadziei.

Bibliografia

- Biblia Tysiąclecia* (1990). Poznań-Warszawa: Wydawnictwo Pallotinum.
- Arystoteles, (1953). *Polityka*. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- Belk, R.W. (1985a). Materialism: Trait Aspects of Living in a Material World. *Jour-*

nal of Consumer Research, 12, 265-280.

- Belk, R.W. (1985b). Possessions and the Extended Self. *Journal of Consumer Research*, 8, 139-168.
- Belk, R.W., Bahn, K.D., Mayer, R.N. (1992). Developmental Recognition of Consumption Symbolism. *Journal of Consumer Research* 1, 4-17.
- Belk, R.W., Ger, G., Askegaard, S. (2003). The Fire of Desire: A Multisided Inquiry into Consumer Passion. *Journal of Consumer Research* 1, 326-351.
- Błoch, M., Parry, J. (2003). Kulturowe wyznaczniki gospodarek ludzkich. W: M., Kempny, E. Nowicka (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej* (s. 219-249). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dębski, M. (2006). Bezdomność jako problem społeczny w województwie pomorskim. W: Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner (red.), *O bezdomności bez lęku*. Gdańsk: Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.
- Graves, R. (1972). *Mity Starożytnej Grecji*. Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia.
- Górnik-Durese, M. (2002). *Psychologiczne aspekty posiadania – pomiędzy instrumentalnością a społeczną użytecznością dóbr materialnych*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Śląskiego.
- Hofstede, G. (2000). *Kultury i organizacje*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Holt, D.B. (1995). How Consumers Consume: A Typology of Consumption Practices. *Journal of Consumer Research*, 22 (1), 1-16.
- Juczyński, Z. (2011). *Narzędzia Pomiaru w Promocji i Psychologii Zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Leszczyński, A.C. (2012). *Ojciec człowieka*. Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria.
- Levitt, S.D., Dubner S.J. (2006). *Freakonomia. Świat od podszewki*. Gliwice: Wydawnictwo Helion.
- Kępiński, A. (1985). *Melancholia*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

- Maslow, A. (1990). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Retowski, S. (2008). „Aktywni” bezdomni – próba wstępnej charakterystyki psychologicznej. W: M. Dębski, K. Stachura (red.), *Oblicza bezdomności* (s. 228-240). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Szczypior, E. (2008). *System pomocy osobom bezdomnym – stan obecny i potrzeby zmian*. W: M. Dębski, K. Stachura (red.), *Oblicza bezdomności* (s. 92-105). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Tatarkiewicz, W. (1990). *O szczęściu*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Senyszyn, J. (1995). *Potrzeby konsumpcyjne. Wstęp do ekonomicznej teorii potrzeb*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Raport GUS z dnia 29 maja 2013r. Odczytane w dniu 6 lipca 2013r. www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/WZ_ubostwo_w_polsce_2012.pdf.

Streszczenie

Wprowadzenie. Postawa wobec kwestii materialnych może być jedną z przyczyn ubóstwa i bezdomności.

Cel badań. Celem badania było opisanie postawy wobec dóbr materialnych w kontekście wybranych zmiennych psychologicznych (stopień zadowolenia z życia, dyspozycyjny optymizm, przekonania o radzeniu sobie w sytuacjach trudnych, czynniki szczęścia, ocena stopnia realizacji potrzeb/ pragnień własnych, charakterystyka wartości osobistych, atrybucje przyczyn/rozwiązań w sytuacji bezdomności).

Materiał i metoda. Badaniem objęto 72 bezdomnych – mieszkańców dwóch ośrodków Stowarzyszenia „PANAKEJA” w Gdańsku. W badaniu wykorzystano następujące metody: Skalę Satysfakcji z Życia (SWLS), Test Orientacji Życiowej LOT, Skalę Uogólnionej Własnej Skuteczności (GSES), Listę Wartości Osobistych (LWO). Do pomiaru postaw wobec dóbr materialnych wykorzystano Skalę SDM (Górnik-Durose). Subiektywna ocena własnej sytuacji materialnej została, przez uczestników badania, dokonana poprzez przypisanie sobie konkretnej kategorii: sytuacja trudna, przeciętna, dobra i bardzo dobra. Oceny poziomu realizacji potrzeb

i pragnień dokonano za pomocą metody polegającej na podziale własnego budżetu (100% posiadanego budżetu) na realizację odczuwanych potrzeb i pragnień. Do ustalenia hierarchii potrzeb wykorzystano Genewską Metodę Badania Poziomu Życia. W celu scharakteryzowania bezdomnych mężczyzn pod względem preferowanych stylów konsumpcji utworzono skalę, zawierającą kategorie konsumpcji opisane przez Holta (1995). Ustalenia w zakresie atrybucji przyczyn i rozwiązań w sytuacji bezdomności zostały dokonane poprzez ustosunkowanie się osób badanych do stwierdzeń określających udział następujących kategorii: Ja, Inni, Ja oraz Inni w procesie wchodzenia i wyzwalania się z sytuacji bezdomności.

Wnioski. Przeprowadzone badanie potwierdziło, że populacja osób bezdomnych starzeje się, a czas trwania bezdomności ulega wydłużeniu. Otrzymane rezultaty pokazały, że bezdomnych mężczyzn cechowały: niski poziom zadowolenia z życia, niski poziom optymizmu, słaba ocena podejmowanych działań w sytuacjach trudnych. Uczestnicy badania utożsamiali szczęście z wartościami materialnymi. Dobrom materialnym nie przypisywali wysokiej pozycji w hierarchii wartości. Badani oceniali własną sytuację materialną jako trudną. Badanie ujawniło presję potrzeb materialnych wśród osób badanych. Bezdomni mężczyźni preferowali hedonistyczny styl konsumpcji dóbr materialnych. Dokonywali mieszanych atrybucji przyczyn i rozwiązań w sytuacji bezdomności.

Słowa kluczowe: bezdomność, kultura ubóstwa, stosunek do dóbr materialnych.

Good material in the life of homeless men

Abstract

Introduction: The attitude towards the issue of property may be one of the causes of poverty and homelessness.

The target of study: The target of this study was to describe the attitude towards material goods in the context of selected psychological variables (degree of satis-

faction of life, dispositional optimism, methods of dealing with difficult situations, the factors of happiness the rating of the degree of the realization own needs/desires, characteristic of personal values, attributions of reasons/solutions in a situation of homelessness).

Material and Methods : the research included 72 homeless people - residents of two centers of the “ Panacea “Association in Gdansk. The research used the following methods: Satisfaction with Life Scale (SWLS), Life Orientation Test LOT – R, Generalized Self Efficacy Scale (GSES), Personal Values List (LWO). To measure attitudes toward material goods I used SDM scale (Gornik-Durose). Subjective rating of their own financial situation is, by the research participants, was made by assigning themselves to the specific category: the situation is difficult, average, good and very good. The rating the level of realization of needs and desires were made by using the method of dividing their own budget (100% owned budget) for the realization of felt needs and desires. To determine the hierarchy of needs I used the Geneva Test Method of Living. In order to characterize homeless men in terms of preferred consumption styles. I made a scale, which containing, a consumption categories described by Holt (1995). Findings in the field of attribution of the causes and solutions to homelessness situation have been made by the attitude of the respondents to the statements defining the participation of the following categories : Me, Others, he and others in the process of entering and triggering of the situation of homelessness.

Conclusions: The research confirmed that the homeless population is aging , and the duration of homelessness is extended. Results showed that homeless men were characterized by the low level of satisfaction of life, low levels of optimism , poor level of rating of actions taken in difficult situations. Participants of the research identified happiness with the material values. They didn't attribute Material goods to the high position in the hierarchy of values. The respondents rated their own situation as difficult. The research revealed the pressure of material needs among respondents. Homeless men preferred a hedonistic lifestyle of consumption of material goods .They achieved mixed attribution of the causes and solutions of a homelessness situation .

Key words: homelessness, poverty, culture, attitude to material goods.

Małgorzata A. Basińska

Anna Sucharska-Daraż

Katarzyna Wolszczak

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Satysfakcja z życia osób bezdomnych

Wprowadzenie

Bezdomność jest problemem szeroko dyskutowanym na gruncie nauk społecznych, jednak na gruncie psychologii analiza problemu jest bardzo uboga. Zjawisko to powinno być odnoszone do wzorów obyczajowych określających sposoby zaspokajania potrzeb mieszkaniowych oraz cech jakościowych, które decydują, że uznajemy konkretne miejsce za mieszkanie, dające poczucie posiadania domu (Pilch, Leparczyk, 1995).

Bezdomność jest to względnie trwała sytuacja człowieka nieposiadającego dachu nad głową (Porowski, 1995, za: Śnieciński, 2003). Może być efektem dobrowolnie wybranego stylu życia (np. włóczęgostwo), desperackich decyzji (np. uchodźstwo), własnych bądź cudzych zachowań dewiacyjnych (np. wykwaterowanie, odtrącenie przez najbliższych), zdarzeń losowych (np. sieroctwo), wadliwej polityki społecznej (np. deficyt mieszkaniowy, ubóstwo) (Boksański, 1998; Śnieciński, 2003). Bezdomność należy rozumieć nie tylko jako złożone zjawisko społeczne, ale również psychologiczny stan bezdomnego człowieka. Warunkują ją różne przyczyny, w tym fakt braku schronienia spełniającego elementarne warunki, pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne (Stankiewicz, 2002).

Bezdomnym natomiast jest osoba nie mająca miejsca spełniającego warunki mieszkalne lub aktualnej możliwości, lub chęci uzyskania takiego miejsca (Duracz-Wal-

czak, 2002). Według ETHOS (*European Typology on Homelessness and Housing Exclusion*) osoba bezdomna to zarówno ktoś pozbawiony miejsca zamieszkania, zagrożony pozbawieniem mieszkania, jak i żyjący w mieszkaniu o niskim standardzie (Mandes, 2011).

Biorąc pod uwagę czas trwania bezdomności, można wyodrębnić trzy typy bezdomnych. Pierwszą grupę stanowią bezdomni czasowi, czyli osoby będące pomiędzy bezdomnością a zamieszkaniem. Są to często ludzie, dla których bezdomność jest wyjątkowym doświadczeniem, które zdarzyło im się pierwszy raz w życiu i raczej się nie powtórzy. Grupa druga to bezdomni epizodyczni, czyli osoby, popadające w bezdomność cyklicznie. Ostatnia grupa, to bezdomni chroniczni, czyli osoby od dawna bezdomne. Im krótszy czas pozostawania w bezdomności, tym mniejsze obciążenie patologicznymi zachowaniami przetrwania (Piekut-Brodzka, 2000; Culhane i wsp., 2007).

Niektórzy bezdomni przebywają w różnego typu instytucjach, organizacjach i stowarzyszeniach oferujących im opiekę i są to tzw. bezdomni schroniskowi. A poza nimi są tzw. bezdomni pozaschroniskowi, uliczni (Przymeński, 2001, za: Śnieciński, 2003).

Natura bezdomności wyklucza jednoznaczną klasyfikację jej przyczyn, gdyż doprowadza do niej wiele nakładających się na siebie czynników. Jedną z nich jest zespół postaw i zachowań wynikających z cech osobowościowych wraz z określoną sytuacją społeczno-ekonomiczną, instytucjonalną i prawną kraju. Analizując czynniki psychologiczne warunkujące bezdomność, wymienić można trzy zasadnicze: chorobę psychiczną, cechy jednostki predysponujące ją do stania się bezdomnym oraz wolny wybór (Szarfenberg, Żołędowski, Theiss 2010). Należy jednak pamiętać, że powstawanie bezdomności jest wynikiem licznych zmian o charakterze negatywnym w życiu człowieka (Chwaszcz, 2008).

Bezdomność z wyboru jest zwykle następstwem indywidualnych preferencji co do stylu życia oraz świadomych decyzji, których ubocznym, lecz przewidywalnym skutkiem jest tułactwo. Z kolei bezdomność z przymusu dotyka człowieka wbrew jego woli, jego potrzebom i aspiracjom, która jest odczuwana jako stan frustrującej deprivacji i traktowana jest jako wyraz upośledzenia społecznego czy dyskryminacji (Lalak, Pilch, 1999). Dotyczy ona w całości tej kategorii osób, o których bezdomności przesądziły czynniki zewnętrzne, niezależne od człowieka, np. bezrobocie i ubóstwo strukturalne. Wymuszona bezdomność występuje również wtedy, gdy utrata domu na-

stępuje na skutek wystąpienia klęsk żywiołowych (Pindral, 2010).

Psychologiczne funkcjonowanie osób bezdomnych rozpatrywane jest w kategoriach subiektywnego przeżywania bezdomności, bilansu i oceny własnego życia oraz konstruowania planów na przyszłość. Z bezdomnością łączy się bardzo niska jakość życia osób nią dotkniętych (Chwaszcz, 2008; Ito i wsp., 2014). Jakość życia rozpatrywana w wymiarze subiektywnym związana jest z wewnętrznymi procesami wartościowania różnych sfer życia i życia jako całości. Zależy od struktury potrzeb, indywidualnego systemu wartości oraz indywidualnego pojęcia sensu życia (Sęk, 1993).

Osoby bezdomne żyją w skrajnych warunkach bytowych, które nie pozwalają im na zaspokojenie potrzeb podstawowych, fizycznych, bezpieczeństwa, szacunku oraz wyższych potrzeb rozwojowych (Chwaszcz, 2008). W takich okolicznościach występuje koncentrowanie się na zaspokojeniu podstawowych potrzeb oraz brak inicjatywy wyjścia z bezdomności. Zgodnie z założeniami hierarchicznej teorii potrzeb potrzeby znajdujące się na niższych szczeblach wiążą się z motywacją niedoboru, a dopiero potrzeby wyższego rzędu powodują motywację wzrostu, co prowadzi do osobistego rozwoju i realizacji zamierzonych celów (Maslow, 1970; Hall, Lindzey, Campbell, 2010).

Osamotnienie, brak pozytywnych więzi z ludźmi, brak poczucia bezpieczeństwa i alienacja, to grupa negatywnych emocji, które nieustannie towarzyszą osobom bezdomnym (Chwaszcz, 2008). Poczucie niższości i nieumiejętność wchodzenia w nagrażające interakcje prowadzi do osamotnienia, a w konsekwencji do poczucia lęku i bezsensu życia oraz cierpienia (Oliwa-Ciesielska, 2006).

Ciągłe pozostawanie w klimacie bezwartościowości, bezpodmiotowości i anonimowości wpływa na degradację systemu wartości osób bezdomnych. Oscylowanie między poczuciem winy a poczuciem krzywdy ogranicza motywację do jakichkolwiek pozytywnych zmian w ich życiu (Olech, 2006).

Nieumiejętność samodzielnego działania, doznane niepowodzenia życiowe i brak poczucia własnej skuteczności prowadzą do wyuczonej bezradności. Brak poczucia wpływu na własne życie prowadzi w efekcie do deficytów poznawczych, motywacyjnych i emocjonalnych. W ucieczce przed odpowiedzialnością osoby bezdomne często wycofują się do trwania w niewymagającej wysiłku pozycji bezradności (Oliwa-Ciesielska, 2006).

Satysfakcja z życia

Osoby bezdomne żyją w sytuacji „tu i teraz”, która wyklucza lub w znacznym stopniu ogranicza ich perspektywiczne myślenie. Niezaspokojenie podstawowych potrzeb, brak aktywności zawodowej i rozpad systemu wartości wpływają na niską satysfakcję z życia przedstawicieli tej grupy (Olech, 2006).

Satysfakcja z życia (*satisfaction with life* - SWL) jest rozumiana jako poznawczy aspekt subiektywnego dobrostanu osoby i – zdaniem badaczy – jest często zaniedbywana na rzecz eksponowania komponentu afektywnego (Pavot, Diener, Colvin, Sandvik, 1991). SWL odnosi się do sposobu osądzania, w jaki jednostka szacuje jakość swojego życia w oparciu o własny, unikalny zestaw kryteriów. Satysfakcja z życia stanowi rezultat refleksji w długiej perspektywie czasowej (Pavot, Diener, 1993; Juczyński, 2001). Jest to ocena życia jako całości i jako taka jest względnie trwała.

Badania pokazują, że satysfakcja z życia w znacznym stopniu uwarunkowana jest właściwościami osobowościowymi, głównie cechami osobowości i poziomem samoakceptacji (Diener, Oishi, Lucas, 2003). Najsilniejszy związek ujawnia z neurotyzmem w aspekcie tendencji do reakcji depresyjnych oraz z ekstrawersją w aspekcie pogody ducha (Ramanaiah, Detwiler, Byravan, 1997; Chico, 2006; Ogińska-Bulik, Juczyński, 2008; Basińska, 2009) oraz z innymi właściwościami osobowościowymi (Basińska, Drozdowska, 2013). Według autorów znajomość tych cech osobowości pozwala przewidywać na ich podstawie satysfakcję z życia (Schimmack, Oishi, Furr, Funder, 2004).

Chociaż poprzez osobowość można wyjaśnić znaczący procent zmienności w poziomie subiektywnego dobrostanu, to nie można nie zauważać jego związku z wydarzeniami życiowymi i obiektywnymi czynnikami (Pilcher, 1998; Diener i in., 2003; Schimmack i wsp., 2002; Ogińska-Bulik, Juczyński, 2008; Basińska, Drozdowska, 2013). Jego stabilność w czasie jest ograniczona, gdyż mogą się zdarzać zmiany w poziomie satysfakcji z życia w wyniku wystąpienia pozytywnych lub negatywnych zdarzeń w latach poprzedzających badanie. Takie bezpośrednie czynniki, jak aktualny nastrój i kontekst sytuacyjny, mają również wpływ na indywidualne odpowiedzi badanego. SWL jest więc zależna zarówno od elementów długoterminowych (np. cechy osobowości), średnioterminowych (np. wydarzenia życiowe lub schematy poznawcze), jak i krótkoterminowych (np. aktualny nastrój) (Pavot, Diener, 1993).

Generalnie wiek i płeć nie ujawniają związku z satysfakcją z życia (Arrindell, Ettema, 1986, za: Pavot, Diener, 1993; Basińska, Marzec, 2007; Basińska, Drozdowska, 2013). Nieznacznie wyższą satysfakcję z życia mają czasami kobiety i osoby młodsze (Basińska, Marzec, 2007; Ogińska-Bulik, Juczyński, 2008; Basińska, Drozdowska, 2013).

Wiele aspektów psychologicznego funkcjonowania człowieka ujawnia związki z SWL. Stwierdza się jej wyraźny negatywny związek z lękiem, depresją i ogólnym psychologicznym dystresem. Występuje silny związek satysfakcji z życia z afektywnością pozytywną (dodatni) i z negatywną (ujemny) (Watson, 1988) oraz z inteligencją emocjonalną (Basińska, Drozdowska, 2013). SWL może być traktowana jako przejaw psychologicznego przystosowania i wskaźnik jakości życia.

Cel badania i pytania badawcze

Celem prezentowanych badań był opis satysfakcji z życia kobiet i mężczyzn bezdomnych: (1) w porównaniu z osobami mieszkającymi w domach oraz (2) przy uwzględnieniu różnych cech przebiegu bezdomności (np.: czasu jej trwania, prób wyjścia z niej, posiadania rodziny) i cech funkcjonowania jednostki (np. pobyt w zakładzie karnym lub w izbie wytrzeźwień, stan zdrowia, uczęszczanie do kościoła).

Charakterystyka zastosowanych metod

W badaniu zastosowano dwie metody badawcze. Wywiad ustrukturalizowany do zebrania informacji społeczno-demograficznych o badanej osobie, cech jej funkcjonowania oraz charakterystyk przebiegu bezdomności. Ponadto zastosowano skalę Satysfakcji z Życia (*The Satisfaction with Life Scale* – SWLS), która przeznaczona jest do badania osób dorosłych. Składa się z pięciu twierdzeń. Przy każdym z nich osoba badana określa, na ile dane twierdzenie odnosi się do jej dotychczasowego życia, wykorzystując w tym celu siedmiostopniową skalę, gdzie 1 oznacza zupełny brak zgody, a 7 – całkowitą zgodę. Zakres wyników mieści się w granicach od 5 do 35 punktów, które w dalszej kolejności są przeliczane na odpowiadające im punkty skali stenowej (Diener i wsp., 1985).

Współczynnik rzetelności *alfa* Cronbacha skali ustalony na podstawie badań jest zadowalający i wynosi 0,81. Rzetelność skali dla badanej grupy bezdomnych nie jest tak wysoka i wynosi 0,69. Potwierdzona została także trafność narzędzia, przy czym wskazano, że SWLS koreluje z innymi metodami oceny samopoczucia oraz z ocenami wywiadu dotyczącego satysfakcji z życia (Juczyński, 2001).

Badane osoby

Przebadano 154 osoby, po 77 w grupie bezdomnych i mieszkających w domach. Osoby bezdomne były badane w schroniskach. Badanie było przeprowadzane indywidualnie z poszanowaniem zasady poufności i dobrowolności. W każdej z podgrup było po 27 (35%) kobiet i 50 (65%) mężczyzn. Średni wiek badanych bezdomnych wynosił 47,69 lat (SD=11,85), przy rozpiętości od 18 do 68 lat. Grupa osób mieszkających w domach była w podobnym wieku (M=47,60; SD=11,99). Grupy mężczyzn (M) i kobiet (K) były także homogeniczne pod względem wieku (KB: M=48,59; SD=14,11; MB: M=47,20; SD=10,56; KD: M=48,33; SD=14,13; MD: M=47,20; SD=10,80).

W wymiarze stanu cywilnego i wykształcenia grupy były zróżnicowane. Wśród osób bezdomnych było zdecydowanie więcej osób samotnych: kawalerów lub panien i rozwiedzionych, a mniej żonatych lub mężatek (tabela 1). Wśród osób bezdomnych było zdecydowanie więcej osób z wykształceniem podstawowym, a mniej ze średnim i wyższym (tabela 2).

Tabela 1.

Liczebność badanych ze względu na stan cywilny

Stan cywilny	Osoby bezdomne		Osoby domne	
	f	%	f	%
Kawaler/panna	23	29,87	10	13,16
Żonaty/mężatka	10	12,99	49	64,47
Wdowiec/wdowa	7	9,09	2	2,63
Rozwiedziony/a	37	48,05	15	19,74
Braki			1	1,32

Tabela 2.
Liczebność badanych ze względu na wykształcenie

Wykształcenie	Osoby bezdomne		Osoby domne	
	f	%	f	%
Podstawowe	20	25,97	7	9,09
Zawodowe	36	46,75	36	46,75
Średnie	19	24,68	28	36,36
Wyższe	2	2,60	6	7,79

Badani bezdomni cechowali się bardzo zróżnicowanym czasem pozostawania w bezdomności od 1 miesiąca do 21 lat, średnio przebywali w takiej sytuacji około 5 lat, mężczyźni ($M=5,24$; $SD=5,41$) dłużej niż kobiety ($M=3,83$; $SD=4,67$), jednak różnica między nimi nie była istotna statystycznie ($t=-1,15$; $p=0,256$).

Badani bezdomni byli osobami w większości mieszkającymi w schroniskach, rzadko na ulicy, większość z nich podejmowała próby wyjścia z bezdomności, prawie wszyscy mieli rodziny, ale nie wszyscy utrzymywali z nimi kontakt. Większość z badanych miała rodzeństwo, a około połowa dalszą rodzinę, na której mogli polegać. Tylko nieliczni mieli innych członków rodziny bezdomnymi oraz nieliczni z badanych pozostawali w związkach lub przebywali w zakładzie karnym. Połowa z nich przebywała przynajmniej raz w izbie wytrzeźwień. Jedna trzecia z badanych leczyła się psychiatrycznie i była uzależniona od alkoholu, a tylko nieliczni przyznali się do uzależnienia od narkotyków i leków. Prawie wszyscy deklarowali, że są osobami wierzącymi, ale tylko połowa twierdziła, że chodzi do kościoła i to nie zawsze (tabela 3).

Tabela 3.
Liczebność badanych w zależności od różnych charakterystyk ich sytuacji

Charakterystyki bezdomności badanych osób	N	Tak		Nie	
		f	%	f	%
Czy cały czas jest w schroniskach	76	45	59,21	31	40,79
Czy przebywał/a na ulicy	76	22	28,95	54	71,05

Charakterystyki bezdomności badanych osób	N	Tak		Nie	
		f	%	f	%
Czy były próby wyjścia z bezdomności	76	55	72,37	21	27,63
Czy ma rodzinę	76	74	97,37	2	2,63
Czy utrzymuje z rodziną kontakt	74	56	75,68	18	24,32
Czy ma rodzeństwo	76	64	84,21	12	15,79
Czy ma dalszą rodzinę, na którą może liczyć	76	40	52,63	36	47,37
Czy ktoś z rodziny też jest bezdomny	75	10	13,33	65	86,67
Czy jest w związku	76	14	18,42	62	81,58
Czy był/a w zakładzie karnym	75	26	34,67	49	65,33
Czy był/a w izbie wytrzeźwień	76	38	50,00	38	50,00
Czy leczy się psychiatrycznie	71	26	36,62	45	63,38
Czy jest uzależniony/a od alkoholu	76	35	46,05	41	53,95
Czy jest uzależniony/a od narkotyków	75	3	4,00	72	96,00
Czy jest uzależniony/a od nikotyny	76	51	67,11	25	32,89
Czy jest uzależniony/a od leków	76	7	9,21	69	90,79
Czy pracuje	75	11	14,67	64	85,33
Czy jest wierzący/a	76	72	94,74	4	5,26
Czy chodzi do kościoła	76	36	47,37	40	52,63

Wyniki

Badane osoby różniły się poziomem satysfakcji z życia ze względu na fakt bycia bezdomnym. Osoby bezdomne, także przy uwzględnieniu płci, miały istotnie niższą satysfakcję z życia niż osoby mieszkające w domach. Ich satysfakcja plasowała się na poziomie niskim, a osób mieszkających w domach na poziomie przeciętnym (tabela 4). Pomimo że bezdomni mężczyźni mieli nieznacznie wyższą SWL niż bezdomne kobiety, to różnica ta nie była istotna statystycznie ($t=-0,928$; $p=0,356$).

Wśród badanych bezdomnych 64(83%) osoby oceniły swoją satysfakcję z życia na niskim poziomie (od 1 do 4 stena), 10 (13%) oceniło ją jako średni nasiloną (5 i 6 sten) a tylko 3(4%) osoby jako wysoką (od 7 do 10 stena).

Tabela 4.
Satysfakcja z życia w badanych grupach

	Osoby bezdomne		Osoby domne		t	p
	M	SD	M	SD		
swls ws	12,61	5,267	19,62	5,436	-8,13	0,0001
swls wp	2,90	1,789	5,25	1,920		
	Kobiety bezdomne		Kobiety domne		t	p
	M	SD	M	SD		
swls ws	11,85	4,809	19,00	5,851	-4,90	0,0001
swls wp	2,67	1,569	5,00	2,019		
	Mężczyźni bezdomni		Mężczyźni domni		t	p
	M	SD	M	SD		
swls ws	13,02	5,501	19,96	5,229	-6,47	0,0001
swls wp	3,02	1,900	5,38	1,872		

Czas trwania w bezdomności (r -Pearsona=-0,918; p =0,427) oraz wiek badanych bezdomnych (R -Spearmana=0,076; p =0,510) nie ujawniły związku istotnego statystycznie z SWL. Podobnie przyczyny bezdomności pogrupowane w pięć kategorii: problemy w relacjach, problemy mieszkaniowe, problemy finansowe, utrata pracy oraz zaburzenia zachowania i uzależnienia – nie różnicowały satysfakcji z życia (H =4,254; p =0,373).

Następnie sprawdzono, czy wyodrębnione wcześniej charakterystyki sytuacji osób bezdomnych różnicują ich satysfakcję z życia. Pomimo występujących różnic w poziomie SWL różnice te nie były istotne statystycznie (tabela 5).

Tabela 5.

Wyniki istotności różnic w nasileniu SWL ze względu na charakterystyki sytuacji osób bezdomnych

	Jest cały czas w schronisku n=45		Nie jest cały czas w schronisku n=31		t	p
	M	SD	M	SD		
swl ws	13,27	5,228	11,77	5,327	1,214	0,229
	Nie przebywał na ulicy n=54		Przebywał na ulicy n=22			
swl ws	12,89	5,120	12,09	5,756	0,594	0,554
	Były próby wyjścia z bezdomności n=55		Nie było prób wyjścia z bezdomności n=21			
swl ws	12,76	5,757	12,38	3,892	0,281	0,780
	Utrzymuje kontakt z rodziną n=56		Nie utrzymuje kontaktu z rodziną n=18			
swl ws	13,00	5,631	11,67	4,159	0,925	0,358
	Ma dalszą rodzinę, na którą może liczyć n=40		Nie ma dalszej rodziny, na którą może liczyć n=36			
swl ws	13,13	5,635	12,14	4,894	0,810	0,420
	Nie był w izbie wytrzeźwień n=38		Był w izbie wytrzeźwień n=38			
swl ws	13,42	5,520	11,89	4,996	1,264	0,210
	Nieleczony psychiatryczne n=45		Leczony psychiatryczne n=26			
swl ws	12,73	5,370	12,65	5,649	0,059	0,953
	Nieuzależniony od alkoholu n=41		Uzależniony od alkoholu n=35			
swl ws	13,51	4,879	11,66	5,630	1,539	0,128
	Nieuzależniony od nikotyny n=25		Uzależniony od nikotyny n=51			
swl ws	14,24	5,517	11,88	5,042	1,857	0,067
	Chodzi do kościoła n=30		Nie chodzi do kościoła n=40			
swl ws	14,03	5,666	12,05	5,084	1,538	0,129
	Nie był w zakładzie karnym n=49		Był w zakładzie karnym n=26		z	p
swl ws	12,57	4,449	12,85	6,763	0,340	0,734

Dyskusja wyników

Otrzymane wyniki wskazują na jedną istotną różnicę: osoby bezdomne mają istotnie niższą i obiektywnie niską satysfakcję z życia w porównaniu z osobami posiadającymi dom. Dotyczy to zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Cechy bezdomności nie okazały się istotne dla SWL w badanej grupie. Brak własnego domu, z którym łączy się brak środków do życia i brak rodziny, a konsekwencją jest niemożność prowadzenia życia według porządku ustalonego w danej kulturze i społeczeństwie, jest tak traumatyzujący, że istotnie obniża całościową ocenę własnego życia jako satysfakcjonującego.

Satysfakcja z życia jako poznawczy konstrukt wymusza na badanym ocenę swojego życia jakby niezależnie od aspektu emocjonalnego. Być może jest tak, że bezdomnym odpowiada takie życie i na poziomie emocjonalnym są z niego zadowoleni, szczególnie wtedy, gdy znaleźli się z własnej woli w takiej sytuacji, lecz mając świadomość nietypowości i niekonstruktywności takiego życia, nie czują się nim usatysfakcjonowani. Należy pamiętać, że człowiek nie zawsze robi to, co uważa za dobre, często robi to, czego nie chce. Można by nawiązać do stwierdzenia Viktora Frankla (1976), że człowiek jest nie tylko popychany przez potrzeby, ale także pociągany przez wartości. Z jakichś powodów to pociąganie przez wartość, jaką jest posiadanie swojego domu i prowadzenie życia ustabilizowanego, nie jest dla niektórych ludzi tak silne, by wpłynąć na ich funkcjonowanie. Frankl (2012) jest głęboko przekonany, iż człowiek jest „spętanym aniołem” i dlatego nie zawsze robi to, co dobre. Dla współczesnej analizy egzystencjalnej zasadniczym kryterium spełnionej egzystencji jednostki i wstępnym warunkiem umożliwiającym poszukiwanie znaczenia jest umiejętność zaangażowania się w pełni w życie i oddania się czemuś poza nim samym (Panek, 2000). Wydaje się, że osoby bezdomne nie są zaangażowane w pełni w swoje życie, we wszystkie jego aspekty, stąd nie dziwi niska satysfakcja z niego.

Wyniki badań pokazują, że satysfakcji z życia sprzyja realizacja tych wartości, które dobrze korespondują z rozwojem osobistym i angażują wewnętrzne standardy ocen (Mudyń, Pietras, 2007). Jeżeli osoby bezdomne „zrezygnowały” z wielu wartości cenionych w społeczeństwie, w wyniku czego nie rozwijają się w pełni przynajmniej w niektórych sferach, to nie mogą mieć satysfakcji ze swojego życia

Nawiązując do natury konstruktu, jakim jest SWL, należy zastanowić się, czy być może nie jest on jednak w dużo większym stopniu uwarunkowany stałymi cechami osobowości niż cechami sytuacji. W związku z tym ten sam brak satysfakcji, który popchnął osoby do porzucenia domu i trwania w bezdomności, ujawnia się także w tej sytuacji. Ponieważ są to osoby, którym z powodu cech osobowości trudno być szczęśliwymi (Czapiński, 2005).

Nasuwa się w związku z takim wynikiem pytanie: dlaczego osoby bezdomne trwają w bezdomności skoro nie są usatysfakcjonowane swoim życiem? Może jest to spowodowane brakiem koncepcji życia w perspektywie zrealizowania planu uzyskania dachu nad głową lub trudnościami emocjonalnymi w odnowieniu kontaktów z rodziną. Trwanie w takiej niesatysfakcjonującej sytuacji wpływa na zmiany w myśleniu, często, gdy współwystępuje z uzależnieniem od alkoholu, rozwija system iluzji i zaprzeczeń oraz pojawia się przekonanie, iż bezdomność to rodzaj wyróżnienia, dlatego też w konsekwencji zaczynają pojawiać się u takiej osoby postawy roszczeniowe, a poczucie winy zostaje zmienione na poczucie krzywdy. Być może człowiek już nie potrafi funkcjonować samodzielnie w społeczeństwie. Jest to spowodowane tym, iż uproszczony i ograniczony do podstawowych potrzeb świat bezdomnych zredukował zasób reakcji i umiejętności osoby (Jażdżikowski, 2000). Wyjaśnienie tego zjawiska nie jest proste, wymaga dalszych i szerszych badań.

Bibliografia

- Basińska, M.A. (2009). *Funkcjonowanie psychologiczne pacjentów w wybranych chorobach endokrynologicznych. Uwarunkowania somatyczne i osobowościowe*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Basińska, M.A., Marzec, A. (2007). Satysfakcja z życia osób chorych przewlekle. *Annales Academiae Medicae Silesiensis*, 61(5), 1-7.
- Basińska, M.A., Drozdowska, M. (2013). Inteligencja emocjonalna jako wyznacznik satysfakcji z życia pacjentów chorych na łuszczycę. *Postępy Dermatologii i Alergologii*, 30(6), 365-372.

- Bokszański, Z. (1998). Bezdomność. W: Z. Bokszański (red.), *Encyklopedia Socjologii* (s. 60-64). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Chico, L.E. (2006). Personality dimensions and subjective well-being. *Spanish Journal of Psychology*, 9(1), 38-44.
- Chwaszcz, J. (2008). *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Culhane, D.P., Metraux, S., Park, J.M., Schretzman, M., Valente, J. (2007). Testing a Typology of Family Homelessness Based on Patterns of Public Shelter Utilization in Four U.S. Jurisdictions: Implications for Policy and Program Planning. *Housing Policy Debate*, 18(1), 1-28.
- Czapiński, J. (2005). Osobowość szczęśliwego człowieka. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia Pozytywna* (s. 359-379). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J., Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Diener, E., Oishi, S., Lucas, R.E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54, 403-425.
- Duracz-Walczak, A. (2002). O ujednolicenie pojęć dotyczących bezdomności w Polsce. W: A. Duracz-Walczak (red.), *W kręgu problematyki bezdomności polskiej* (s. 20-23). Warszawa: Regionalne Centrum Informacji i Wspomagania Organizacji Pozarządowych.
- Frankl, V.E. (1976). *Homo patiens*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Frankl, V.E. (2012). *Bóg ukryty. W poszukiwaniu ostatecznego sensu*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Hall, C.S., Lindzey, G., Campbell, J.B. (2010). *Teorie osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Ito, K., Morikawa, S., Okamura, T., Shimokado, K., Awata, S. (2014). Factors associated with mental well-being of homeless people in Japan. *Psychiatry And Clinical Neurosciences*, 68(2), 145-153.
- Jażdżikowski, M. (2000). Syndrom bezdomności. *Świat Problemów*, 6, 4-7.
- Juczyński, Z. (2001). *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

- Lalak, D., Pilch, T. (red.), (1999). *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej* (s. 30-31). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Mandes, S. (2010). Przegląd kluczowych tematów badań dotyczących bezdomności w socjologicznej literaturze USA, Wielkiej Brytanii oraz Niemiec. W: M. Dębski (red.), *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty* (s. 12-30). Gdańsk: MISIURO.
- Mandes, S. (2011). Problem bezdomności w Niemczech na przykładzie Hamburga. W: Ł. Browarczyk, M. Dębski, A. Maj (red.), *O bezdomności bez lęku* (s. 171-184). Gdańsk: MISIURO.
- Maslow, A.H. (1970). *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.
- Mudyń, K., Pietras, K. (2007). Preferowane wartości i zdrowie. *Psychoterapia*, 140(1), 5-25.
- Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2008). Osobowościowe wyznaczniki satysfakcji z życia. W: I. Heszen, J. Życińska (red.), *Psychologia zdrowia – w poszukiwaniu pozytywnych inspiracji* (s. 89-102). Warszawa: ACADEMICA Wydawnictwo SWPS.
- Olech, P. (2006). *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*. Warszawa: FISE.
- Oliwa-Ciesielska, M. (2006). *Piętno nieprzystosowania. Studium o nieprzystosowaniu społecznym bezdomnych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Panek, M. (2000). Koncepcja człowieka w filozofii Gabriela Marcela. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, 33, 191-199.
- Pavot, W., Diener, E. (1993). Review of the satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5(2), 164-172.
- Pavot, W., Diener, E., Colvin, C.R., Sandvik, E. (1991). Further validation of the Satisfaction with Life Scale: evidence for the cross-method convergence of well-being measures. *Journal of Personality Assessment*, 57(1); 149-161.
- Piekut-Brodzka, D.M. (2000). *O bezdomnych i bezdomności: aspekty fenomenologiczne, etiologiczne i terapeutyczne*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Pilch, T., Leparczyk, I. (1995). Bezdomność – obraz zjawiska i populacji ludzi bezdomnych. W: T. Pilch, I. Leparczyk (red.), *Pedagogika społeczna* (s. 433-443). Warszawa: ŻAK.

- Pilcher, J.J. (1998). Affective and daily event predictors of life satisfaction in college Students. *Social Indicators Research*, 43(3), 291-306.
- Pindral, A. (2010). Definicje i typologie bezdomności. W: M. Dębski (red.), *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty* (s. 31-51). Gdańsk: MISIURO.
- Ramanaiah, N.V., Detwiler, F.R., Byravan, A. (1997). Life satisfaction and the five-factor model of personality. *Psychological Reprints*, 80(3), 1208-1210.
- Schimmack, U., Oishi, S., Furr, R.M., Funder, D.C. (2004). Personality and life satisfaction: a facet-level analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(8), 1062-1075.
- Schimmack, U., Radhakrishnan, P., Oishi, S., Dzokoto, V., Ahadi, S. (2002). Culture, personality, and subjective well-being: integration process models of life satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(4), 582-593.
- Sęk, H. (red.), (1993). *Společna psychologia kliniczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stankiewicz, L. (2002). *Zrozumieć bezdomność*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Szarfenberg, R., Żołędowski, C., Theiss, M. (red.), (2010). *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Perspektywa poznawcza*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Śnieciński, J.M. (red.) (2003). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (s. 338-442). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Watson, D., Clark, L.A. (1998). Zmienność nastroju: model schematyczny. W: P. Ekman, R. J. Davidson (red.), *Natura emocji* (s. 336-341). Gdańsk: GWP.

Streszczenie

Bezdomność to istotny problem zarówno w wymiarze społecznym, jak i jednostkowym, mimo to na gruncie psychologii nie znajdujemy wielu opracowań opisujących i wyjaśniających jego specyfikę.

Celem prezentowanych badań była próba określenia stopnia satysfakcji z życia kobiet i mężczyzn bezdomnych w porównaniu z osobami mieszkającymi w domach, przy uwzględnieniu różnych charakterystyk społeczno-demograficznych i cech bezdomności.

Zastosowano dwie metody badawcze: wywiad ustrukturalizowany oraz skalę Satysfakcji z Życia (*The Satisfaction with Life Scale* – SWLS). Przebadano 154 osoby, po 77 w grupie bezdomnych i mieszkających w domach, w przedziale wiekowym od 18 do 68 lat. Wykazano, że osoby bezdomne także przy uwzględnieniu płci mają istotnie niższą satysfakcję z życia (poziom niski) niż osoby posiadające miejsce zamieszkania (poziom przeciętny). Wbrew przewidywaniom charakterystyki społeczno-demograficzne i cechy bezdomności nie ujawniły istotnego statystycznie związku z SWL, co może wzmacniać tezę o osobowościowych uwarunkowaniach satysfakcji z życia.

Słowa kluczowe: osoby bezdomne, satysfakcja z życia

Satisfaction with life among homeless people

Abstract

Homelessness is a crucial problem in both, social and individual dimension, but still, there has been little study done to describe and explain its nature.

The aim of the presented research is an attempt to define the level of satisfaction with life among homeless men and women in comparison to the housed, with regard to various social-demographic characteristics and the features of homelessness.

There were two research methods used: a structured interview and the Satisfaction with Life Scale – SWLS. There were 154 people interviewed, 77 in the homeless group and in the housed one, respectively, ranging from the age of 18 to 68. It was proved that the homeless, in case of both, men and women are less satisfied with life (low level) than the housed (average level). Contrary to the anticipation of social-demographic characteristics and the features of homelessness, there is no statistically important

correlation between homelessness and SWL, which can confirm the assumption that satisfaction with life is conditioned by individual personality traits.

Key words: homeless, satisfaction with life

CZĘŚĆ II
BEZDOMNE KOBIETY

Osobowość typu D a radzenie sobie ze stresem przez bezdomne kobiety

Wprowadzenie

Bezdomność jest jednym z najbardziej dramatycznych przejawów wykluczenia społecznego (Pospieszyl, 2008). Jako jedno ze zjawisk patologii społecznej jest słabo rozpoznane (Duracz-Walczak, 2002) i mimo działalności wielu organizacji społecznych nie wydaje się mniej dotkliwe ani dla samych bezdomnych, ani dla ich otoczenia społecznego (Oliwa-Ciesielska, 2004). Bezdomność uniemożliwia człowiekowi godne i bezpieczne życie, a często podejmowanie pracy zawodowej czy uczestniczenie w życiu społecznym (Pospieszyl, 2008). Ponadto utrudnia zaspokajanie podstawowych potrzeb życiowych, a to wszystko sprzyja szerzeniu się demoralizacji i pogłębianiu wykluczenia społecznego (Matejek, Zdebska, 2011). Bezdomność można rozpatrywać w wielu wymiarach: przez pryzmat kwestii społecznej, problemu społecznego, ubóstwa, patologii czy sytuacji kryzysowej, jednak w każdym z tych wymiarów podejmuje się temat marginalizacji bezdomnych i ich wyizolowania (Oliwa-Ciesielska, 2004). To wszystko sprawia, że bezdomność jest sytuacją trudną (Chwaszcz, 2008).

W Polsce postrzeganie bezdomności jako kwestii społecznej do końca nie jest zasadne, gdyż brakuje całościowego, statystycznego ujęcia zjawiska, gdzie określa-

⁶ Adres do korespondencji: mgr Martyna Janicka martyna.kwiecien@gmail.com

ny byłby jego zakres, charakter i sposoby radzenia sobie z jego konsekwencjami (Oliwa-Ciesielska, 2004). Celem dokładnego zrozumienia zagadnienia, konieczne jest zapoznanie się z funkcjonującymi definicjami bezdomności.

W definicji encyklopedycznej bezdomność traktowana jest jako zjawisko społeczne charakteryzujące się brakiem domu czy miejsca stałego pobytu zapewniającego jednostce lub rodzinie schronienie przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi, gwarantującego poczucie bezpieczeństwa oraz zaspokojenie podstawowych potrzeb na poziomie uznawanym w danym społeczeństwie za wystarczający (Wielka Encyklopedia PWN, 2001). Jest to definicja szeroka, uznająca ubóstwo za podstawowe kryterium bezdomności, jednak jak zwraca uwagę Kazimierz Pospieszyl (2008), w definicji tej brakuje uwzględnienia elementu subiektywnego, jakim jest poczucie bezdomności, które może decydować o sposobie przeżywania własnej bezdomności. Trudno jednak w definiowaniu bezdomności znaleźć równowagę między wskaźnikami obiektywnymi bezdomności a poczuciem braku własnego, bezpiecznego miejsca. Andrzej Przymeński (1997) określił sytuację osób bezdomnych jako nieposiadanie w danym czasie schronienia, które mogłyby uważać za swoje i które spełniałoby minimalne warunki pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne. Ponadto zwrócił uwagę, że osoby bezdomne własnym staraniem nie są w stanie zapewnić sobie mieszkania.

W literaturze specjalistycznej, zajmującej się tematyką bezdomności, przegląd definicji dokonała Anna Duracz-Walczak (2002), która zauważyła, że żadna z definicji nie jest obowiązująca. Joanna Chwaszcz (2008) dokonała próby sformułowania psychologicznej koncepcji bezdomności, traktując ją jako utrwaloną formę uczestnictwa w długotrwałej sytuacji życiowej opierającej się na licznych deprivacjach, która istotnie ogranicza wybór postępowania i prowadzi do pogorszenia stanu psychicznego i fizycznego, utrudniając zmianę położenia na lepsze.

Stawanie się bezdomnym nie jest incydentalną sytuacją, ale jest pewnym procesem, do którego prowadzą różnego rodzaju przyczyny. Raporty instytucji pozarządowych, zajmujących się problematyką bezdomności, do najczęstszych przyczyn tego zjawiska zaliczają eksmisje, rozpad rodziny, brak stałych dochodów, powrót z zakładu karnego, opuszczenie domu dziecka, likwidację hoteli

robotniczych, alkoholizm, przemoc domową, uchodźstwo, opuszczanie szpitali psychiatrycznych (Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, 2002). Inni autorzy (Pawłowska, Jundziłł, 2000) zauważają, że przyczyny bezdomności mogą tkwić w samym człowieku lub poza nim, być od niego zależne, lub nie. Do przyczyn tkwiących w samej jednostce należy zaliczyć: odrzucenie obowiązujących społecznych norm, patologiczne zachowania, takie jak: alkoholizm, prostytutka, przestępczość, narkomania czy zaburzenia psychiczne. Przyczyny bezdomności tkwiące poza jednostką określamy mianem przyczyn społeczno-ekonomicznych, do których należą: zła sytuacja ekonomiczna społeczeństwa, zbyt mała liczba mieszkań komunalnych, wzrost cen mieszkań czynszowych, brak mieszkań socjalnych, brak miejsc w placówkach opieki całkowitej dla osób z zaburzeniami psychicznymi, emerytów, rencistów, zmiany w prawie administracyjnym.

W literaturze przedmiotu znaleźć można również różnice w przyczynach bezdomności między kobietami i mężczyznami. Wśród przyczyn bezdomności kobiet wymienia się niski poziom życiowej zaradności, brak umiejętności odnalezienia własnego miejsca w życiu, trudności z przyjęciem odpowiedzialności za siebie, uzależnienie od rodziny czy partnerów (Chrapkowska-Zielińska, 1996).

Warto pamiętać również o tym, że bezdomność ma podstawy dużo głębsze niż tylko społeczne. Z antropologicznego punktu widzenia wskazuje nie tyle na sam fenomen bezdomności, co na problem osoby doświadczającej tego zjawiska (Abucewicz-Szcześniak, 2001), która przeżywa kryzys lub przejściowy stan braku równowagi wewnętrznej spowodowany krytycznymi wydarzeniami, a wymagający określonych zmian i rozstrzygnięć, których celem byłaby zmiana sytuacji trudnej (Oliwa-Ciesielska, 2004).

Osobowość typu D – charakterystyka

To, jak dana osoba przeżywa trudne sytuacje, związane jest między innymi z jej osobowością. W niniejszych rozważaniach warto zwrócić uwagę na osobowość typu D. Osoby o tym typie osobowości charakteryzują się tendencją do odczuwania na-

pięcia, do zamartwiania się, mają obniżone poczucie bezpieczeństwa, pesymistycznie postrzegają rzeczywistość. Dodatkowo mają tendencję do bycia nieszczęśliwymi, nieśmiałymi i odczuwania dyskomfortu w obecności innych osób, unikania wyrażania emocji i utrzymywania dystansu w kontaktach interpersonalnych z obawy, że zostaną odrzucone (Ogińska-Bulik, 2009). Charakterystykę jednostek z osobowością typu D warto rozszerzyć o charakterystyki dokonane przez twórców tego konstruktu (Denollet, Van Heck, 2001), którzy dodają, że osobowość typu D związana jest ze skłonnością do nastrojów depresyjnych, z obniżonym poziomem satysfakcji z życia i obniżonym poczuciem własnej wartości oraz z niską potrzebą społecznego wsparcia. Wymienione czynniki stanowią także przejawy stresu psychologicznego, a sama osobowość typu D określana jest mianem osobowości stresowej (Ogińska-Bulik, 2009).

Stres – sposoby rozumienia

Stres odgrywa ważną rolę w powstawaniu dyskomfortu psychicznego, zaburzeń zachowania i trudności ze społecznym przystosowaniem (Makowska, Poprawa, 2001). W literaturze funkcjonują trzy główne grupy definicji stresu, z których każda akcentuje inny aspekt tego pojęcia, ujmując je jako bodziec, reakcję oraz relację między jednostką a otoczeniem (Widerszal-Bazyl, 2002).

Hans Selye (1978) stres traktuje jako nieswoistą reakcję organizmu na wszelkie stawiane mu żądania, a zmiany, jakie zachodzą, określił mianem ogólnego zespołu adaptacyjnego (*General Adaptation Syndrom* - GAS). Wyodrębnił w tym zespole występujące po sobie fazy: stadium reakcji alarmowej, stadium odporności i stadium wyczerpania.

Stres jako reakcję ujmuje model zachowania zasobów, opierający się na założeniu, że ludzie nastawieni są głównie na zachowanie, ochronę i permanentne odtwarzanie zasobów swojej energii. Model zakłada, że wystąpienie stresu można przewidywać w trzech okolicznościach: zagrożenia utratą zasobów, faktyczną utratą zasobów lub kiedy zainwestowanie zasobów nie przynosi oczekiwanego zysku jednostce lub jej grupie społecznej, co jest równoznaczne ze stratą tych zasobów. Stres może być

wywoływany stratą realną, stratą antycypowaną, jak również samym faktem braku (rzeczywistego lub spostrzeżonego) przyrostu sił. Model ten podkreśla zarówno obiektywne, jak i subiektywne elementy stresu (Hobfoll, 2006).

Stres jako bodziec opisywany jest przez Janusza Reykowskiego (1966) i definiowany jako immanentna cecha bodźca wynikająca z jego specyficznego stosunku do cech osobnika ludzkiego. Inną teorią rozpatrującą stres z perspektywy bodźca jest teoria sytuacji trudnych Tadeusza Tomaszewskiego (1984), w której stres ujmowany jest jako sytuacja trudna. Zgodnie z tą koncepcją sytuacja trudna to taka, w której zachodzi rozbieżność między potrzebami lub zadaniami a możliwościami zaspokojenia tych potrzeb lub wykonania zadań.

Przykładem teorii ujmującej stres jako relację między jednostką a środowiskiem jest transakcyjna teoria stresu Richarda Lazarusa i Susany Folkman (1984). Stres psychiczny definiowany jest jako szczególny rodzaj transakcji między człowiekiem a jego otoczeniem, które człowiek ocenia jako nadwyrężające lub przekraczające jego zasoby i zagrażające dobrostanowi. Autorzy zwrócili uwagę, że istotą stresu psychologicznego u konkretnej osoby jest zdolność do adaptacji, czyli planowania i przewidywania przyszłych zdarzeń. W definicji stresu, w tym podejściu, uwzględniono ocenę poznawczą podmiotu, co sprawia, że istotą stresu psychologicznego staje się świadome lub nieświadome poczucie jednostki, że znalazła się w niebezpieczeństwie. Poznawcza ocena zagrożenia jest mechanizmem oceniającym, uświadamiającym i interpretującym zdarzenia. W tym podejściu ocena pierwotna jest procesem, w którym ocenia się, czy bodziec ma charakter stresora, czy nie. W ocenie wtórnej wartościowaniu podlegają możliwości oraz zasoby do poradzenia sobie z nim. Ocena zagrożenia jest subiektywna i dynamiczna (Lazarus, Folkman, 1984).

Radzenie sobie ze stresem

We współczesnych koncepcjach psychologicznych pojęcie stresu nierozłącznie traktowane jest z pojęciem radzenia sobie (Słysz, 2004). Strategie zaradcze, określane również mianem strategii radzenia sobie ze stresem, stanowią jeden z elementów procesu radzenia sobie i oznaczają poznawcze i behawioralne wysiłki skierowane

na specyficzne wymagania zewnętrzne i/lub wewnętrzne, które mogą być oceniane jako obciążające lub przekraczające możliwości jednostki. Osoba podejmuje te działania w konkretnej stresowej sytuacji, by ją zmienić lub złagodzić jej skutki. Każda jednostka dysponuje swoim indywidualnym stylem radzenia sobie, który jest charakterystycznym dla niej zbiorem strategii radzenia sobie (Heszen-Niejodek, 2000).

Strategie radzenia sobie ze stresem podzielić można na strategie zorientowane na problem, na emocje oraz na unikanie. Strategie zorientowane na rozwiązanie problemu dotyczą wysiłków skierowanych na zmianę obiektywnej sytuacji stresowej poprzez zmianę elementów otoczenia lub sposobu interpretacji relacji podmiotu z otoczeniem. Do tych strategii zaliczyć można aktywne radzenie sobie, planowanie i poszukiwanie wsparcia instrumentalnego. Osoby stosujące strategie zorientowane na problemie kładą nacisk na rozwiązanie zaistniałej trudności, na przykład za pomocą przekształcenia lub zmiany sytuacji (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009; Basińska, Kasprzak, 2012).

Strategie zorientowane na emocjach odnoszą się do wysiłków podejmowanych przez jednostkę w celu przezwyciężenia napięcia emocjonalnego, by nie utrudniało ono kontaktów z innymi ludźmi i nie zaburzyło odporności psychicznej. Przykładem tych strategii może być poszukiwanie wsparcia emocjonalnego (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009). Kategorie zadaniowe i emocjonalne prawie zawsze występują razem (Bartkowiak, 2009).

Zaś zajmowanie się czymś innym niż zaistniały problem jest przykładem strategii unikowych (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009). Badacze (Carver i wsp., 1989) wyodrębnili kilkanaście strategii radzenia sobie ze stresem, z których tylko część ze wszystkich pozostających w repertuarze jednostki jest angażowana w dany proces radzenia sobie. To, jakie strategie wykorzysta jednostka, zależy zarówno od sytuacji, jak i osobowości jednostki (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2010).

Niektórzy autorzy uważają, że elastyczny sposób radzenia sobie ze stresem jest bardziej efektywny. Pamiętać należy jednak, że strategie wykorzystywane na jednym etapie procesu radzenia sobie ze stresem mogą okazać się nieprzydatne na drugim etapie, a na innym wręcz szkodliwe ze względu na konsekwencje dla dobrostanu, przystosowania się czy rozwoju podmiotu (Dolińska-Zygmunt, 2001). Badając różne grupy osób, stwierdzono, że jednostki, które częściej wybierają strategie zwią-

zane z rozwiązywaniem problemów, a zwłaszcza aktywne radzenie sobie, adaptują się lepiej do zdarzeń stresowych i doświadczają mniej depresyjnych symptomów. Strategia polegająca na unikaniu wiązała się z gorszymi zdolnościami adaptacyjnymi (Moos, Schaefer, 1993).

Przytoczone treści teoretyczne pozwoliły na zaprojektowanie i przeprowadzenie badań, których cele omówiono poniżej.

Cel badań i pytania badawcze

Celem podjętych badań było przede wszystkim sprawdzenie, czy kobiety bezdomne różnią się od kobiet mieszkających w domach w nasileniu cech osobowości typu D i jej składowych oraz w zakresie stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem.

Dodatkowo celem było sprawdzenie, czy występuje związek pomiędzy wymiarami składającymi się na osobowość typu D, obejmującymi negatywną emocjonalność i hamowanie społeczne a strategiami radzenia sobie ze stresem przez bezdomne kobiety.

Kolejnym celem było ustalenie, czy występują różnice w wyborze strategii radzenia sobie ze stresem u kobiet mieszkających w domach i bezdomnych charakteryzujących się osobowością typu D lub jej brakiem.

Na koniec próbowano ustalić występowanie związku między długością pozostawania w bezdomności a wybieranymi strategiami radzenia sobie.

Metody badawcze

Wszystkie kobiety wypełniały po trzy kwestionariusze: metryczkę, skalę do Pomiaru Osobowości typu D (DS-14) Niny Ogińskiej-Bulik, Zygryda Juczyńskiego i Johana Denolleta oraz Mini-Cope Carvera i wsp., w polskiej adaptacji Juczyńskiego i Ogińskiej-Bulik. Dzięki metryczce uzyskano takie dane jak: wiek, wykształcenie, długość pozostawania w bezdomności.

Zastosowana Skala do Pomiaru Osobowości Typu D (DS-14) służy do pomiaru nasilenia cech osobowości stresowej (typu D) u osób dorosłych. Badanie tą skalą można przeprowadzić indywidualnie lub grupowo. W skład skali wchodzi 14 twierdzeń, z czego siedem odnosi się do negatywnej emocjonalności (pierwszy wymiar osobowości typu D) i siedem do hamowania społecznego (drugi wymiar osobowości typu D). Negatywna emocjonalność rozumiana jest jako skłonność do przeżywania różnych negatywnych emocji (gniew, lęk, depresja, irytacja, zamartwianie się), a hamowanie społeczne jako tendencja do powstrzymywania się od wyrażania emocji w relacjach interpersonalnych. Osoba badana ma za zadanie udzielić odpowiedzi na 5-punktowej skali, w której 0 oznacza fałszywe, a 4 – prawdziwe.

Każde stwierdzenie oceniane jest w skali od 0 do 4 punktów. Osobno oblicza się wyniki dla obu wymiarów, sumując ilość punktów za odpowiednie stwierdzenia. Rozpiętość wyników dla każdego wymiaru waha się od 0 do 28 punktów. Im wynik wyższy, tym większe nasilenie cech składających się na dany wymiar. Żeby zakwalifikować jednostkę do typu D, musi on uzyskać minimum 10 punktów w każdym z dwóch wymiarów. Wyniki surowe przelicza się na jednostki standaryzowane na skali stenowej. Uzyskanie wyniku powyżej średniej, czyli powyżej 5 stena w obu wymiarach, wskazuje na występowanie osobowości typu D. Narzędzie jest rzetelne i trafne: współczynnik *alfa* Cronbacha dla negatywnej emocjonalności wynosi 0,86, a dla hamowania społecznego 0,84 (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009).

W celu sprawdzenia, jakie strategie radzenia sobie ze stresem stosują badane kobiety, posłużono się kwestionariuszem Mini-Cope Carvera i wsp. Narzędzie można uznać za rzetelne i trafne (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2009). Bada on 14 strategii radzenia sobie ze stresem, takich jak: (1) aktywne radzenie sobie – rozumiane jako podejmowanie działań zmierzających do poprawienia sytuacji; (2) planowanie – czyli wybór i planowanie działań, które należałoby podjąć w konkretnej sytuacji; (3) pozytywne przewartościowanie – czyli spostrzeganie problemu w bardziej korzystnym świetle; (4) akceptacja – to przyjęcie zaistniałej sytuacji oraz próba zaadaptowania się do niej; (5) poczucie humoru – to żartowanie i traktowanie sytuacji jako zabawy; (6) zwrot ku religii – polega na modleniu się i medytowaniu w celu znalezienia ukojenia; (7) poszukiwanie wsparcia emocjonalnego – jest szukaniem otuchy, zrozumienia i wsparcia od innych; (8) poszukiwanie wsparcia instrumentalnego – to szukanie

porady i pomocy od innych osób; (9) czynności zastępcze – polegają na zajmowaniu się innymi czynnościami, żeby nie myśleć o trudnej sytuacji; (10) zaprzeczanie – to odrzucanie faktu zaistnienia sytuacji; (11) wyładowanie – polega na ujawnianiu emocji negatywnych; (12) zażywanie substancji psychoaktywnych – w celu złagodzenia przykrych emocji; (13) zaprzestanie działań – jest rezygnacją z podejmowania wysiłków w celu polepszenia sytuacji; (14) obwinianie siebie – to krytykowanie siebie za powstałą sytuację i przypisywanie winy sobie za to, co się dzieje.

Charakterystyka badanych osób

Przebadano 59 kobiet bezdomnych. Średni okres pozostawania w bezdomności wynosił 3,75 lat ($SD=4,14$), przy czym najkrótszy czas pozostawania w placówce wynosił 1 miesiąc, a najdłuższy – 17 lat. Średnia wieku w grupie bezdomnych wyniosła 44,59 lat ($SD=14,12$), najmłodsza miała 19 lat, a najstarsza 68 lat. Najwięcej kobiet bezdomnych miało wykształcenie podstawowe (49,15%), żadna nie miała wykształcenia wyższego (tabela 1).

Tabela 1.

Liczebność badanych ze względu na poziom wykształcenia

Wykształcenie	Kobiety bezdomne		Kobiety domne	
	N	%	N	%
Podstawowe	29	49,15	3	5,66
Zawodowe	17	28,81	32	60,38
Średnie	13	22,03	16	30,19
Wyższe	0	0	2	3,77

Stan cywilny badanych był zróżnicowany. Wśród kobiet bezdomnych najczęściej było kobiet po rozwodzie (30,51%), a najmniej przyznawało się do pozostawiania w konkubinacie. W grupie kobiet mieszkających w domach najczęściej było mężatkami, a najmniej żyło w konkubinacie (tabela 2).

Relacje badanych kobiet z innymi osobami przedstawia poniższa tabela. Posiadanie rodziny deklarowały wszystkie badane kobiety, jednak tylko 74,58% z nich

utrzymywało kontakt, którego częstotliwość i jakość nie były brane pod uwagę w niniejszym badaniu. Do posiadania bliskich znajomych przyznało się tylko 8 kobiet bezdomnych, a do pozostawania w związku – 13 (tabela 3).

Tabela 2.

Liczebność badanych ze względu na stan cywilny

Stan cywilny	Kobiety bezdomne		Kobiety domne	
	N	%	N	%
Panna	17	28,81	12	22,64
Mężatka	10	16,95	28	52,83
Wdowa	12	20,34	7	13,21
Rozwiedziona	18	30,51	3	5,66
Konkubina	2	3,39	1	1,89

Tabela 3.

Liczebność badanych ze względu na relacje z rodziną

Relacje z rodziną	Kobiety bezdomne		Kobiety domne	
	N	%	N	%
Posiadanie rodziny	59	100	53	100
Utrzymywanie kontaktu z rodziną	44	74,58	53	100
Znajomi	8	13,56	45	84,91
W związku:	13	22,03	35	66,03
- formalnym	5	8,47	29	54,72
- nieformalnym	8	13,56	6	11,31

Przebieg badań

Badania zostały przeprowadzone w okresie od listopada 2011 do lutego 2013 roku w takich placówkach dla kobiet bezdomnych, jak: Schronisko dla Bezdomnych Kobiet i Matki z Dzieckiem w Bydgoszczy, Centrum Caritas w Toruniu, Stowa-

rzyszenie Monar – Markot w Toruniu oraz Domu Samotnej Matki w Inowrocławiu. Przebadano 59 kobiet bezdomnych i 53 kobiety mające miejsce zamieszkania, które w niniejszej pracy określane są mianem „domne”, dobrane odpowiednio pod względem wieku (± 3 lata) i wykształcenia ($\pm$ jeden stopień wykształcenia) do kobiet bezdomnych. Udział w badaniu był dobrowolny i anonimowy, badania prowadzone były indywidualnie, a każda osoba była informowana o celu i problematyce badania oraz o sposobie wypełniania kwestionariuszy. Każde spotkanie z badaną rozpoczynało się od wyrażenia zgody na udział w badaniu i od uzupełnienia ankiety osobowej. Analogicznie do badań grupy kobiet bezdomnych, zostały przeprowadzone badania kobiet, które tworzyły grupę kontrolną – „kobiet domnych”.

Wyniki

Realizując główny cel badawczy, starano się odpowiedzieć na pytanie, które dotyczyło występowania różnic w nasileniu osobowości typu D oraz jej wymiarów – negatywnej emocjonalności i hamowania społecznego – między kobietami bezdomnymi a kobietami mieszkającymi w domach. Kobiety bezdomne różnią się istotnie od kobiet domnych w zakresie występowania osobowości typu D oraz jednej z jej składowych, jaką jest negatywna emocjonalność (tabela 4).

Tabela 4.

Istotność różnic w zakresie osobowości typu D i jej wymiarów między kobietami bezdomnymi i domnymi

Osobowość typu D	Kobiety bezdomne		Kobiety domne		Test statystyczny	p
	M	SD	M	SD		
Negatywna emocjonalność	17,39	5,70	13,00	5,91	$Z=3,75$	0,001
Hamowanie społeczne	14,49	5,46	13,62	5,13	$t=0,86$	0,390
Typ D	31,88	8,63	26,46	9,74	$t=3,13$	0,001

W niniejszych badaniach próbowano odpowiedzieć również na pytanie, czy istnieją różnice w stosowanych strategiach radzenia sobie ze stresem między kobietami bezdomnymi a mieszkającymi w domach. Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że bezdomne kobiety rzadziej niż kobiety domne stosują takie strategie radzenia sobie ze stresem, jak: aktywne radzenie, planowanie i zwrot ku religii, natomiast częściej stosują zaprzestanie działania (tabela 5).

Tabela 5.

Istotność różnic w zakresie strategii radzenia sobie ze stresem między kobietami bezdomnymi i domnymi

Strategie radzenia sobie ze stresem	Kobiety bezdomne		Kobiety domne		Test statystyczny	p
	M	SD	M	SD		
Aktywne radzenie sobie	1,68	0,69	2,18	0,68	-3,55	0,001
Planowanie	1,66	0,75	2,21	0,70	-3,79	0,001
Pozytywne przewartościowanie	1,60	0,72	1,65	0,69	-0,34	0,730
Akceptacja	1,87	0,57	1,84	0,58	0,46	0,650
Poczucie humoru	0,87	0,70	0,93	0,74	-0,23	0,820
Zwrot ku religii	1,10	0,88	1,56	1,04	-2,28	0,020
Poszukiwanie wsparcia emocjonalnego	1,57	0,82	1,75	0,80	-1,17	0,24
Poszukiwanie wsparcia instrumentalnego	1,64	0,77	1,75	0,90	-0,84	0,40
Zajmowanie się czymś innym	1,51	0,75	1,75	0,68	-1,77	0,08
Zaprzeczanie	1,52	0,74	1,26	0,84	1,82	0,07
Wyladowanie	1,50	0,81	1,48	0,66	0,26	0,80
Zażywanie substancji	0,74	0,77	0,50	0,71	1,89	0,06
Zaprzestanie działań	1,40	0,80	0,85	0,72	3,57	0,001
Obwinianie siebie	1,64	0,74	1,48	0,71	1,12	0,26

Kolejnym etapem przeprowadzonych analiz było sprawdzenie, czy istnieje związek między osobowością typu D a stosowanymi strategiami radzenia sobie. Przeprowadzone wśród bezdomnych kobiet badania nie potwierdziły istnienia związku między nasileniem cech osobowości typu D i jej składowych (negatywna emocjonalność i hamowanie społeczne) a stosowanymi strategiami radzenia sobie ze stresem (tabela 6-8). W grupie kobiet mieszkających w domach wykazano pozytywny związek istotny statystycznie między hamowaniem społecznym a zwrotem ku religii, zaprzeczaniem, zaprzestaniem działań oraz obwinianiem siebie, a negatywny z poszukiwaniem wsparcia emocjonalnego. W tej samej grupie potwierdzono istotny pozytywny statystycznie związek między negatywną emocjonalnością a zaprzeczaniem oraz między osobowością typu D a zwrotem ku religii, zaprzeczaniem, zaprzestaniem działań i obwinianiem siebie (tabela 6-8). Gdy kobiety mieszkające w domach cechują się osobowością typu D, a szczególnie hamowaniem społecznym, to istotnie częściej stosują zwrot ku religii, zaprzeczanie, zaprzestanie działań oraz obwinianie siebie jako sposoby radzenia sobie z sytuacją trudną. Ponadto, gdy są bardziej zahamowane społecznie to rzadziej poszukują wsparcia emocjonalnego, a gdy doświadczają negatywnych emocji, to częściej stosują zaprzeczanie.

Tabela 6.

Związek między hamowaniem społecznym a stosowanymi strategiami radzenia sobie ze stresem w grupie kobiet domnych i w grupie kobiet bezdomnych

Hamowanie społeczne i Strategie radzenia sobie	Kobiety bezdomne		Kobiety domne	
	R	p	R	p
Aktywne radzenie sobie	- 0,16	0,23	- 0,20	0,15
Planowanie	0,08	0,53	- 0,14	0,32
Pozytywne przewartościowanie	- 0,91	0,50	- 0,22	0,12
Akceptacja	- 0,19	0,15	0,20	0,15
Poczucie humoru	- 0,15	0,25	- 0,03	0,85
Zwrot ku religii	0,13	0,31	0,41	0,001
Poszukiwanie wsparcia emocjonalnego	0,11	0,42	- 0,32	0,02

Hamowanie społeczne i Strategie radzenia sobie	Kobiety bezdomne		Kobiety domne	
	R	p	R	p
Poszukiwanie wsparcia instrumentalnego	0,10	0,46	- 0,22	0,12
Zajmowanie się czymś innym	- 0,10	0,44	0,12	0,38
Zaprzeczanie	0,19	0,15	0,44	0,001
Wyladowanie	- 0,21	0,11	0,15	0,30
Zażywanie substancji	- 0,16	0,22	0,03	0,84
Zaprzestanie działań	0,18	0,17	0,37	0,01
Obwinianie siebie	0,07	0,62	0,42	0,001

Tabela 7.

Związek między negatywną emocjonalnością a stosowanymi strategiami radzenia sobie ze stresem w grupie kobiet domnych i w grupie kobiet bezdomnych

Negatywna emocjonalność i Strategie radzenia sobie	Kobiety bezdomne		Kobiety domne	
	R	p	R	p
Aktywne radzenie sobie	- 0,09	0,51	- 0,12	0,40
Planowanie	- 0,01	0,95	- 0,05	0,74
Pozytywne przewartościowanie	- 0,09	0,50	- 0,09	0,54
Akceptacja	- 0,16	0,23	0,20	0,16
Poczucie humoru	- 0,24	0,07	- 0,08	0,56
Zwrot ku religii	0,09	0,49	0,22	0,12
Poszukiwanie wsparcia emocjonalnego	0,02	0,88	- 0,16	0,26
Poszukiwanie wsparcia instrumentalnego	0,08	0,52	- 0,04	0,76
Zajmowanie się czymś innym	0,02	0,89	- 0,07	0,64
Zaprzeczanie	0,10	0,46	0,30	0,03
Wyladowanie	0,10	0,46	0,13	0,34
Zażywanie substancji	- 0,16	0,23	- 0,10	0,50
Zaprzestanie działań	0,08	0,55	0,25	0,07
Obwinianie siebie	0,13	0,34	0,23	0,10

Tabela 8.

Związek między osobowością typu D a stosowanymi strategiami radzenia sobie ze stresem w grupie kobiet domnych i w grupie kobiet bezdomnych

Osobowość D i Strategie radzenia sobie	Kobiety bezdomne		Kobiety domne	
	R	p	R	p
Aktywne radzenie sobie	- 0,12	0,35	- 0,17	0,23
Planowanie	0,08	0,52	- 0,08	0,59
Pozytywne przewartościowanie	- 0,07	0,60	- 0,16	0,26
Akceptacja	- 0,25	0,06	0,18	0,21
Poczucie humoru	- 0,24	0,07	- 0,08	0,55
Zwrot ku religii	0,16	0,22	0,30	0,03
Poszukiwanie wsparcia emocjonalnego	0,08	0,56	- 0,27	0,05
Poszukiwanie wsparcia instrumentalnego	0,15	0,27	- 0,12	0,39
Zajmowanie się czymś innym	- 0,09	0,49	0,08	0,57
Zaprzeczanie	0,21	0,11	0,39	0,001
Wyladowanie	- 0,05	0,68	0,15	0,29
Zażywanie substancji	- 0,20	0,13	- 0,07	0,63
Zaprzestanie działań	0,17	0,20	0,30	0,03
Obwinianie siebie	0,11	0,40	0,35	0,01

W badaniach postawiono również pytanie, czy występują różnice w częstotliwości stosowania strategii radzenia sobie ze stresem ze względu na występowanie lub nie cech osobowości typu D w grupie kobiet bezdomnych. Okazało się, że u kobiet bezdomnych występowanie cech osobowości typu D różnicuje je pod względem wyboru strategii radzenia sobie ze stresem, jaką jest akceptacja (tabela 9). Kobiety bezdomne cechujące się osobowością D (oba wymiary miały powyżej 10 punktów) istotnie rzadziej stosują tę strategię.

Tabela 9.

Różnice w wyborze strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomne kobiety ze względu na występowanie lub nie cech osobowości typu D

Strategie radzenia sobie ze stresem	Typ nie D n=14		Typ D n=45		Test statystyczny	p
	M	SD	M	SD		
Aktywne radzenie sobie	1,79	0,58	1,64	0,72	0,67	0,506
Planowanie	1,32	0,95	1,77	0,64	-2,00	0,050
Pozytywne przewartościowanie	1,61	0,74	1,60	0,73	0,03	0,975
Akceptacja	2,21	0,54	1,77	0,54	2,71	0,009
Poczucie humoru	0,96	0,89	0,84	0,64	0,56	0,579
Zwrot ku religii	0,93	0,90	1,16	0,88	-0,84	0,404
Poszukiwanie wsparcia emocjonalnego	1,32	0,91	1,64	0,78	-1,30	0,199
Poszukiwanie wsparcia instrumentalnego	1,36	1,05	1,73	0,64	-1,17*	0,243
Zajmowanie się czymś innym	1,54	0,69	1,50	0,78	0,15	0,878
Zaprzeczanie	1,21	0,70	1,61	0,74	-1,78	0,081
Wyladowanie	1,46	0,93	1,51	0,78	-0,19	0,852
Zażywanie substancji	1,14	1,13	0,61	0,58	1,32*	0,187
Zaprzestanie działań	1,32	0,82	1,42	0,80	-0,41	0,685
Obwinianie siebie	1,82	0,80	1,58	0,72	1,07	0,287

*wyniki testu nieparametrycznego U Manna-Whitneya; pozostałe to wyniki testu t-Studenta

W niniejszych badaniach sprawdzano również, czy występuje związek między długością bezdomności a stosowanymi strategiami radzenia sobie ze stresem. Związek istotny statystycznie potwierdzono w grupie kobiet bezdomnych dla pięciu strategii: aktywne radzenie sobie, planowanie, zaprzeczanie, stosowanie substancji i zaprzestanie działań. Dla dwóch pierwszych strategii ten związek był ujemny, natomiast dla trzech pozostałych – dodatni (tabela 10). Im dłużej pozostają bezdomnymi, tym rzadziej stosują aktywne radzenie sobie, planowanie, a częściej zaprzeczanie, stosowanie substancji i zaprzestanie działań w sytuacjach trudnych.

Tabela 10.

Związek między długością bezdomności a stosowanymi strategiami radzenia sobie ze stresem

Czas bezdomności i Strategie radzenia sobie	R-Spearman	p
Aktywne radzenie sobie	-0,27	0,001
Planowanie	-0,29	0,001
Pozytywne przewartościowanie	- 0,30	0,740
Akceptacja	0,01	0,920
Poczucie humoru	- 0,03	0,780
Zwrot ku religii	- 0,16	0,110
Poszukiwanie wsparcia emocjonalnego	- 0,13	0,170
Poszukiwanie wsparcia instrumentalnego	- 0,07	0,440
Zajmowanie się czymś innym	- 0,16	0,090
Zaprzeczanie	0,26	0,010
Wyladowanie	0,05	0,570
Stosowanie substancji	0,24	0,010
Zaprzestanie działania	0,35	0,001
Obwinianie siebie	0,11	0,23

Dyskusja wyników

W badanej grupie kobiety bezdomne różnią się na poziomie istotnym statystycznie od kobiet mieszkających w domach w zakresie występowania osobowości typu D oraz jednej z jej składowych, jaką jest negatywna emocjonalność. Oznacza to, że w porównaniu z kobietami, które mają dach nad głową, kobiety bezdomne charakteryzują się większą tendencją do zamartwiania się i życia w napięciu, odczuwania negatywnych emocji oraz niższego poczucia satysfakcji z własnego życia. Jak zostało powiedziane wcześniej, bezdomność jest sytuacją trudną, uniemożliwiającą normalną egzystencję i zaspokajanie podstawowych potrzeb życiowych, co z kolei wzbudza wiele negatywnych emocji i może budzić niepokój, potęgowany także samym stylem życia bezdomnych.

Uzyskany wynik jest zgodny z wynikami prezentowanymi w literaturze i obserwacją życia bezdomnych kobiet, które często nie wiedzą, jak będzie wyglądał ich kolejny dzień i czy będą miały co jeść. Stanisława Steuden (2002) podkreśla, że bezdomni często nie mają planu na przyszłość, a ich działania sprowadzają się do zaspokojenia podstawowych życiowych potrzeb. Taki negatywny stan emocjonalny może wiązać się z warunkami życia tych kobiet, gdyż – mieszkając w schronisku – są zmuszone do dzielenia pokoju z obcymi osobami, mają trudności z zachowaniem prywatności i intymności. Taki styl życia sprawia, że bezdomni czują się zagubieni i mają poczucie, że życie wymyka się im spod kontroli (Steuden, 2002).

Pesymistyczne nastawienie do rzeczywistości i tendencja do bycia nieszczęśliwą wynikać mogą także z wcześniejszych doświadczeń życiowych badanych kobiet. To, że aktualnie te kobiety są bezdomne, często spowodowane jest kryzysem bądź trudną sytuacją z przeszłości, np.: problemami finansowymi, uzależnieniem czy problemami małżeńskimi. Dodatkowo takie nastawienie można tłumaczyć stosowaniem jednego ze sposobów radzenia sobie z negatywnymi emocjami, jakim jest utrwalanie poczucia krzywdy (Błazej, Bartosz, 1995). Niższy poziom satysfakcji z życia kobiet bezdomnych może wynikać zarówno z obiektywnych wskaźników odnoszących się do norm zdrowotnych i społecznych, jak również z subiektywnej oceny własnego życia dokonywanej przez badane kobiety (Chwaszcz, 2008; Basińska i wsp., 2104)

W badaniu strategii radzenia sobie ze stresem przez bezdomne kobiety, okazało się, że rzadziej niż kobiety mieszkające w domach stosują aktywne radzenie sobie, planowanie i zwrot ku religii, natomiast częściej zaprzestają działań zaradczych. Można przypuszczać, że kobiety bezdomne, które rzadziej stosują aktywne radzenie sobie ze stresem, gorzej adaptują się do sytuacji stresowych, czego potwierdzeniem może być również częstsze wybieranie strategii unikowych polegających na zaprzestaniu działań. Bezdomne rzadziej też planują (czyli wybierają i organizują) działania, które należy podjąć w konkretnej sytuacji. Planowanie jest złożonym procesem poznawczym (Nęcka, Orzechowski, Szymura, 2006), wymagającym dość wysokich zasobów intelektualnych. Pamiętać należy, że blisko połowa badanych kobiet bezdomnych miała wykształcenie podstawowe, co pośrednio może sugerować ich niższe zasoby intelektualne.

Zaprzestanie działań można powiązać z obserwowanym u bezdomnych zjawiskiem wyuczonej bezradności, poczuciem braku możliwości wpływu na własne życie, przekonaniem, że nic nie jest zależne od nich samych oraz przypadkowym życiowym planem (Steuden, 2002). Dodatkowo kobiety bezdomne koncentrują się na przetrwaniu, a życie według zasady „tu i teraz” ogranicza im perspektywiczne myślenie. Koncentrując się na zaspokajaniu podstawowych potrzeb, oczekują gratyfikacji od razu i nie są zdolne do jej odroczenia (Chwaszcz, 2008). Bezdomnym często brakuje również motywacji do podejmowania działania.

Rozważając kwestię rzadszego wyboru strategii radzenia sobie polegającej na zwrocie ku religii, pamiętać należy, że rozwój duchowy zgodnie z teorią potrzeb Masłowa jest potrzebą wyższego rzędu, która będzie mogła być zaspokojona pod warunkiem zaspokojenia potrzeb niższego rzędu (Maslow, 2013). Jeśli u bezdomnych kobiet dochodzi do niezaspokojenia podstawowych potrzeb fizjologicznych czy potrzeb stabilizacji (bezpieczeństwa) należących do potrzeb niższego rzędu, ciężko mówić o tym, żeby doświadczały potrzeb duchowych, mających pomóc im radzić sobie z sytuacjami stresowymi.

Wykazany w niniejszych badaniach brak związku między osobowością typu D a wybieranymi strategiami radzenia sobie ze stresem tłumaczyć można faktem, że wybierana strategia radzenia sobie jest wypadkową wielu zmiennych, takich jak: rodzaj sytuacji, wiek, płeć, wykształcenie, stan psychofizyczny, a nie tylko cech osobowości (Wrześniewski, 2000). Ponadto uzyskany wynik może sugerować usztywnienie w radzeniu sobie. Nieważne, jak się czują i co dzieje się wokół – zawsze postępują w podobny sposób.

Występowanie cech osobowości typu D okazało się różnicować badane kobiety w zakresie jednej strategii radzenia sobie ze stresem, jaką jest akceptacja. Rozumiana jest ona jako przyjęcie zaistniałej sytuacji oraz próba zaadaptowania się do niej. Możliwe, że częste przeżywanie emocji negatywnych, nieodreagowywanie ich, trudności w relacjach interpersonalnych wzmagają poczucie wyizolowania, które w połączeniu z trudną sytuacją materialno-bytową trudno zaakceptować.

Okazało się, że im dłużej kobiety pozostają bezdomne, tym rzadziej radzą sobie ze stresem poprzez aktywne radzenie sobie i planowanie, a częściej poprzez zaprzeczanie sytuacji trudnej, sięganie po środki psychoaktywne i zaprzestanie działań. Otrzymany wynik można tłumaczyć tym, że im dłuższy okres bezdomności, tym dłuższy czas

deprywacji wielu potrzeb, dążeń, pragnień, tym mniejsza motywacja i chęć podjęcia wysiłku do zmiany sytuacji lub chociażby jej planowania.

Chwaszcz (2008), opierając się na koncepcji sytuacji stresowej Zofii Ratajczak, wyjaśnia trwanie w bezdomności w następujący sposób: w sytuacji, kiedy człowiek traci dom, staje w obliczu nadmiernego wysiłku wywołanego obiektywną trudnością (utrata domu) i zostaje obciążony zbyt dużym nasileniem stresu związanego zarówno z samą sytuacją, jak również z brakiem możliwości sprostania tej sytuacji. Drugie prawo Yerkesa-Dodsona głosi, że zbyt wysoki poziom pobudzenia zaburza wykonanie działań w sytuacjach złożonych i trudnych. Im dłużej kobieta pozostaje w sytuacji bezdomności, którą uznaje się za sytuację trudną, tym rzadziej planuje i podejmuje jakiegokolwiek działania, by swoją sytuację zmienić.

Sięganie po środki psychoaktywne można tłumaczyć tym, że jeśli jednostka ma względnie trwałe i ogólne deficyty w umiejętnościach radzenia sobie z sytuacjami stresowymi, to prawdopodobieństwo uwikłania się w zachowania nałogowe i uzależnienia, jako sposoby radzenia sobie, jest wysokie (Abrams, Niaura, 1987). Warto podkreślenia jest fakt, że sięganie po środki psychoaktywne w sytuacjach trudnych przez badane kobiety jest niejednoznaczne. W ankiecie, którą wypełniały kobiety bezdomne pojawiły się bezpośrednie pytania o sięganie po alkohol czy narkotyki i tylko sporadycznie kobiety się do tego przyznawały. W kwestionariuszu Mini-Co-pe, gdzie zadanie polegało na zaznaczeniu na skali częstotliwości takich zachowań, więcej kobiet przyznawało się do wyboru takich strategii.

Analizując funkcjonowanie społeczne bezdomnych kobiet, warto zwrócić uwagę, że większość z nich deklaruje utrzymywanie relacji z rodziną. Możliwe jednak, że odczuwały chęć aprobaty społecznej i fikcyjnie podawały fakt utrzymywania tych relacji, ponieważ – jak zauważa Chwaszcz (2008) – bezdomni w większości, z różnych powodów, nie utrzymują kontaktów z członkami rodziny.

Aplikacja wyników do praktyki w pracy z bezdomnymi

W Polsce traktowanie bezdomności jako kwestii społecznej nie jest do końca zasadne z powodu braku całościowego statystycznego ujęcia zjawiska, które do-

precyzowałoby zarówno zakres, jak i charakter oraz ewentualne sposoby przeciwdziałania jego konsekwencjom (Oliwa-Ciesielska, 2004). Dotychczasowy system pomocy bezdomnym w Polsce podtrzymuje, a czasem nawet pogłębia, negatywny stan izolacji społecznej bezdomnych. Mimo funkcjonowania wielu różnych instytucji pomocy bezdomnym nie powstał jeden kompleksowy projekt pozwalający całkowicie zaradzić problemowi bezdomności. W pomocy bezdomnym czasem można dostrzec sprzeczne rozwiązania, chociażby w regulacjach prawnych: możliwość eksmisji „na ulicę” oraz zakaz koczowniczego trybu życia w miejscach publicznych (Oliwa-Ciesielska, 2004). To wszystko sprawia, że pomoc bezdomnym nie jest pomocą celowaną i dostosowaną do konkretnej osoby. Zasadne wydaje się przeprowadzenie szczegółowych diagnoz zarówno samej osoby bezdomnej, jej osobowości oraz możliwości radzenia sobie w codziennym życiu, jak również środowiska, w którym ona funkcjonuje. Tylko szczegółowa analiza tych czynników pozwoli na skuteczne planowanie pomocy osobom doświadczającym bezdomności. Uzyskane w niniejszym opracowaniu wyniki warto wykorzystać do praktycznej pracy z kobietami bezdomnymi, ucząc je nowych postaw czy zachowań. Strategie radzenia sobie ze stresem stosowane przez bezdomne na jednym etapie mogą okazać się nieprzydatne, niemożliwe do wykorzystania lub nawet szkodliwe na etapie kolejnym, a o elastyczności radzenia sobie w dużej mierze decyduje różnorodny repertuar strategii zaradczych oraz umiejętne wykorzystanie ich do konkretnej sytuacji. Zgodnie z powyższym wskazane byłoby organizowanie tym kobietom spotkań psychoedukacyjnych. Część kobiet warto byłoby objąć profesjonalną pomocą psychologiczno-psychoterapeutyczną dostosowaną do potrzeb konkretnej kobiety.

Wnioski

1. Bezdomne kobiety częściej niż kobiety mieszkające w domach charakteryzują się osobowością typu D oraz jej składową – negatywną emocjonalnością.
2. Kobiety bezdomne rzadziej niż kobiety mieszkające w domach stosują strategie radzenia sobie polegające na aktywnym radzeniu sobie, planowaniu i zwrocie ku religii.

3. Kobiety bezdomne częściej niż mieszkające w domach zaprzestają działań w trudnej sytuacji.
4. Nie potwierdzono związku między osobowością typu D i jej składowymi a wybieranymi strategiami radzenia sobie przez bezdomne kobiety.
5. Kobiety bezdomne charakteryzujące się osobowością typu D rzadziej niż kobiety „nie – D” wybierają strategię radzenia sobie ze stresem polegającą na akceptacji, czyli przyjęciu zaistniałej sytuacji i próbach zaadaptowania się do niej.
6. Im dłużej kobiety pozostają bezdomne, tym rzadziej radzą sobie ze stresem poprzez aktywne radzenie sobie i planowanie, a częściej radzą sobie poprzez zaprzeczanie sytuacji trudnej, sięganie po środki psychoaktywne i zaprzestanie działań.

Bibliografia

- Abucewicz-Szcześniak, M. (2001). Bezdomność we współczesnej literaturze przedmiotu. *Polityka Społeczna*, 1, 16-19.
- Abrams, D.B., Niaura, R.S. (1987). Social learning theory of alcohol use and abuse. W: H. Blane, K. Leonard (red.), *Psychological theories of drinking and alcoholism* (s. 131-178). New York: Guilford Press.
- Bartkowiak, G. (2009). *Człowiek w pracy. Od stresu do sukcesu w organizacji*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Bartosz, B., Błażej, E. (1995). *O doświadczaniu bezdomności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Basińska, M.A., Kasprzak, A. (2012). Związek między strategiami radzenia sobie ze stresem a akceptacją choroby w grupie osób chorych na łuszczycę. *Przegląd Dermatologiczny*, 99(6), 692-700.
- Basińska, M.A., Sucharska-Daraż, A., Wolszczak, K. (2014). Satysfakcja z życia osób bezdomnych W: M.A. Basińska (red.), *Osoby bezdomne. Psychologiczne aspekty ich funkcjonowania* (s. 143-159). Bydgoszcz: Fundacja Salvus.

- Carver, C.S., Scheier, M.F., Weintraub, J.K. (1989). Assessing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267-283.
- Chrapkowska-Zielińska, A. (1996). Pomoc Bezdomnym. *Opieka – Wychowanie – Terapia*, 3, 37-40.
- Chwaszcz, J. (2008). *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Denollet, J., Van Heck, G. (2001). Psychological risk factors in heart disease. What type D is (not) about. *Journal of Psychosomatic Research*, 51, 465-468.
- Dolińska-Zygmunt, G. (2001). Behawioralne wyznaczniki zdrowia – zachowania zdrowotne. W: G. Dolińska-Zygmunt (red.), *Podstawy psychologii zdrowia*. (s. 33-70), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Duracz-Walczak, A. (2002). O ujednolicenie pojęć dotyczących bezdomności w Polsce. W: A. Duracz-Walczak (red.), *W kręgu problematyki bezdomności polskiej* (s. 20-23). Warszawa, Gdańsk: Stowarzyszenie Pomocy Bezdomnym.
- Heszen-Niejodek, I. (2000). Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (s. 465-492). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Hobfoll, S.E. (2006), *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Juczyński, Z., Ogińska-Bulik, N. (2009). *Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Lazarus, R.S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer
- Makowska, H., Poprawa, R. (2001). Radzenie sobie ze stresem w procesie budowania zdrowia. W: G. Dolińska-Zygmunt (red.), *Podstawy psychologii zdrowia* (s. 71-102). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Maslow, A. (2013). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: PWN.
- Matejek, J., Zdebska, E. (2011). Strategia miasta Krakowa w profilaktyce bezdom-

- ności. W: M. Sieńczyk, B. Aniszczuk (red.), *Idea św. Brata Alberta we współczesnej pomocy osobom bezdomnym* (s. 145-164). Wrocław: Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta.
- Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, (2002). *Kwestia Bezdomności w programie działania MGPIPS w latach 1994-2001, raport wstępny*. Warszawa.
- Moos, R.H., Schaefer, J.A. (1993). Coping resources and processes: Current concepts and measures. W: L. Goldberger, S. Breznitz (red), *Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects* (s. 234-257). New York: Free Press .
- Ogińska-Bulik, N. (2009). *Osobowość typu D. Teoria i badania*. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z.(2010). *Osobowość, stres a zdrowie*. Warszawa: Difin.
- Oliwa-Ciesielska, M. (2004). *Piętno nieprzypisania. Studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Pawłowska, R, Jundziłł, E. (2000). *Pedagogika człowieka samotnego*. Gdańsk: Wydawnictwo Uczelniane Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej.
- Pospieszyl, I. (2008). *Patologie społeczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Przymeński, A. (1997). Geografia i skala zjawiska bezdomności w Polsce. *Roczniki Naukowe Caritas*, 1. 29-56.
- Reykowski, J. (1966), *Funkcjonowanie osobowości w warunkach stresu psychologicznego*, Warszawa: PWN.
- Selye, H. (1978), *Stres okiełznany*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Słysz, A. (2004), Refleksyjność, proaktywne radzenie sobie ze stresem życiowym a zdrowie, W: Ł. Kaczmarek, H. Sęk. (red.), *W stronę psychologii pozytywnej* (s. 31-48). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Steuden, S. (2002), Z psychologicznej problematyki zdrowia i choroby. W: P. Oleś, S. Steuden, J. Toczowski (red.), *Jak świata mniej widzę. Zaburzenia widzenia a jakość życia* (s. 27-35). Lublin: TN KUL.
- Tomaszewski, T. (1984), *Ślady i wzorce*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

- Widerszal-Bazyl, M. (2002). Stres psychospołeczny w pracy – pojęcie, źródła i konsekwencje, różnice indywidualne, prewencja. W: D. Koradecka (red.), *Nauka o pracy – bezpieczeństwo, higiena, ergonomia* (t. 5). Warszawa: CIOP.
- Wielka Encyklopedia PWN* (2001). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wrześniewski, K. (2000). Style a strategie radzenia sobie ze stresem. Problemy pomiaru. W: I. Heszen-Niejodek, Z. Ratajczak (red.), *Człowiek w sytuacji stresu* (s. 44-64). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Streszczenie

Wprowadzenie. Strategie radzenia sobie ze stresem traktowane są jako poznawczo-behawioralne działania podejmowane w celu sprostania wewnętrznym i/lub zewnętrznym wymaganiom ocenianym jako obciążające albo przekraczające możliwości jednostki i stanowią element procesu radzenia sobie. Wybór strategii wiąże się z typem osobowości oraz okolicznościami i właściwościami danej sytuacji stresowej. Jedną z takich sytuacji jest bezdomność. Bezdomność wiąże się z wycofaniem, poczuciem braku sensu życia, niską satysfakcją z życia, trudnościami w kompensacji potrzeb, lękiem, obniżonym samopoczuciem, poczuciem niższości czy negatywnym obrazem siebie. Tendencja do silnego przeżywania tego szerokiego spektrum negatywnych emocji przy jednoczesnym powstrzymywaniu się od ich wyrażania składa się na typ osobowości stresowej (osobowość typu D).

Cel badań. Celem podjętych badań było ustalenie związku między osobowością typu D a stosowanymi strategiami radzenia sobie ze stresem przez bezdomne kobiety.

Materiał i metoda. Badaniami objęto grupę 59 kobiet bezdomnych przebywających w schroniskach województwa kujawsko-pomorskiego. Zastosowano ankietę osobową, Kwestionariusz Mini-COPE Carvera oraz skalę Ds-14 Denolleta.

Wyniki. Badane bezdomne kobiety częściej niż kobiety mieszkające w domach charakteryzują się osobowością typu D oraz jej składową – negatywną emocjonalnością. Kobiety bezdomne rzadziej niż kobiety domne stosują następujące strate-

gie radzenia sobie: aktywne radzenie sobie, planowanie i zwrot ku religii, natomiast częściej niż domne zaprzestają działań w trudnej sytuacji. Nie potwierdzono związku między osobowością typu D i jej składowymi a wybranymi strategiami radzenia sobie ze stresem przez bezdomne kobiety.

Wnioski. W badanej grupie nie wykazano związku między osobowością typu D a strategiami radzenia sobie ze stresem. Warto zwrócić uwagę na inne zmienne wpływające na proces radzenia sobie przez bezdomne kobiety.

Słowa kluczowe: bezdomność, stres, radzenie sobie ze stresem, osobowość typu D

Type D personality and coping with stress among homeless women

Abstract

Introduction: Coping with stress strategies are treated as cognitive behavioral activities to correspond with internal and external requirements regarded as aggravating or exceeding individual capabilities and is a part of the process of coping. Strategy selection is connected with the type of personality, situation characteristics and circumstances. One of these situations is homelessness. Homelessness is associated with withdrawal, lack of meaning of life, low life satisfaction, difficulty with needs compensation, fear, decreased well-being, sense of inferiority or negative self-image. Joint tendency to experience wide spectrum of strong negative emotions and to inhibit self-expression creates stress personality type (Type D personality).

Objective: The aim of the study was to determine relationship between Type D personality and coping with stress strategies by homeless women.

Materials and Methods: The study involved a group of 59 homeless women staying in women's shelters of Kuyavian-Pomeranian Voivodeship. Few assessment tools were used to the study: personal survey, Mini-COPE Questionnaire by Carver, Ds-14 Scale by Denollet.

Results: Type D personality and its negative emotionality occurs more often among homeless women than among women having home. Homeless women more rarely than women with home use following strategies of coping: active coping, planning and return to religion. Whereas homeless women more often discontinue actions in difficult situation in comparison to women that have a home. There is no connection between Type D personality and its components and the selection of coping with stress strategy by homeless women.

Conclusions: There was no significant relationship between Type D personality and coping with stress strategies among homeless women. It would be worthwhile to take note of other variables influencing the process of coping by homeless women.

Key words: homeless, stress, coping with stress, Type D personality

Kryzys w wartościowaniu a postawy życiowe bezdomnych kobiet

Wprowadzenie

Wartości są jednym z najważniejszych czynników regulujących postępowanie poszczególnych jednostek oraz całych zbiorowości ludzkich (Gasiul, 1993). Choć leżą one u podstaw działania człowieka, nie są strukturami absolutnie stałymi i mogą ulegać zmianie pod wpływem czynników psychospołecznych i kulturowych (Zalewski, 1979). Problem z ustaleniem tego, co cenne i godne realizacji oraz zagubienie w świecie wartości prowadzi do kryzysu w wartościowaniu (Śliwak, Zarzycka, 2011).

W ostatnich latach w społeczeństwie polskim coraz silniej ujawnia się problem bezdomności, a w polskiej literaturze psychologicznej istnieje znaczący deficyt publikacji na ten temat (Chwaszcz, 2008; Pawlik, 2012), co szczególnie dotyczy bezdomności kobiet. Doniesienia z badań na gruncie psychologii pokazują, że kryzysy wartości łączą się z poważnymi problemami osobowościowymi, są przewlekłe i nie znajdują szybkich rozwiązań (Oleś, 1994). W konsekwencji prowadzą do zmiany postaw i zachowań osób nimi dotkniętych. Badania pokazują, że postawy życiowe ukształtowane drogą osobistych doświadczeń mają wpływ na określone zachowania, a siła tego związku jest zmienna i zależy od samej postawy oraz od sytuacji, w której do owego zachowania dochodzi (Wojciszke, 2007). Wyniki badań prezento-

7 Adres do korespondencji: mgr Anna Sucharska-Daraż, awd@onet.eu

wane w literaturze przedmiotu wskazują, że kumulacja trudnych problemów życiowych, charakterystyczna dla ludzi bezdomnych, determinuje zachowania i postawy charakterystyczne dla funkcjonowania człowieka w sytuacji trudnej. Pozostawanie przez dłuższy czas w sytuacji bezdomności prowadzi do załamania psychicznego, braku realizacji szeregu potrzeb społecznych, zaniku systemu wartości, utraty poczucia sensu tego, co się robi, a w konsekwencji do braku poczucia sensu własnego życia (Białas, 2003).

Powyższe przesłanki teoretyczne stanowiły punkt wyjścia do badań własnych, które mają charakter eksploracyjny i podejmują problematykę mało wyjaśnioną w polskiej literaturze psychologicznej. Pominięto aspekt oddziaływań społecznych w bezdomności, koncentrując się wyłącznie na czynnikach psychologicznych.

Wartości na przestrzeni czasów

Rozważania poświęcone wartościom towarzyszą filozofom od czasów starożytnych. Współczesna wiedza o wartościach wyrosła na kanwie bogatych analiz tego zagadnienia, dokonanych przez wielkich myślicieli tamtych czasów. Pierwsze wzmianki o wartościach znajdujemy u Heraklita z Efezu, który wskazywał, że brak wartości skazuje ludzi na degradację. Sokrates mówił o dążeniu do dobra najwyższego, jakim jest cnota (wartość). U Platona najwyższa wartość jednoczy w sobie dobro, piękno i prawdę. Arystoteles twierdził, że najwyższym spośród wszystkich dóbr jest dobro samo w sobie. Podzielił cnoty na dwie grupy, związane ze sferą poznania i z życiem praktycznym człowieka. Jako pierwszy dokonał systematyzacji wartości. W filozofii nowożytnej na uwagę zasługuje filozofia Kartezjusza, który głosił, że nadrzędną wartością dla człowieka jest rozum (Tatarkiewicz, 1981). W filozofii Kanta najwyższą wartością jest dobra wola, która nigdy nie obraca się w zło (Bobko, 2007). Na współczesne rozumienie wartości wpływ miały także poglądy przedstawicieli psychologii humanistycznej i personalizmu. Najwyższą wartością w nurcie psychologicznym jest człowiek wraz z jego potrzebami i pragnieniami. Personalizm to nurt filozoficzny, w którym wartość nadrzędną przypisuje się personie, czyli osobie ludzkiej. Przedstawiciele personalizmu głosili nadrzędność wartości osoby

ludzkiej wobec uwarunkowań społeczno-ekonomicznych oraz historycznych (za: Pawlik, 2012).

Geneza słowa wartość pochodzi od greckiego wyrazu *aksia*. Termin wartość jest również zakorzeniony w łacińskim słowie *valeo*, co oznacza ‘mieć dosyć siły na coś, znaczyć coś’. W tym rozumieniu wartości pociągają ku sobie i oddziałują na człowieka (Chudy, 2008).

Wartość definiowana jest jako cennaść czegokolwiek dla jednostki, dla pewnej grupy ludzi lub dla każdego (Rodziński, 1989). Wartości wyznaczają kierunek dążeń człowieka i są drogowskazem dla jego działań. Wartości oddziałują na jednostkę i na jej zachowanie (Kloska, 2003). Świat wartości jest ważną częścią kultury w jakiej żyje człowiek i stanowi rzeczywistość, do której musi się on odnieść (Dyczewski, 2001).

Wartości w aspekcie psychologicznym

Psychologia jako nauka odnosi swe rozważania do mechanizmów i praw rządzących psychiką i zachowaniami człowieka. W ramach tej dyscypliny naukowej wartości definiowane są najczęściej jako: (a) subiektywne efekty oceniania, (b) subiektywne kryteria wyboru celów działań i środków ich realizacji, (c) obiekt pożądań (Matuszewicz, 1975). W ujęciu psychologicznym wartości traktowane są również jako elementy świadomości, które reprezentują określone przekonania (Pawlik, 2012).

Wartości wpływają na zachowanie człowieka w sytuacji „tu i teraz” oraz na jego ustosunkowanie się do przyszłości (Oleś, Oleś, 1981; Oleś, 1989). Dlatego zajmują ważne miejsce na gruncie psychologii osobowości i są odmiennie interpretowane w różnych podejściach psychologicznych. W perspektywie psychoanalitycznej wartości przejawiają się w postaci norm, w kontaktach interpersonalnych i w przekazie społecznym (Oleś, Oleś, 1981). Psychologia behawiorystyczna utożsamia wartość z zaspokojeniem potrzeb organizmu, a wartością ostateczną jest jego przetrwanie. Biologiczne właściwości człowieka wyznaczają tylko pewną możliwość ukierunkowania się na wartości, natomiast w żadnej mierze nie wyznaczają one treści tych

wartości (Gasiul, Bielecki, 1992). Z perspektywy poznawczej wartość jest trwałym przekonaniem o słuszności wybranego postępowania, jako bardziej pożądanego w kategoriach osobistych lub społecznych (Rokeach, 1973, za: Brzozowski, 2007). Według Milтона Rokeacha wartość znajduje swe odzwierciedlenie w postawach i zachowaniu, to wartości wpływają na postawy, cele i działania, a nie odwrotnie. Wartości są pierwotną i fundamentalną postawą (za: Czerniawska, 1995). Perspektywa humanistyczna obejmuje całokształt ludzkiego doświadczenia, wewnętrznego (doznania zmysłowe) i zewnętrznego (refleksje) oraz przewidywanie następstw zdarzeń w świetle akceptowanych wartości. Żywy organizm, aby poprawnie funkcjonować, musi dokonywać różnych wyborów. Wybór działania uwarunkowany wartością obiektu pojmowany jest w aspekcie potrzeb jednostki, a wybór obiektu dążeń świadczy o akceptowanych wartościach. Po zaspokojeniu podstawowych potrzeb aktywizują się potrzeby wtórne i tak kolejno do osiągnięcia potrzeb najwyższych i wartości ostatecznych, w postaci samorealizacji i samoaktualizacji (Maslow, 1964, za: Matuszewicz, 1975). W nurcie egzystencjalnym wartości są potrzebą i przedmiotem dążeń ludzkiego życia. Ich realizowanie daje człowiekowi wolność, poczucie odpowiedzialności, możliwość wyboru i motywację do podejmowania decyzji. Dzięki wartościom osoba doświadcza samorealizacji oraz podmiotowego bycia i stawania się. Doświadczenie wartości humanizuje relacje między ludźmi, ukierunkowuje działania człowieka i nadaje znaczenie jego egzystencji (Popielski, 1996).

Kryzys w wartościowaniu

Kryzys w wartościowaniu oznacza przede wszystkim niewystarczające ukształtowanie i ustabilizowanie indywidualnej hierarchii wartości. W rezultacie osoba jest zagubiona i przeżywa konflikty, nie potrafi określić, co jest dla niej cenne (Śliwak, Zarzycka, 2011). Kryzys w wartościowaniu związany jest z wystąpieniem specyficznych trudności lub zaburzeń w procesie wartościowania, któremu towarzyszy stan niepokoju (Oleś, 1989).

O kryzysie systemu wartości mówimy wówczas, gdy osobę dotyka kryzys w postaci stanu zaburzonej równowagi, w którym zawodzą mechanizmy radzenia sobie

i stan ten wymaga przeorganizowania siebie samego, relacji interpersonalnych tudzież innego spojrzenia na otaczającą rzeczywistość. Osoba przeżywająca kryzys w wartościowaniu ma poczucie, że: (a) wartości, które preferuje nie są właściwe, (b) w jej systemie wartości występują sprzeczności, (c) zaszły niepokojące ją zmiany, osoba przestaje cenić określone wartości, przestaje je realizować i nie wie, co jest dla niej ostatecznie ważne. Zaakceptowane wcześniej wartości nie spełniają swej roli, przestają być wyznacznikiem drogi życiowej (Oleś, 1994).

Znaczenie i powaga kryzysów wartości wynika z ich związku z centralnymi strukturami osobowości, a te pełnią zasadniczą rolę w zachowaniu człowieka. Są one o tyle niebezpieczne, że mogą przebiegać w formie utajonej, a konsekwencje tych kryzysów mogą być nieoczekiwane dla otoczenia. Najpoważniejsze kryzysy dotyczą wartości religijnych, interpersonalnych i etycznych (Allport, 1968, za: Oleś, 1994). Na trudności lub zaburzenia w wartościowaniu składają się: (a) trudności w zakresie wartościowania i uporządkowania indywidualnego systemu wartości w hierarchię, (b) brak integracji procesów poznawczych, afektywnych i motywacyjnych w wartościowaniu, (c) trudności w ocenie i dokonywaniu wyborów na podstawie systemu wartości, (d) poczucie nierealizowania wartości, (e) przewartościowania (Oleś, 1989).

Trudności uporządkowania indywidualnego systemu wartości w hierarchię dotyczą niemożności określenia naczelnej wartości w całym systemie lub wystąpienia konfliktu między wartościami głównymi (Śliwak, Zarzycka, 2011).

Proces wartościowania dotyczy sfery poznawczej, uczuciowej i motywacyjnej (Popielski, 1996). Brak spójności i zgodności w przebiegu procesów lub jakiegokolwiek zakłócenie, występujące w wymienionych trzech sferach, prowadzi do wywołania kryzysu, np. osoba deklaruje pewne wartości, równocześnie negatywnie na nie reaguje i wykazuje brak motywacji do ich realizowania. Niekiedy osoba ma motywację do robienia czegoś, ale brakuje jej odpowiedniego rozumienia sytuacji (Oleś, 1994).

Wyniki badań przytoczone w polskiej literaturze psychologicznej pokazują, że kryzysy wartości łączą się z poważnymi problemami osobowościowymi: (a) brak uporządkowanej hierarchii wartości wynika z braku poczucia sensu życia w mniemaniu osoby badanej i braku jej odpowiedzialności za własne życie, (b) poczucie zagubienia cenionych wartości i odchodzenie od nich jest w relacji odwrotnie pro-

porcjonalnej do poczucia własnej godności, wynikającej z braku akceptacji własnego sposobu bycia i nieprzyjaznych relacji z innymi osobami, (c) dezintegracja wartości jest następstwem zagubienia dystansu do własnych problemów i braku satysfakcji z dotychczasowych osiągnięć, (d) poczucie nierealizowania wartości ma związek z buntem przeciwko własnej egzystencji w postaci nieakceptowania śmierci, lęku i nieakceptowaniem życia (Masłowski, 2007).

Psychologiczne ujęcie postawy

Postawa wobec dowolnej osoby, przedmiotu lub zdarzenia definiowana jest jako względnie stała skłonność do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się człowieka do tych obiektów (Wojciszke, 2007). Podstawowymi właściwościami postawy są: (a) znak (pozytywny lub negatywny), (b) natężenie (większe lub mniejsze) (Mądrzycki, 1977). Stanisław Mika (1982) proponuje trójskładnikową definicję postawy. Zakłada on, że postawę tworzą trzy komponenty: (a) emocjonalny – rozumiany jako uczuciowo-oceniający składnik postawy, (b) poznawczy – rozumiany jako przekonania człowieka na temat danego obiektu, (c) behawioralny – rozumiany jako tendencja do pozytywnych lub negatywnych zachowań w stosunku do obiektu. Komponenty te uruchamiają się w trakcie zajmowania postaw wobec wartości, podejmowania określonych zachowań i działań zgodnych z wewnętrzną motywacją (Oliynichuk, Popielski, 2008).

Postawy ukształtowane drogą osobistych doświadczeń są silniejsze, pewniejsze i mniej podatne na zmiany niż postawy wykształcone na bazie informacji przekazanych przez inne osoby (Wojciszke, 2007). Postawy są względnie trwałe, w tym sensie, że często utrzymują się przez dłuższy czas, ale mają również tę właściwość, że podlegają zmianie. Zmiana postawy nieodłącznie wiąże się z dysonansem poznawczym, rozumianym jako niezgodność między co najmniej dwoma elementami poznawczymi, do których zaliczane są myśli, uczucia i przekonania (Aronson, 1997). Postawy ważne dla człowieka charakteryzują się silnym oporem na zmianę, bowiem związane są z koncepcją własnej osoby i wyznawanymi wartościami (Boninger, Krosnick, Berent, 1995, za: Wojciszke, 2007).

Literatura psychologiczna dostarcza wyników badań dotyczących zmian postaw w wyniku oddziaływania na wartości (Blankenship, Wegener, 2012). W badaniach tych dokonano manipulacji wartościami przy użyciu przekazów atakujących w sposób pośredni i bezpośredni owe wartości i przeanalizowano, jaki to miało wpływ na zmianę postaw. Pośrednie ataki na wartości są bardziej efektywne niż użycie tego samego przekazu w sposób bezpośredni. W pierwszym przypadku następuje zmiana postawy lub przynajmniej zubożenie postawy opartej na owych atakowanych wartościach. W przypadku bezpośredniego ataku na wartości, w których osadzona jest postawa, wykazano jej zdolność do odparcia tego ataku (Blankenship, Wegener, 2012). W sytuacji przeżywania sprzecznych odczuć w konfrontacji z pojedynczymi wartościami lub ich systemem jednostka doświadcza dysonansu egzystencjalnego. Jest on szczególnie dotkliwy w przypadku rozdzwieniu między wartościami akceptowanymi a realizowanymi oraz między podmiotowo i kulturowo przyjmowanymi a społecznie czy ideologicznie narzucanymi (Popielski, 1996).

Bezdomność i osoba bezdomna

Bezdomność jest to względnie trwała sytuacja człowieka nieposiadającego dachu nad głową (Porowski, 1995). Bezdomność istniała od najdawniejszych czasów i różne były jej przejawy, ale w polskiej rzeczywistości jest zjawiskiem stosunkowo nowym. Przeobrażenia ustrojowe w Polsce, dokonane w latach 90. minionego wieku, zainicjowały rozwój tego zjawiska. W czasach socjalizmu problem bezdomności w Polsce przykrywano opiekuńczą rolą państwa, co przejawiało się tzw. ukrytym bezrobociem i przydziałem mieszkań lokatorskich (Piekut-Brodzka, 2000; Przemeński, 2001).

Według Słownika języka polskiego (1988), bezdomny to „człowiek, nie mający swojego mieszkania; człowiek, który opuścił własne mieszkanie; wygnaniec”. Bezdomny to osoba niemająca własnego mieszkania lub mająca predyspozycje do lekceważenia norm społecznych, która w imię pewnych wartości dokonała wyboru takiego stylu życia (Pisarska, 1993, za: Chwaszcz, 2008).

Analiza bezdomności z perspektywy psychologicznej wprowadza zaintere-

sowanych w obszar wielu niewiadomych, ponieważ istnieje duży deficyt badań z zakresu tej problematyki. Narastający problem bezdomności, drobnymi krokami wkrada się w sferę zainteresowań współczesnych badaczy i w literaturze pojawiają się pierwsze próby analizowania problemu z tej perspektywy. W rozumieniu psychologicznym bezdomność jest tożsama z kryzysem egzystencji osoby jej doświadczającej. Kryzys egzystencji jest wynikiem zakłóceń w sferze społeczno-psychologicznej. Osoba bezdomna pozbawiona jest środków, które służą do zaspokojenia podstawowych potrzeb i dotyka problemu rozpadu więzi społecznych (Pawlik-Popielarska, 2008). W analizie psychologicznej tego zjawiska akcentuje się dwa rodzaje czynników: czynniki warunkujące bezdomność i czynniki uniemożliwiające wychodzenie z bezdomności.

Do czynników warunkujących bezdomność należą: (a) choroba psychiczna, (b) cechy jednostki predysponujące ją do bycia bezdomnym, (c) wolny wybór. Interesującym elementem tej analizy wydają się badania nad cechami charakteru, których wystąpienie może zwiększyć prawdopodobieństwo bezdomności (Żóładowski i wsp., 2010).

Psychologiczne funkcjonowanie osób bezdomnych dotyczy subiektywnych doświadczeń bezdomności. Bezdomność i bycie bezdomnym oceniane jest przez osoby, które doświadczają tego problemu, jako bardzo smutne, bardzo ciężkie i niebezpieczne. Osoby te doświadczają negatywnych emocji związanych z bezdomnością, takich jak: alienacja, osamotnienie, brak poczucia bezpieczeństwa i brak pozytywnych więzi z ludźmi (Steuden, 2003).

Negatywne emocje, które towarzyszą osobom bezdomnym, ujawniają się w osamotnieniu, poczuciu wstydu i poczuciu niższości (Bartosz, Błażej, 1995; Piekut-Brodzka, 2000). Funkcjonowanie osób bezdomnych na płaszczyźnie psychologicznej objawia się specyficznym poczuciem wyizolowania i kompilacją różnorodnych problemów jednostkowych, takich jak: choroba alkoholowa, syndrom bezdomności czy wyuczona bezradność.

Poczucie braku możliwości wpływu na własne życie prowadzi do określonych konsekwencji w postaci deficytów: (a) poznawczych – przekonanie, że nie ma takich sytuacji, które mogłyby być kontrolowane przez jednostkę, (b) motywacyjnych – obniżenie, bądź całkowitą utratą motywacji do działania, (c)

emocjonalnych – pod postacią stanów apatii, lęku, depresji, poczucia niekompetencji, bezradności i wrogości (Sęk, 1993).

Osoby bezdomne żyją w permanentnej sytuacji „tu i teraz”, w poczuciu głębokiej deprywacji. Sytuacja ta w znacznym stopniu ogranicza, a nawet wyklucza perspektywiczne i abstrakcyjne myślenie. W konsekwencji prowadzi do braku zawodowej aktywacji, pomimo że osoby te nie mają zaspokojonych podstawowych potrzeb egzystencjalnych.

Nierozliczona przeszłość i towarzyszące jej poczucie winy, a w konsekwencji wypaczony obraz samego siebie i zaniżona samoocena, mogą prowadzić do „zakłętego kręgu”, gdzie negatywna ocena własnych dokonań z przeszłości determinuje brak pozytywnych działań związanych z przyszłością (Oliwa-Ciesielska, 2006). Rozpad systemu wartości to kolejne zjawisko towarzyszące bezdomności. Spowodowane ono jest pozostawaniem w klimacie bezwartościowości, bezpodmiotowości i całkowitej anonimowości, a to prowadzi do degradacji systemu wartości i poczucia własnej wartości. Funkcjonowanie osób bezdomnych na wymiarach poczucie winy i poczucie krzywdy przyczynia się do wystąpienia sytuacji braku motywacji do podejmowania jakichkolwiek zmian w ich życiu. Brak perspektywicznego myślenia skutkuje przerażeniem na myśl o przyszłości. Powtarzanie w codziennym życiu tych samych schematów prowadzi do poczucia beznadziejności i bezsilności (Olech, 2006). Trwanie w bezdomności przyczynia się do utraty umiejętności odgrywania ról społecznych: zawodowych i rodzinnych. Osoby bezdomne nie utrzymują więzi ani z najbliższą rodziną, ani nie utożsamiają się z grupą społeczną, do której przynależą, a ich stosunek do innych bezdomnych często jest negatywny (Bartosz, Błażej, 1995). W znacznej większości pozostają bez pracy zawodowej, a w związku z tym nie mają żadnych środków do życia (Piekut-Brodzka, 2000). Mają przekonanie, że nic od nich nie zależy, za nic nie odpowiadają, a wszelka ich aktywność służy biologicznemu przetrwaniu.

W ostatnim dwudziestoleciu od czasu ujawnienia się bezdomności w Polsce zmienia się struktura w grupie osób bezdomnych. W kolejnych latach wzrasta liczebność bezdomnych kobiet, zarówno samotnych, jak i matek z dziećmi, a nawet całych rodzin (Przemeński, 2001).

W świetle analiz badań amerykańskich, bezdomność kobiet przybiera odmienną formę w krajach uprzemysłowionych, a inną w krajach, w których dokonały się przeobrażenia gospodarcze. Kobiety w krajach po przeobrażeniach napotykają dodatkowo na inną grupę problemów niż ich odpowiedniczki w krajach wysoko uprzemysłowionych. Przejawia się to w różnicach prawnych, szczególnie prawa do własności i w dostępie do edukacji. Kobiety te napotykają inny rodzaj problemów w przypadku borykania się z nadużywającym przemocy partnerem oraz w przypadku niezdolności do pracy wynikającej z ograniczeń fizycznych lub psychicznych (Sikich, 2008).

Badania przeprowadzone na Florydzie wśród 230 bezdomnych wskazują, że bezdomne kobiety z dziećmi utrzymywały więcej kontaktów z rodziną, miały wyższy poziom poczucia własnej wartości i zewnętrzne umiejscowienie kontroli ze względu na otrzymywane świadczenia w związku z opieką nad dziećmi (Morris, 1998).

Cel badań, problemy i hipotezy badawcze

Głównym celem podjętych badań było ustalenie związków między kryzysem w wartościowaniu, a postawami życiowymi bezdomnych kobiet. Analizy przeprowadzono w dwóch etapach: etap A, etap B. Na etapie A sprawdzono, czy fakt bycia bezdomnym różnicuje nasilenie analizowanych cech. Na tym etapie sformułowano poniższe pytanie badawcze:

- 1a. Czy kobiety bezdomne różnią się istotnie od kobiet mieszkających w domach w nasileniu: (a) kryzysu w wartościowaniu i (b) postaw życiowych?

Odpowiednio do pytania badawczego postawiono hipotezę badawczą:

H_{1a} : Oczekuje się, że kobiety bezdomne mają bardziej nasilony kryzys w wartościowaniu i cechują się mniej adaptacyjnymi postawami życiowymi, niż kobiety mieszkające w domach.

Na etapie B badań sformułowano poniższe pytania badawcze: czy istnieje związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdom-

nych kobiet oraz czy ten związek jest specyficzny ze względu na czas trwania w bezdomności i wiek badanych kobiet? Do głównego problemu badawczego sformułowano szczegółowe pytania badawcze:

- 1b. Czy istnieje związek między czasem trwania bezdomności a postawami życiowymi bezdomnych kobiet?
- 2b. Czy istnieje związek między wiekiem a postawami życiowymi bezdomnych kobiet?
- 3b. Czy czas trwania bezdomności różnicuje związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet?
- 4b. Czy wiek bezdomnych kobiet różnicuje związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet?

Odpowiednio do pytań badawczych postawiono hipotezy badawcze: główną i szczegółowe:

Hipoteza główna:

Występuje związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet. Im bardziej nasilonemu kryzysowi w wartościowaniu będą podlegały bezdomne kobiety, tym mniej adaptacyjne będą ich postawy życiowe. Ponadto założono, że związek ten jest specyficzny ze względu na czas trwania w bezdomności i wiek badanych kobiet.

- H_{1b} : Występuje związek między czasem trwania bezdomności, a postawami życiowymi bezdomnych kobiet. Oczekuje się, że im dłużej bezdomne kobiety trwają w bezdomności, tym mniej adaptacyjne postawy prezentują.
- H_{2b} : Występuje związek między wiekiem bezdomnych kobiet a postawami życiowymi bezdomnych kobiet: starsze bezdomne kobiety będą prezentowały mniej adaptacyjne postawy niż młodsze bezdomne kobiety.
- H_{3b} : Czas trwania bezdomności różnicuje związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet w nasileniu postaw dezadaptacyjnych.

- H_{4b} : Wiek bezdomnych kobiet różnicuje związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet w taki sposób, że starsze bezdomne kobiety mają bardziej nasilony kryzys w wartościowaniu w porównaniu z młodszymi bezdomnymi kobietami.

Metody badawcze

W celu weryfikacji postawionych hipotez zastosowano trzy narzędzia badawcze. Wywiad z osobą badaną miał na celu zebranie informacji na temat: danych społeczno-demograficznych i rodzinnych, stanu zdrowia, historii bezdomności, pracy zarobkowej, aktualnej sytuacji osoby badanej, postawy osoby badanej wobec przeszłości i przyszłości.

Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) autorstwa Piotra Olesia został skonstruowany w 1985 roku na podstawie opisu kryzysu w procesie wartościowania oraz wyodrębnieniu jego objawów w zakresie różnych aspektów wartościowania (Oleś, 1988). Punktem wyjścia do analiz dotyczących kryzysu w wartościowaniu było zagłębienie się w problematykę wartości i procesu wartościowania, wywodzącą się z psychologii humanistycznej.

Wystąpienie specyficznych trudności lub zaburzeń w procesach oceniania, wybierania i realizowania wartości połączone ze stanem zwiększonego niepokoju nazywane jest kryzysem w wartościowaniu. Kwestionariusz składa się z pięciu skal:

1. Skala H – Trudności uporządkowania systemu wartości w hierarchię – wysoki wynik wskazuje na liczne wątpliwości dotyczące wartości życiowych, trudność wybrania wartości głównej w życiu, trudność uporządkowania wartości w hierarchię z powodu konfliktu wartości.
2. Skala Z – Poczucie zagubienia wartości – wysoki wynik wiąże się z poczuciem zagubienia i odchodzenia od wartości oraz ich utraty. Skala ta dotyczy również zmian w systemie wartości i przewartościowań.
3. Skala D – Dezintegracja wartościowania – wynik wysoki oznacza małą motywację do realizacji wartości i celów. Rozbieżność między wartościami odczuwanymi, uznawanymi i motywacją do ich realizacji. Jednostka

nie czerpie satysfakcji z posiadanego systemu wartości, swe postępowanie spostrzega jako przypadkowe i w niewielkim stopniu związane z systemem wartości.

4. Skala R – Poczucie nierealizowania wartości – wysoki wynik wskazuje na nasilone poczucie nierealizowania uznawanych wartości, jednostka ocenia swe postępowanie jako niezgodne z systemem wartości.

Kwestionariusz KKW składa się z 25 *itemów*, które są sformułowane w postaci pytań. Na każdy *item* są trzy odpowiedzi do wyboru: (a) prawda, (b) znak zapytania, (c) fałsz. Badany ma za zadanie udzielenie po jednej odpowiedzi na każde pytanie. Badania standaryzacyjne prowadzone były na grupie 219 studentów różnych kierunków studiów (115 kobiet, 104 mężczyzn). Współczynnik rzetelności wynosił 0,899 i był wystarczająco wysoki, by kwestionariusz uznać za rzetelny (Oleś, 1988).

Kwestionariusz Postaw Życiowych (KPŻ) autorstwa Ryszarda Klamuta (2010) jest polską adaptacją kwestionariusza *Life Attitude Profile-Revised* (LAP-R) autorstwa Gary'ego Requera (1992). Prezentowane narzędzie powstało w oparciu o założenia psychologii egzystencjalnej. Kwestionariusz ten daje możliwość spojrzenia na egzystencję człowieka z perspektywy jednostkowych przeżyć i doświadczeń oraz umiejscawia egzystencjalne doświadczenia sensu życia w kategoriach pojęcia postawy. Kwestionariusz Postaw Życiowych ujmuje egzystencjalne funkcjonowanie człowieka w układzie sześciu postaw, podstawowych odniesień egzystencjalnych do siebie i życia w ogóle:

1. Cel (C) – określa posiadanie celów życiowych, misji w życiu oraz poczucie ukierunkowania na przyszłość. Przekonanie o wartości życia.
2. Spójność wewnętrzna (SW) – określa rozumienie siebie i innych oraz życia w ogóle jako spójne i logicznie zintegrowane. Wskazuje na jasne poczucie tożsamości, poczucie uporządkowania i rozumienie egzystencji oraz świadomość własnego miejsca w świecie.
3. Kontrola życia (KŻ) – określa poziom spostrzegania wolności do podejmowania wszelkich życiowych decyzji, przyjmowania odpowiedzialności oraz wewnętrznej kontroli zdarzeń życiowych.
4. Akceptacja śmierci (AS) – opisuje brak lęku wobec śmierci i akceptację śmierci jako naturalnego aspektu życia.

5. Pustka egzystencjalna (PE) – określa poziom niedostatku sensu w życiu, brak celów i nudę, brak aktywności nastawionej na realizację ważnych celów życiowych.
6. Poszukiwanie celów (PC) – określa pragnienie wyjścia z nudy życia, odrzucenie schematów życiowych, poszukiwanie nowych doświadczeń, potrzebę działania i podejmowanie nowych wyzwań.

Pięć postaw określanych jest jako biegun pozytywny (cel, spójność wewnętrzna, akceptacja śmierci, kontrola życia i poszukiwanie celów), a jedna określana jest jako biegun negatywny (pustka egzystencjalna). Prezentowane narzędzie zawiera również dwie skale złożone:

1. Osobowy sens (OS) – zbudowany jest z dwóch skal: Cel i Spójność wewnętrzna. Stworzona jako dokładna miara poczucia sensu życia.
2. Równowaga postaw życiowych (RPŻ) – określa ocenę własnego życia w kategoriach pozytywnych doświadczeń. Uwzględnia stopień, w jakim został odkryty i doświadczony sens życia.

Kwestionariusz KPŻ składa się z 48 stwierdzeń. Badany określa stopień, w jakim są one prawdziwe w odniesieniu do jego własnej osoby. Odpowiedzi są umieszczone na siedmiostopniowej skali Likerta. Badany ma za zadanie udzielenie po jednej odpowiedzi na każde stwierdzenie.

Charakterystyka badanych osób

Dobór do grupy bezdomnych kobiet był przeprowadzony według kryterium bezdomności i płci. Osoby badane musiały spełniać następujące warunki:

1. Osoby badane musiały być kobietami bezdomnymi.
2. Badane kobiety wyrażały świadomą zgodę na udział w badaniach.

Równoległe do badań bezdomnych kobiet przeprowadzono badania grupy porównawczej kobiet mieszkających w domach. Osoby z grupy porównawczej musiały spełniać następujące warunki:

1. Kobiety mieszkające w domach były dobierane odpowiednio do kobiet bezdomnych pod względem wieku (+/- 3 lata), wykształcenia (+/- o jeden stopień).

2. Nie chorowały na chorobę psychiczną.
3. Wyraziły świadomą zgodę na udział w badaniu.

Średni czas przebywania kobiet w bezdomności wynosił 3,55 lat. Minimalny czas przebywania kobiet w bezdomności to 0,10 lat, a maksymalny 17 lat. Średnia wieku wszystkich badanych kobiet bezdomnych wynosiła 45,77 lat ($SD=13,31$).

Procedura badań

Badania były prowadzone indywidualnie wśród kobiet bezdomnych w Schronisku dla Bezdomnych Kobiet i Matki z Dzieckiem w Bydgoszczy, w Toruńskim Centrum Caritas, w Stowarzyszeniu Monar-Markot w Toruniu oraz w Domu Samotnej Matki w Inowrocławiu. Uzyskano zgodę kierownictwa wyżej wymienionych placówek na przeprowadzenie badań. Badania były dobrowolne oraz anonimowe. Osobom badanym udzielano informacji wstępnej na temat celu i problematyki badań. Badanie rozpoczynano od przeprowadzenia wywiadu. Następnie po omówieniu instrukcji postępowania osoba badana wypełniała kwestionariusze.

Wyniki

Kryzys w wartościowaniu a postawy życiowe w grupie bezdomnych i kobiet mieszkających w domach

Analiza statystyczna wykazała, że w zakresie postaw życiowych bezdomność *versus* domność różnicowała kobiety na poziomie istotnym statystycznie pod względem: celów życiowych, pustki egzystencjalnej, poszukiwania celów, spójności wewnętrznej, osobowego sensu, równowagi postaw życiowych. Nie różnicowała natomiast badanych grup w kontroli życia i akceptacji śmierci.

Badane grupy kobiet różniły się na poziomie istotnym statystycznie pod względem kryzysu w wartościowaniu w obszarze trudności uporządkowania systemu wartości w hierarchię, poczucia zagubienia wartości, dezintegracji wartościowania, poczucia nierealizowania wartości (tabela 1).

Tabela 1.

Istotność różnic między kobietami bezdomnymi i kobietami domnymi w nasileniu kryzysu w wartościowaniu i postawach życiowych

Analizowane zmienne	Kobiety bezdomne		Kobiety domne		t	Z popr	p
	M	SD	M	SD			
KPŻ C	30,23	7,88	35,62	10,02	-3,08	-	0,003
KPŻ SW	34,04	6,59	38,17	9,02	-	-2,59	0,010
KPŻ KŻ	38,19	7,27	39,98	7,98	-1,21	-	0,230
KPŻ AŚ	33,57	8,58	30,30	8,73	1,94	-	0,055
KPŻ PE	36,36	6,11	27,74	7,29	6,60	-	0,000
KPŻ PC	36,13	5,90	33,43	7,13	2,12	-	0,036
KPŻ OS	64,26	13,07	73,79	18,49	-	-2,59	0,010
KPŻ RPŻ	63,53	20,06	82,91	33,80	-	-2,87	0,004
KKW Og.	23,98	9,51	15,34	11,34	-	4,02	0,000
KKW H	7,06	2,96	5,42	3,75	-	2,64	0,008
KKW Z	6,77	3,04	3,74	4,03	-	3,86	0,000
KKW D	5,68	3,28	2,92	3,16	-	4,28	0,000
KKW R	4,81	2,33	3,26	2,62	-	3,06	0,002

KPŻ C – cel, KPŻ SW – spójność wewnętrzna, KPŻ KŻ – kontrola życia, KPŻ AŚ – akceptacja śmierci, KPŻ PE – pustka egzystencjalna, KPŻ PC – poszukiwanie celów, KPŻ OS – osobowy sens, KPŻ RPŻ – równowaga postaw życiowych, KKW Og. – kryzys w wartościowaniu, wynik ogólny, KKW H – trudność uporządkowania systemu wartości w hierarchię, KKW Z – poczucie zagubienia wartości, KKW D – dezintegracja wartościowania, KKW R – poczucie nierealizowania wartości.

Związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet

Dla zbadania związku pomiędzy kryzysem w wartościowaniu wyrażonym w wyniku ogólnym, a wyodrębnionymi wymiarami postaw życiowych zastosowano test korelacji r- Pearsona. Analiza statystyczna wykazała, że kryzys w wartościowaniu

koreluje negatywnie na poziomie istotnym statystycznie z posiadaniem celów życiowych, spójnością wewnętrzną, pustką egzystencjalną, osobowym sensem, równowagą postaw życiowych. Im większy kryzys w wartościowaniu odczuwały bezdomne kobiety, tym:

- miały mniejsze przekonanie o posiadaniu jasnych i dobrze określonych celów życiowych (korelacja wysoka),
- mniejsze było ich przekonanie o sensowności ludzkiego życia (korelacja przeciętna),
- odczuwały większy brak ukierunkowania życia na działania nadające mu sens (korelacja przeciętna),
- doświadczały mniejszego osobowego sensu, odczuwały silniejszy brak sensotwórczej aktywności (korelacja wysoka),
- miały mniejsze przekonanie o kontroli własnych działań, o tym, że są autorami własnego życia (korelacja wysoka) (tabela 2).

Tabela 2.

Wyniki korelacji pomiędzy kryzysem w wartościowaniu,
a postawami życiowymi bezdomnych kobiet wyrażonymi w podskalach

Pary zmiennych	N	r	p
KKW & KPŻ C	53	-0,5839	0,000
KKW & KPŻ SW	53	-0,4233	0,002
KKW & KPŻ KŻ	53	-0,2532	0,067
KKW & KPŻ AŚ	53	-0,0282	0,841
KKW & KPŻ PE	53	-0,4496	0,001
KKW & KPŻ PC	53	-0,1798	0,198
KKW & KPŻ OS	53	-0,5653	0,000
KKW & KPŻ RPŻ	53	-0,5398	0,000

KPŻ C – cel, KPŻ SW – spójność wewnętrzna, KPŻ KŻ – kontrola życia, KPŻ AŚ – akceptacja śmierci, KPŻ PE – pustka egzystencjalna, KPŻ PC – poszukiwanie celów, KPŻ OS – osobowy sens, KPŻ RPŻ – równowaga postaw życiowych, KKW Og. – kryzys w wartościowaniu, wynik ogólny.

Czas trwania bezdomności a postawy życiowe bezdomnych kobiet

Związek między czasem trwania w bezdomności, a postawami życiowymi bezdomnych kobiet nie jest istotny statystycznie. Celem dokonania analizy zastosowano test korelacji R-Spearmana (tabela 3).

Tabela 3.

Wyniki korelacji pomiędzy czasem trwania bezdomności,
a postawami życiowymi bezdomnych kobiet

Pary zmiennych	N	R	t(N-2)	p
czas bezd. & KPŻ C	53	-0,091	-0,65	0,518
czas bezd. & KPŻ SW	53	-0,167	-1,21	0,232
czas bezd. & KPŻ KŻ	53	-0,080	-0,57	0,568
czas bezd. & KPŻ AŚ	53	0,014	0,10	0,918
czas bezd. & KPŻ PE	53	-0,016	-0,11	0,910
czas bezd. & KPŻ PC	53	0,083	0,59	0,556
czas bezd. & KPŻ OS	53	-0,135	-0,97	0,337
czas bezd. & KPŻ RPŻ	53	-0,118	-0,85	0,398

czas bezd. – czas trwania bezdomności, SWL – satysfakcja z życia, KPŻ C – cel, KPŻ SW – spójność wewnętrzna, KPŻ KŻ – kontrola życia, KPŻ AŚ – akceptacja śmierci, KPŻ PE – pustka egzystencjalna, KPŻ PC – poszukiwanie celów, KPŻ OS – osobowy sens, KPŻ RPŻ – równowaga postaw życiowych.

Wiek bezdomnych kobiet a ich postawy życiowe

Analizy statystyczne dotyczące związku pomiędzy wiekiem bezdomnych kobiet a ich postawami życiowymi, zostały przeprowadzone za pomocą testu korelacji R-Spearmana. Zaobserwowano istotną statystycznie korelację pomiędzy wiekiem a akceptacją śmierci i równowagą postaw życiowych bezdomnych kobiet. Starsze kobiety bezdomne cechowały się większą akceptacją śmierci (korelacja słaba) i silniejszym przekonaniem o braku kontroli własnych działań (korelacja przeciętna) (tabela 4).

Tabela 4.

Wyniki korelacji pomiędzy wiekiem bezdomnych kobiet a ich postawami życiowymi

Pary zmiennych	N	R	p
wiek & KPŻ C	53	0,165	0,238
wiek & KPŻ SW	53	0,183	0,189
wiek & KPŻ KŻ	53	0,054	0,702
wiek & KPŻ AŚ	53	0,283	0,040
wiek & KPŻ PE	53	0,059	0,673
wiek & KPŻ PC	53	-0,197	0,158
wiek & KPŻ OS	53	0,201	0,149
wiek & KPŻ RPŻ	53	0,307	0,025

wiek – wiek bezdomnych kobiet, KPŻ C – cel, KPŻ SW – spójność wewnętrzna, KPŻ KŻ – kontrola życia, KPŻ AŚ – akceptacja śmierci, KPŻ PE – pustka egzystencjalna, KPŻ PC – poszukiwanie celów, KPŻ OS – osobowy sens, KPŻ RPŻ – równowaga postaw życiowych.

Czas trwania bezdomności a związek między kryzysem w wartościowaniu i postawami życiowymi bezdomnych kobiet

Analiz porównawczych dokonano za pomocą oceny istotności różnic między związkiem kryzysu w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet w trzech przedziałach czasu trwania bezdomności: (a) do 1 roku, (b) od 1 do 4 lat, (c) powyżej 4 lat. Analizę przeprowadzono w trzech etapach, a następnie dokonano porównania wyników z trzech grup. Dla zbadania związku pomiędzy kryzysem w wartościowaniu, a postawami życiowymi zastosowano test R-Spearmana i r-Pearsona. Analiza wykazała, że czas trwania bezdomności różnicuje związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet w taki sposób, że kobiety przebywające w bezdomności do 1 roku i powyżej 4 lat, charakteryzujące się nasilonym kryzysem w wartościowaniu, doświadczają pustki egzystencjalnej,

natomiast kobiety pozostające w bezdomności od 1 roku do 4 lat mają przekonanie o braku posiadania celów życiowych (tabela 5).

Tabela 5.

Związek kryzysu w wartościowaniu z postawami żywymi bezdomnych kobiet w przedziałach czasu trwania bezdomności

Para zmiennych	Przedziały czasu trwania bezdomności					
	do 1 roku		1 rok – 4 lata		powyżej 4 lat	
	N	p	N	p	N	p
KKW & KPŻ C	21	0,055	17	0,000	15	0,185
KKW & KPŻ SW	21	0,044	17	0,069	15	0,305
KKW & KPŻ KŻ	21	0,408	17	0,221	15	0,367
KKW & KPŻ AŚ	21	0,872	17	0,942	15	0,606
KKW & KPŻ PE	21	0,027	17	0,085	15	0,018
KKW & KPŻ PC	21	0,971	17	0,334	15	0,102
KKW & KPŻ OS	21	0,035	17	0,000	15	0,179
KKW & KPŻ RPŻ	21	0,008	17	0,002	15	0,334

KKW – kryzys w wartościowaniu, KPŻ C – cel, KPŻ SW – spójność wewnętrzna, KPŻ KŻ – kontrola życia, KPŻ AŚ – akceptacja śmierci, KPŻ PE – pustka egzystencjalna, KPŻ PC – poszukiwanie celów, KPŻ OS – osobowy sens, KPŻ RPŻ – równowaga postaw życiowych.

Wiek bezdomnych kobiet a związek między kryzysem w wartościowaniu i postawami żywymi bezdomnych kobiet

Analiz porównawczych dokonano za pomocą oceny istotności różnic związków kryzysu w wartościowaniu z wiekiem bezdomnych kobiet w trzech przedziałach wiekowych: (a) od 20 do 39 lat, (b) od 40 do 54 lat, (c) od 55 do 69 lat. Analizę przeprowadzono w trzech grupach wiekowych przy pomocy testu R-Spearmana i r-Pearsona. Analiza wykazała, że wiek bezdomnych kobiet różnicuje związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami żywymi tych kobiet w taki sposób, że

kobiety w wieku 20-39 lat oraz 55-69 lat różnią się istotnie od kobiet bezdomnych w wieku 40-54 lat. Dla kobiet w wieku 40-54 lat, korelacja taka nie występuje. Kryzys w wartościowaniu cechujący bezdomne kobiety (w wieku 20-39 lat oraz 55-69 lat) koreluje z postawami życiowymi tych kobiet w taki sposób, że im większego kryzysu w wartościowaniu doświadczają bezdomne kobiety, tym:

- mają mniejsze przekonanie o posiadaniu jasnych i dobrze określonych celów życiowych,
- doświadczają większej pustki egzystencjalnej,
- mają mniejsze przekonanie o kontroli własnych działań (tabela 6).

Tabela 6.

Związek kryzysu w wartościowaniu z postawami życiowymi bezdomnych kobiet w poszczególnych przedziałach wiekowych

Para zmiennych	Przedziały wiekowe bezdomnych kobiet					
	20 lat – 39 lat		40 lat – 54 lata		55 lat – 69 lat	
	N	p	N	p	N	p
KKW & KPŻ C	18	0,002	16	0,629	19	0,001
KKW & KPŻ SW	18	0,006	16	0,740	19	0,175
KKW & KPŻ KŻ	18	0,387	16	0,356	19	0,172
KKW & KPŻ AŚ	18	0,750	16	0,118	19	0,193
KKW & KPŻ PE	18	0,048	16	0,323	19	0,040
KKW & KPŻ PC	18	0,494	16	0,193	19	0,109
KKW & KPŻ OS	18	0,002	16	0,667	19	0,005
KKW & KPŻ RPŻ	18	0,001	16	0,270	19	0,083

KKW – kryzys w wartościowaniu, KPŻ C – cel, KPŻ SW – spójność wewnętrzna, KPŻ KŻ – kontrola życia, KPŻ AŚ – akceptacja śmierci, KPŻ PE – pustka egzystencjalna, KPŻ PC – poszukiwanie celów, KPŻ OS – osobowy sens, KPŻ RPŻ – równowaga postaw życiowych.

Dyskusja wyników

Kobiety bezdomne doświadczają kryzysu w wartościowaniu na poziomie różnicującym je istotnie od kobiet mieszkających w domach. Każdy człowiek doświadcza kryzysu w wartościowaniu (Oleś, 1994), ale w przypadku badanych kobiet zakres i nasilenie

tego kryzysu prowadzi do zagubienia, przeżywania konfliktów w określaniu tego, co cenne i warte realizacji. Kobiety te doświadczają trudności w uporządkowaniu indywidualnego systemu wartości w hierarchię, poczucia zagubienia wartości i nierealizowania wartości oraz dezintegracji wartościowania. Sytuacja bezdomności, jako sytuacja krytyczna, w której zagrożone jest zdrowie, byt materialny i godność osobista w wyniku niezaspokojonych podstawowych potrzeb (Holtys, 2002), prowadzi do zaburzeń i trudności w wartościowaniu. Kryzys w wartościowaniu może być także następstwem nieodpowiedniego rozeznania w wartościach, może być związany z brakiem właściwego uświadomienia lub z brakiem odpowiedniej wiedzy o wartościach (Lipiec, 1992). Dotyczy to przede wszystkim najmłodszych pensjonariuszek schronisk dla bezdomnych, które wychowywały się zazwyczaj w środowiskach trudnych, o zaburzonym systemie wartościowania.

Uzyskane rezultaty badań wskazują na głęboki kryzys w wartościowaniu u bezdomnych kobiet, co potwierdziły inne wyniki badań, dotyczące zależności między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi badanych kobiet (Wojciszke, 2007). Kryzysy w wartościowaniu ściśle związane są z cechami osobowościowymi (Oleś 1994) i dlatego prowadzą do zmian postaw oraz zachowań bezdomnych kobiet.

Na podstawie uzyskanych wyników badań można stwierdzić, że znacznie nasilony kryzys w wartościowaniu bezdomnych kobiet prowadzi do przekonania o braku posiadania jasnych i dobrze określonych celów życiowych, braku poczucia sensu i przeżywania problemów z doświadczaniem własnej tożsamości (Dyczewski, 2001) oraz brakiem przekonania o kontroli własnych działań.

Rezultaty uzyskanych badań pokazują, że poczucie zagubienia wartości, dezintegracja wartościowania oraz poczucie nierealizowania wartości u bezdomnych kobiet owocuje doświadczaniem pustki egzystencjalnej (Obuchowski, 1967; Popielski, 1993), wynikającej z braku celów życiowych oraz wycofywaniem się z podejmowanych aktywności i nieprzyjaznych relacji z innymi osobami. Podobne wnioski płyną z badań przeprowadzonych nad związkiem kryzysu w wartościowaniu z cechami osobowościowymi, na grupie osób mieszkających w domach (Masłowski, 2007), które wytyczają określone zachowania (Oleś, 1994), a te kształtują określone postawy (Zimbardo, Leippe, 1991).

Wyniki przeprowadzonych badań pokazują związek pomiędzy wiekiem bezdomnych kobiet, a ich postawami życiowymi. Starsze bezdomne kobiety mają większą niż

kobiety młodsze akceptację śmierci. Można przypuszczać, że wynika to z postrzegania śmierci jako pewnego sposobu wyzwolenia się z niechcianej przez nie bezdomności. Wiek bezdomnych kobiet jest tu czynnikiem istotnym, ponieważ w dłuższej perspektywie czasowej prezentowane postawy życiowe ulegają zmianie (Aronson, 1997). Starsze kobiety bezdomne mają również większe przekonanie o braku kontroli własnych działań. Ich dotychczasowe niepowodzenia życiowe oraz świadomość trudnej sytuacji prowadzi do wyuczonej bezradności, a to z kolei przeświadcza je o braku poczucia sprawstwa (Oliwa-Ciesielska, 2006).

Badano również związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami żywymi bezdomnych kobiet w zależności od ich wieku. Dwie grupy bezdomnych kobiet w przedziale wiekowym 20-39 lat oraz 55-69 lat różnią się od kobiet bezdomnych w wieku 40-54 lat w taki sposób, że kryzys w wartościowaniu cechujący bezdomne kobiety (w wieku 20-39 lat oraz 55-69 lat) koreluje z postawami żywymi tych kobiet w aspekcie ich celów życiowych, pustki egzystencjalnej i osobowego sensu. Prawidłowości takiej nie stwierdzono u bezdomnych kobiet w wieku 40-54 lat.

Różnice te mogą być spowodowane tym, że najmłodsze i najstarsze pensjonariuszki schronisk bardziej niż pozostałe stawiają sobie pytania odnośnie własnej oceny i swojego miejsca w świecie (Obuchowski, 1967; Popielski, 1993). Najmłodsze z racji tego, że znalazły się w trudnej sytuacji bezdomności, a najstarsze z racji dokonywania bilansu życia (Białas 2003). Kobiety bezdomne w środkowej grupie wiekowej najczęściej przyjmują postawę wyuczonej bezradności (Oliwa-Ciesielska, 2006).

Prezentowane w tej pracy badania wskazują, że związek między kryzysem w wartościowaniu, a postawami żywymi bezdomnych kobiet jest także inny w zależności od czasu trwania bezdomności. Kobiety przebywające w bezdomności w czasie do 1 roku i powyżej 4 lat i doświadczające kryzysu w wartościowaniu mają poczucie pustki egzystencjalnej w przeciwieństwie do kobiet przebywających w bezdomności od 1 roku do 4 lat. Kobiety przebywające w bezdomności od 1 roku do 4 lat, cechujące się nasilonym kryzysem w wartościowaniu, doświadczają braku jasno sprecyzowanych celów życiowych, w przypadku pozostałych dwóch grup nie wykryto takiej prawidłowości. Ten czas jest także dla mężczyzn najtrudniejszy, w środkowym okresie pozostawania w bezdomności doświadczają najwięcej problemów interpersonalnych (Basińska i wsp., 2014).

Uzyskane wyniki przeprowadzonych badań nie mogą być uogólnione na całą populację kobiet bezdomnych ze względu na niewystarczającą do tego liczebność grupy badanej (53 osoby). Ponadto dość duże zróżnicowanie osób badanych pod względem wieku i czasu trwania bezdomności mogło poskutkować nadmiernym „uśrednieniem” wyników. Badania te mogą jednak wskazywać pewne tendencje oraz być inspiracją do dalszych pogłębionych dociekań naukowych w tym zakresie.

Wnioski

1. Kobiety bezdomne mają nasilony kryzys w wartościowaniu i słabe przekonanie o jasnych i dobrze określonych celach życiowych.
2. Bezdomne kobiety doświadczają przekonania o niezrozumiałości zmian w życiu, doświadczają własnej aktywności życiowej i braku rozumienia własnego życia w wyniku doświadczanego kryzysu w wartościowaniu.
3. Kobiety bezdomne doświadczają pustki egzystencjalnej istotnie skorelowanej z kryzysem w wartościowaniu.
4. Kobiety bezdomne doświadczają braku poczucia sensu, brakuje im sensotwórczej aktywności życiowej wywołanej kryzysem w wartościowaniu.
5. Kryzys w wartościowaniu, którego doświadczają bezdomne kobiety, sprawia, że mają one małe przekonanie o kontroli własnych działań.
6. Czas trwania bezdomności nie ma znaczenia dla postaw życiowych prezentowanych przez bezdomne kobiety.
7. Starsze kobiety bezdomne mają większą akceptację śmierci i większe przekonanie o kontroli własnych działań niż młodsze kobiety bezdomne.
8. W zależności od czasu trwania bezdomności związek między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet jest zróżnicowany. Bezdomne kobiety do 1 roku i powyżej 4 lat, charakteryzujące się nasilonym kryzysem w wartościowaniu, doświadczają pustki egzystencjalnej, natomiast kobiety pozostające w bezdomności od 1 roku do 4 lat mają przekonanie o braku posiadania celów życiowych.

W zależności od wieku życia związek między kryzysem w wartościowaniu, a postawami życiowymi kobiet jest zróżnicowany. Kobiety w wieku 20-39 lat oraz 55-69 lat różnią się istotnie od kobiet bezdomnych w wieku 40-54 lat. Najmłodsze i najstarsze badane bezdomne kobiety, doświadczające kryzysu w wartościowaniu, nie posiadają jasno sprecyzowanych celów życiowych, doświadczają pustki egzystencjalnej oraz brak im poczucia kontroli własnego życia.

Bibliografia

- Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. (1997). *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Bartosz, B., Błażej, E. (1995). *O doświadczaniu bezdomności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Basińska, M.A., Grzankowska, I., Kwidzińska, E. (2014). Przyczyny i czas pozostawania w bezdomności mężczyzn a ich percepcja siebie w relacjach z innymi ludźmi. W: M.A. Basińska (red.), *Osoby bezdomne. Psychologiczne aspekty ich funkcjonowania* (s. 83-120). Bydgoszcz: Fundacja Salvus.
- Białas, A. (2003). Zjawisko bezdomności kobiet w ujęciu teorii psychologicznych. *Auxilium Sociale*, 2, 30-61.
- Bielecki, J., Gasiul, H. (1992). O niektórych naturalnych uwarunkowaniach preferencji wartości. *Pedagogika*, 28(253), 19-35.
- Blankenship, K.L., Murray, R.A., Wegener, D.T. (2012). Circumventing Resistance: Using Values to Indirectly Change Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 606-621.
- Bobko, A. (2007). *Myślenie wobec zła*. Kraków–Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Boninger, D.S., Krosnick, J.A., Berent, M.K. (1995). Origins of attitude importance: Self-interest, social identification, and value relevance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 61-80.
- Brzozowski, P. (2007). Wybrane psychologiczne koncepcje wartości. W: P. Brzo-

- zowski, *Wzorcowa hierarchia wartości* (s. 39-229). Lublin: Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej.
- Chudy, W. (2008). Wartości i świat ludzki. W: K. Popielski (red.), *Wartości dla życia* (s. 19-34). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Chwaszcz, J. (2008). *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*. Lublin: Towarzystwa Naukowe KUL.
- Czerniawska, M. (1995). *Inteligencja a system wartości*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Dyczewski, L. (2001). Miejsce i funkcja wartości w kulturze. W: L. Dyczewski (red.) *Kultura w kręgu wartości* (s. 29-40). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Gasiul, H. (1993). Sposób doświadczania wartości a dyspozycja do otwartości w stosunkach interpersonalnych. *Pedagogika*, 252, 21-31.
- Hołyst, B. (2002). *Suicydologia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis.
- Jałowiecki, S. (1974). O pojęciu wartości i strukturze systemu wartości. *Prakseologia*, 3-4, 60-81.
- Klamut, R. (2002). *Cel – czas – sens życia*. Lublin: TN KUL.
- Klamut, R. (2010). *Kwestionariusz Postaw Życiowych KPŻ*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Kloska, G. (2003). Pojęcie, teorie i badania wartości w naukach społecznych. W: K. Chałas (red.), *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki* (t. 1, s. 20-21). Lublin-Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Lipiec, J. (1992). *W przestrzeni wartości*. Kraków: Harcerska Oficyna Wydawnicza.
- Masłowski, A. (2007). Osobowościowe korelaty kryzysu w wartościowaniu. W: P. Francuz, W. Otrębski (red.), *Studia z psychologii KUL* (t. 14, s. 57-71). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Matuszewicz, Cz. (1975). *Psychologia wartości*. Poznań: PWN.
- Mądrzycki, T. (1977). *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*. Warszawa: WSiP.
- Mika, S. (1982). *Psychologia społeczna*. Warszawa: PWN.
- Morris, J. M. (1998). Affiliation, Gender, and Parental Status Among Homeless Persons. Florida. *The Journal of Social Psychology*, 138 (2), 241-250.
- Obuchowski, K. (1967). *Psychologia ludzkich dążeń*. Warszawa: PWN.

- Olech, P. (2006). Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych. Warszawa: *Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności*. www.pafw.pl.
- Oleś, P., Oleś, M. (1981). Zagadnienie wartości w psychologii humanistycznej A.H. Maslowa i C.R. Rogersa. *Roczniki Filozoficzne*, 24(3), 141-161.
- Oleś, P. (1988). *Kwestionariusz do badania kryzysu w wartościowaniu*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Oleś, P. (1989). *Wartościowanie a osobowość: Psychologiczne badania empiryczne*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Oleś, P. (1994). Kryzysy wartości. W: A. Januszewski, P. Oleś, T. Witkowski (red.), *Wykłady z psychologii w KUL* (t. 7, s. 85-100). Lublin: RW KUL.
- Oliynichuk, S., Popielski, K. (2008). Wartości moralne a poczucie sensu życia. W: K. Popielski (red.), *Wartości dla życia* (s. 499-521). Lublin: KUL.
- Oliwa-Ciesielska, M. (2006). *Piętno nieprzystosowania. Studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Pawlik, B. (2012). *Psychologiczne determinanty bezdomności wśród kobiet*. Gdańsk: Wydawnictwo MER Rekowski.
- Pawlik-Popielarska, B. (2008). Bezdomność – przypadek czy nieuchronna konstelacja niektórych zmiennych osobowościowych. W: M. Dębski (red.), *Oblicza bezdomności* (s. 200-207). Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- Piekut-Brodzka, D. (2000). *O bezdomnych i bezdomności*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Pisarska, M. (1993). Bezdomni w Łodzi – analiza socjologiczna. *Polityka Społeczna*, 11-12, 9.
- Popielski, K. (1993). *Neotypyczny wymiar osobowości*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Popielski, K. (red.), (1996). *Człowiek – wartości – sens*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Porowski, M. (1995). Bezdomność – obraz zjawiska i populacji ludzi bezdomnych. W: T. Pilcha, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna* (s. 433-443). Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Przemeński, A. (2001). *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Rodziński, A. (1989). *Na orbitach wartości*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.

- Sęk, H. (1993). *Spoleczna psychologia kliniczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sikich, K.W. (2008). *Global Female Homelessness: A Multi-Faceted Problem*. Springer
- Science+Business Media, LLC*, 25, 147-156.
- Steuden, S., Szuniewicz, B., Szydłowska, M. (2003). Poczucie sensu życia u osób bezdomnych W: L. Dyczewski, T. Kowalewski, Z. Korzeba (red.), *Problemy ekonomiczne i społeczne bezrobocia* (s. 145-162). Łomża: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości.
- Szymczak, M. (red.), (1988). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Śliwak, J., Zarzycka, B. (2011). Kryzys w wartościowaniu a religijność. *Czasopismo Psychologiczne*, 17(1), 75-86.
- Tatarkiewicz, W. (1981). *Historia filozofii*. (t. 1, s. 32). Warszawa: PWN.
- Wojciszke, B. (2007). Postawy i ich zmiana. W: J. Strelau, (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 3, s. 79-106). Gdańsk: GWP.
- Zalewski, Z. (1979). Stan cywilny a ocena wartości. *Przegląd Psychologiczny*, 22(4), 709-729.
- Zimbardo, P.G., Leippe, M.R. (1991). *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.

Streszczenie

Celem niniejszej pracy było opisanie związków między kryzysem w wartościowaniu a postawami życiowymi bezdomnych kobiet. Przeprowadzone badania miały na celu wskazanie różnic między kryzysem w wartościowaniu i postawami życiowymi kobiet bezdomnych w porównaniu z kobietami mieszkających w domach. Grupa badana obejmowała po 53 kobiety z każdej podgrupy. Kobiety bezdomne różnią się od kobiet mieszkających w domach w nasileniu postaw życiowych, wyrażonych w: (a) posiadaniu i poszukiwaniu celów życiowych, (b) pustce egzystencjalnej, (c) spójności wewnętrznej, (d) osobowym sensie, (e) równowadze postaw życiowych. Kryzys w wartościowaniu, którego doświadczają bezdomne kobiety, ujawnia zwią-

zek z postawami życiowymi tych kobiet. Im większego kryzysu w wartościowaniu doświadczają bezdomne kobiety, tym mniejsze jest ich przekonanie o sensowności własnego życia, o posiadaniu jasnych i dobrze określonych celów życiowych oraz kontroli własnych działań.

Słowa kluczowe: bezdomność, postawy życiowe, kryzys w wartościowaniu

Crisis of Evaluation and its Connection to Life Attitudes of Homeless Women

Abstract

The aim of this thesis was to describe the connections between crisis in evaluation, and life attitudes of homeless women. The research was also aimed at pointing to differences between the crisis in evaluation, and life attitudes of homeless women in contrast to women that have a home. The researched group included 53 homeless women and 53 women that have homes as a control group. Homeless women also differ from women that have homes in intensity of life attitudes expressed in: (a) having and searching for life goals, (b) existential emptiness, (d) integrity, (e) personal sense, (f) balance of life attitudes. Crisis of evaluation experienced by homeless women shows the connection between life attitudes of those women. The larger crisis of evaluation suffered by homeless women the less they are convinced about the sense of own life, about having clear and specified life goals and control of their own actions.

Key words: Homelessness, life attitudes, crisis of evaluation

CZĘŚĆ III
BEZDOMNE DZIECI

Przyczyny bezdomności dzieci i młodzieży w świetle wyników badań⁹

Wprowadzenie

Problem bezdomności dotyka coraz szerszych kręgów społeczeństwa. O ile liczba ewidencjonowanych bezdomnych wynikająca z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań wskazuje, że liczba osób przebywających w schroniskach dla bezdomnych i noclegowniach spadła w roku 2011 o ponad 2000 osób w stosunku do danych z roku 2002 (Tablice przeglądowe, 2013), o tyle szczegółowe dane sugerują wzrost zagrożenia bezdomnością i pojawiające się nowe jej formy (Narodowy Spis Powszechny, 2012; Ludność, 2013). W roku 2002 odnotowano w spisie łącznie 13 997 osób przebywających w schroniskach dla bezdomnych oraz noclegowniach, zaś w roku 2011 takich osób wskazano łącznie 11 851 (Tablice przeglądowe, 2013). Zagrożenie bezdomnością jest szczególnie widoczne, jeśli analizuje się wzrost liczby bezdomnych dzieci do lat 17, ze względu na wzrost liczby bezdomnych rodzin oraz

8 Adres do korespondencji: dr Elżbieta Szczygieł Stowarzyszenie „Centrum Wspierania Edukacji i Przedsiębiorczości” w Rzeszowie, ul. K. Hoffmanowej 19, 35-016 Rzeszów, elzbieta.szczygiel@cwep.eu

9 Realizacja badań była finansowana z programu Daphne III w ramach projektu pn. *A study relating to children rough sleepers who are runaways & homeless and victims of sexual exploitation/abuse & other violence on the streets and development of knowledge transfer activities that improve services and policies to support & protect these vulnerable children*, pod kierunkiem Uniwersytetu w Wolverhampton (Wielka Brytania).

korzystanie z domów pomocy społecznej dla samotnych kobiet w ciąży lub z małymi dziećmi, które przynależą do kategorii osób bezdomnych. Według danych spisowych liczba dzieci i młodzieży do lat 19 pozostających bezdomnymi w roku 2011 wyniosła ogółem 1 790 osób, z czego do tzw. I kategorii zaliczono 150 osób zaś do II – 1 640 osób (Narodowy Spis Powszechny, 2012). Do pierwszej kategorii osób bezdomnych, tzw. „bez dachu nad głową”, zalicza się osoby żyjące „na ulicy, w przestrzeni publicznej bez schronienia, które mogłyby zostać uznane za kwaterę mieszkalną”. Do kategorii tej należą przede wszystkim „osoby, które wieczór i noc w krytycznym momencie spisu spędzają poza jakąkolwiek instytucją funkcjonującą całodobowo”. Druga kategoria osób bezdomnych („bez miejsca zamieszkania”) to „osoby bez stałego miejsca zamieszkania, które często przemieszczają się pomiędzy różnymi typami obiektów zbiorowego zakwaterowania (schroniska, noclegownie i instytucje dla bezdomnych)” (Narodowy Spis Powszechny, 2012). Dane te są jedynymi oficjalnymi danymi wskazującymi na istnienie problemu bezdomności wśród dzieci i młodzieży, na podstawie których możliwe jest przeprowadzenie analizy przyczyn powstawania tego zjawiska wśród tej grupy.

Cel badań i pytania badawcze

Niniejszy artykuł ma na celu zwrócenie uwagi na problem bezdomności dotyczący najmłodszych członków naszego społeczeństwa poprzez analizę dostępnego materiału statystycznego prezentującego zagadnienie bezdomności wśród dzieci i młodzieży oraz jej przyczyn. Cel ten jest związany z realizacją badań literaturowych i statystycznych, prowadzonych przez Stowarzyszenie „Centrum Wspierania Edukacji i Przedsiębiorczości” w Rzeszowie, w ramach projektu pod nazwą: *A study relating to children rough sleepers who are runaways & homeless and victims of sexual exploitation/abuse & other violence on the streets and development of knowledge transfer activities that improve services and policies to support & protect these vulnerable children*, realizowanego wspólnie z partnerami z dziewięciu krajów europejskich w ramach programu Daphne III pod kierunkiem Uniwersytetu w Wolverhampton (Wielka Brytania). Projekt ten dotyczy analizy zjawiska powstawania

bezdolności wśród dzieci i młodzieży, szczególnie będącej efektem przemocy, wykorzystania i nadużycia ze strony dorosłych. Badania literaturowe i statystyczne były pierwszym etapem procedury badawczej prowadzonej w ramach projektu. W artykule niniejszym uwaga zostanie skupiona na materiale statystycznym, prezentującym omawiane zjawisko. W ramach realizacji badań statystycznych postawiono następujące pytania:

1. Czy istnieją wiarygodne dane statystyczne prezentujące zjawisko bezdomności dotyczącej dzieci i młodzieży?
2. Czy dane te pozwalają na wiarygodne określenie przyczyn bezdomności?
3. Jak w świetle analizowanych danych przedstawiane jest zjawisko bezdomności wśród dzieci i młodzieży oraz przyczyn powstawania tego zjawiska?

Metody badawcze

Przyjętą metodą w ramach prowadzonych badań był przegląd dostępnych danych statystycznych pochodzących ze statystyki publicznej oraz pomocniczo z badań społecznych. Analizie poddano dane liczbowe uzyskane w wyniku Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny w roku 2011. Dodatkowo dane zostały wsparte informacjami uzyskanymi z Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Analiza statystyczna zebranego materiału polegała na prezentacji statystyk opisowych oraz struktury badanej zbiorowości podstawowej, jaką były bezdomne osoby w wieku od 0 do 19 roku życia w stosunku do grupy odniesienia, jaką stanowił ogół osób bezdomnych bez względu na wiek. Dane w miarę możliwości zostały zaprezentowane z uwzględnieniem podziału na płeć.

Wyniki

Skala i charakter bezdomności dzieci i młodzieży

Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto, że bezdomnymi określać się będzie osoby, które z różnych przyczyn – ekonomicznych, rodzinnych lub administracyj-

nych – deklarują brak stałego miejsca zamieszkania (Ludność, 2013). Do kategorii osób bezdomnych nie zaliczono zatem osób, które zostały pozbawione dachu nad głową z przyczyn losowych (np. powodzi, pożarów itp.). Do kategorii dzieci i młodzieży zaliczać się będzie osoby do 19 roku życia, ze względu na układ danych spisowych (Młodzież, 2011). Należy zaznaczyć, że mimo osiągnięcia pełnoletniości przez osoby 18-letnie, nie wyodrębniano w badaniach spisowych kategorii osób w wieku 0-18 lat, ale 0-19 lat. Uznaje się bowiem, iż mimo nabycia pełnej zdolności do czynności prawnych przez osobę pełnoletnią w wieku 18 lat, jej decyzje bywają jeszcze w dużym stopniu uzależnione od warunków społeczno-rodzinnych, w jakich osoba się znajduje. Można zatem stwierdzić z dużym stopniem prawdopodobieństwa, że osoby takie pozostają jeszcze pod opieką lub kuratelą osoby dorosłej, szczególnie w przypadku kontynuowania nauki w szkole, a więc nie są całkowicie samodzielne. W niektórych badaniach oraz w polityce społecznej przyjmuje się różne, często skrajne, definicje młodzieży (np. osoby do 30 roku życia, lub osoby do 18 roku życia).

Według danych spisowych w roku 2011 osób bezdomnych było w Polsce 25 773 (zaliczanych do I oraz II kategorii, odpowiednio 9 789 osób i 15 984 osoby). Dane te nie odzwierciedlają oczywiście skali całego zjawiska. W badaniach nie dokonano pomiaru zjawiska tzw. bezdomności ukrytej, związanej z przebywaniem osoby bezdomnej w mieszkaniach konwencjonalnych, ale równocześnie spełniającej przesłanki, by osobę tę uznać za bezdomną (Ludność, 2013), a w zestawieniu z innymi pomiarami, np. Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej oraz badań społecznych prowadzonych przez instytucje świadczące pomoc osobom bezdomnym, wydają się zaniżone. Według raportu *Sprawozdanie z realizacji działań na rzecz ludzi bezdomnych w województwach w roku 2010* liczba osób bezdomnych przebywających w Polsce wyniosła 43 083 osoby, wliczając w to 33 647 osób przebywających w placówkach noclegowych oraz 9 436 osób przebywających poza takimi instytucjami (Sprawozdanie, 2012). Podobnie też można wnioskować na podstawie danych pochodzących z ogólnopolskiego liczenia osób bezdomnych, które miało miejsce w roku 2010 (w chwili pisania artykułu nie było jeszcze dostępu do wyników spisu bezdomnych przeprowadzonego w 2013 r.). Według raportu *Bezdomność w Polsce – diagnoza na dzień 31 stycznia 2010* stwierdza się, że liczba osób bezdomnych wynosi 20 960. Były to tylko osoby, którym udzielono pomocy w noc z 26 na 27 stycznia 2010 r. (Bezdom-

ność, 2010). Nie ulega jednak zmianie fakt, że ze względu na przyjętą metodologię pomiaru oraz kompleksowość są one dość precyzyjnymi danymi. W grupie wiekowej do 19 roku życia osób spisanych w kategorii osób bezdomnych było łącznie prawie tysiąc osiemset. Osoby te stanowiły 6,9% ogółu osób bezdomnych, z czego w grupie mężczyzn było to 4,6% ogółu bezdomnych mężczyzn, zaś w grupie kobiet aż 15% ogółu bezdomnych kobiet. Tabela 1 prezentuje podsumowanie podstawowych danych opisowych badanej zbiorowości.

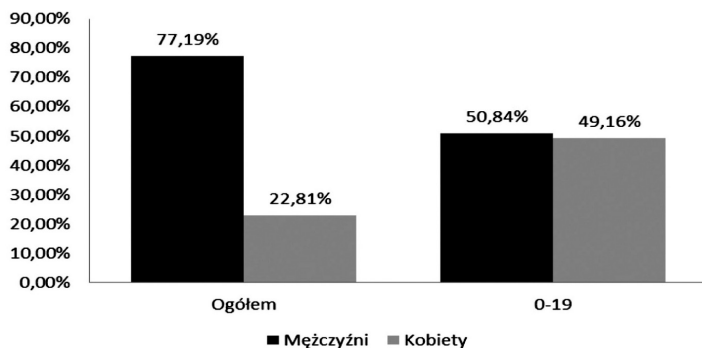
Tabela 1.

Dane opisowe badanej zbiorowości bezdomnych dzieci i młodzieży

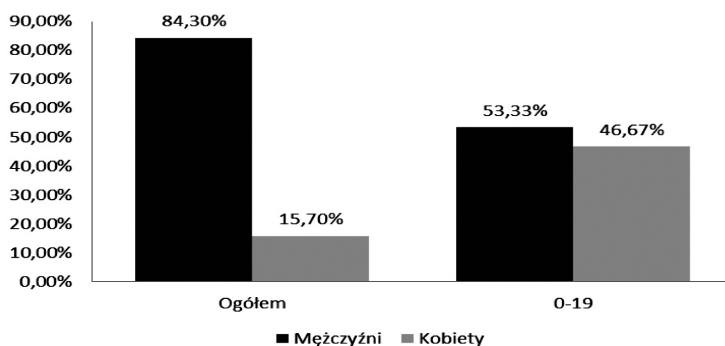
Grupa wieku	Ogółem			Bezdomni I kategorii „bez dachu nad głową”			Bezdomni II kategorii „bez miejsca zamieszkania”		
	Ogółem	M	K	Ogółem	M	K	Ogółem	M	K
liczba osób									
Ogółem	25773	19893	5880	9789	8252	1537	15984	11641	4343
0-19	1790	910	880	150	80	70	1640	830	810
odsetek osób liczonych w stosunku do ogółu w danej kategorii bezdomności (struktura pionowa)									
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100	100	100
0-19	6,9	4,6	15,0	1,5	1,0	4,6	10,3	7,1	18,7
odsetek osób liczonych w stosunku do ogółu w danej grupie wieku i płci (struktura pozioma)									
Ogółem	100	100	100	38,0	41,5	26,1	62,0	58,5	73,9
0-19	100	100	100	8,4	8,8	8,0	91,6	91,2	92,0

Źródło: Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Wyd. GUS, Warszawa 2013.

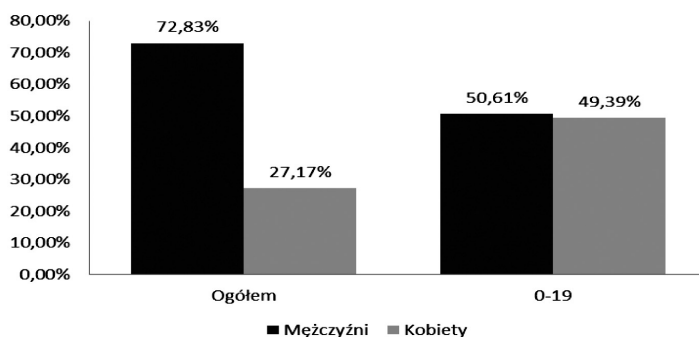
Wśród 1 790 osób młodych, spisanych jako osoby bezdomne w trakcie spisu, 50,83% stanowili mężczyźni, zaś kobiety – 49,17%. Do osób bezdomnych I kategorii zaliczono łącznie 150 spisanych respondentów, z czego mężczyźni stanowili 53,33% ogółu, a kobiety 46,67%. W II kategorii osób bezdomnych, z 1 640 osób spisanych, 50,60% stanowili mężczyźni, zaś kobiety – 49,40%. Podane proporcje cechuje bardzo wysoki stopień podobieństwa, co nie ma już miejsca wśród ogółu osób bezdomnych (ryc. 1-3).

Ryc. 1. Odsetek dzieci i młodzieży bezdomnej ogółem w odniesieniu do osób bezdomnych ogółem w podziale na płeć. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Warszawa 2013, Wyd. GUS.

Ryc. 2. Odsetek dzieci i młodzieży bezdomnej należących do I kategorii w odniesieniu do osób bezdomnych w tej kategorii ogółem w podziale na płeć. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Warszawa 2013, Wyd. GUS.

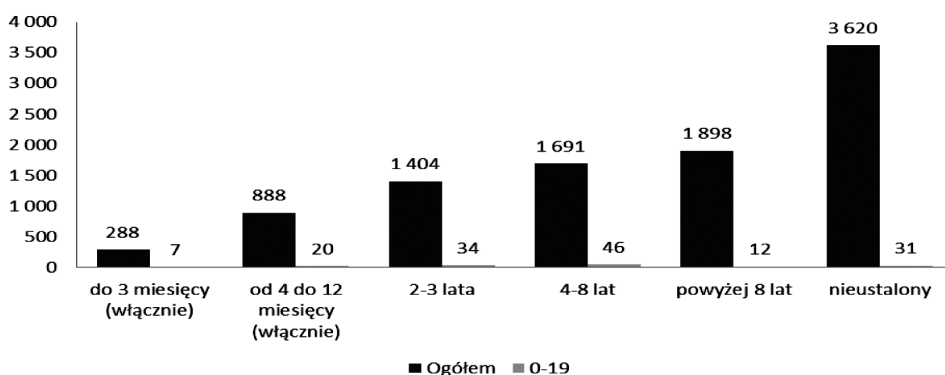

Ryc.3. Odsetek dzieci i młodzieży bezdomnej należących do II kategorii w odniesieniu do osób bezdomnych w tej kategorii ogółem w podziale na płeć. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Warszawa 2013, Wyd. GUS.

Analiza danych wskazuje, że w grupie wiekowej do 19 roku życia, podobnie jak w przypadku osób bezdomnych liczonych ogółem, więcej jest tych zaliczanych do II kategorii bezdomności, czyli „bez miejsca zamieszkania”. Odsetek ten jest jednak wyższy o prawie 30% (wynosi 91,6%) od odsetka osób bezdomnych zaliczanych do tych, które nie mają miejsca zamieszkania, co może wskazywać, że tzw. bezdomność „bez dachu nad głową” jest problemem dotyczącym przede wszystkim osoby w starszej grupie wiekowej (mimo zaewidencjonowania 150 osób do 19 roku życia w I kategorii bezdomnych). Dane odnoszące się do osób zaliczanych do I kategorii bezdomnych wskazują też na niepokojące zjawisko bezdomności młodych kobiet. Odsetek młodych kobiet do 19 roku życia zaliczanych do I kategorii bezdomnych – „bez dachu nad głową” – jest wyższy niż w przypadku młodych mężczyzn (odpowiednio: 4,6% i 1,0%). Jest to niepokojące mimo faktu, że liczba bezwzględna kobiet w tej grupie wiekowej należących do I kategorii bezdomnych jest niższa niż liczba mężczyzn w analogicznej grupie, jednak świadczy to o gorszej sytuacji społecznej kobiet bezdomnych i potencjalnie łatwiejszym wejściu w bezdomność wśród pań niż wśród panów. Dodatkowo, niepokój budzi młody wiek takich bezdomnych, co świadczyć może o wcześniejszym rozpoczęciu procesu stygmatyzacji społecznej. O ile ogólna liczba kobiet bezdomnych jest niższa od liczby mężczyzn, o tyle na podstawie tych danych można wyciągnąć wniosek, że kobiety mogą wcześniej wchodzić w bezdomność i gorzej radzić sobie z nią w późniejszym czasie. O potwierdzeniu takiej hipotezy mogłyby świadczyć dalsze badania panelowe, które jednak ze względów metodologicznych są bardzo trudne do przeprowadzenia. Mimo to wystarczyłyby też dane pochodzące z dalszych spisów prezentujące wiek bezdomnych kobiet. Pośrednio świadczyć może też o tym podobieństwo proporcji między kobietami i mężczyznami w tej grupie wiekowej zaliczanymi do osób bezdomnych II kategorii „bez miejsca zamieszkania” (odpowiednio: 92% dla kobiet i 91,5% dla mężczyzn). Oznaczać to może, że wchodzące w bezdomność młode kobiety i młodzi mężczyźni inaczej „rozgrywają” swoją bezdomność później. Jeżeli zjawisko bezdomności męskiej i żeńskiej byłoby podobne, proporcje te nie zostałyby zachowane lub odpowiadałyby strukturze wiekowej dla bezdomności męskiej. Analiza danych pozwala też wysnuć wniosek, że bezdomne kobiety do 19 roku życia zaliczane do II kategorii częściej korzystają z usług pomocy społecznej dla bezdomnych niż mężczyźni (jest ich 18,7%, podczas gdy w tej samej grupie wieku mężczyzn jest 7,1%). Może to być związane z pojawiającymi się coraz częściej przypadkami pobytu kobiet w domach pomo-

cy społecznej dla samotnych kobiet w ciąży i z małymi dziećmi (61,8% ogółu bezdomnych kobiet we wszystkich grupach wiekowych) (Ludność, 2013).

Obok cech demograficznych osób bezdomnych zaliczanych do badanej zbiorowości dodatkowej charakterystyki zjawiska dostarczają także dane dotyczące okresu trwania bezdomności. O ile w przypadku osób dorosłych, mimo negatywnego charakteru bezdomności jako zjawiska dotyczącego niektórych członków społeczeństwa, można w sposób bezemocjonalny operować liczbami, o tyle w odniesieniu do dzieci i młodzieży problem ten jest szczególnie dojmujący (ryc. 4).

Ryc. 4. Liczba bezdomnych ogółem i bezdomni w wieku 0-19 lat według długości okresu pozostawania w bezdomności. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2013, Wyd. GUS.

Przyczyny wchodzenia w bezdomność wśród dzieci i młodzieży

Autorzy jednego z raportów powstałego po spisie stwierdzają: „Niepokojącym zjawiskiem jest liczba spisanych dzieci i młodzieży i to zarówno wśród bezdomnych II kategorii „bez miejsca zamieszkania”, jak również wśród tzw. *roofless*. Prawie 1 800 osób w wieku 0-19 lat spisano w ośrodkach związanych z pomocą dla bezdomnych i domach pomocy społecznej dla samotnych kobiet w ciąży lub z małymi dziećmi oraz wśród bezdomnych I kategorii – „bez dachu nad głową”. Dane te wyraźnie wskazują, że rośnie liczba bezdomnych rodzin.” (Ludność, 2013). W tym kontekście niepokój budzić może fakt, że często wchodzenie w bezdomność dzieci i młodzieży nie jest zamierzone, ale jest efektem kryzysu dotyczącego osoby dorosłe, które sprawują pieczę nad niepełnoletnimi. W toku zbiera-

nia informacji spisowych zdiagnozowane przyczyny wchodzenia w bezdomność zostały zweryfikowane tylko w odniesieniu do osób należących do tzw. I kategorii bezdomnych – „bez dachu nad głową”. Przyczyny te były następujące (Tabele przeglądowe, 2013):

- Wymeldowanie (decyzja administracyjna),
- Wypędzenie z mieszkania przez rodzinę/współlokatorów,
- Pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy,
- Ucieczka przed przemocą w rodzinie,
- Utrata noclegów w miejscu byłej pracy,
- Konieczność opuszczenia domu dziecka na skutek pełnoletności,
- Eksmisja,
- Zadłużenie,
- Bezrobocie,
- Opuszczenie zakładu karnego.

Z danych spisowych wynika, iż wśród 96 osób poniżej 19 roku życia główną przyczyną wejścia w bezdomność były: wymeldowanie decyzją administracyjną, wypędzenie z mieszkania, pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy oraz ucieczka przed przemocą (tabela 2).

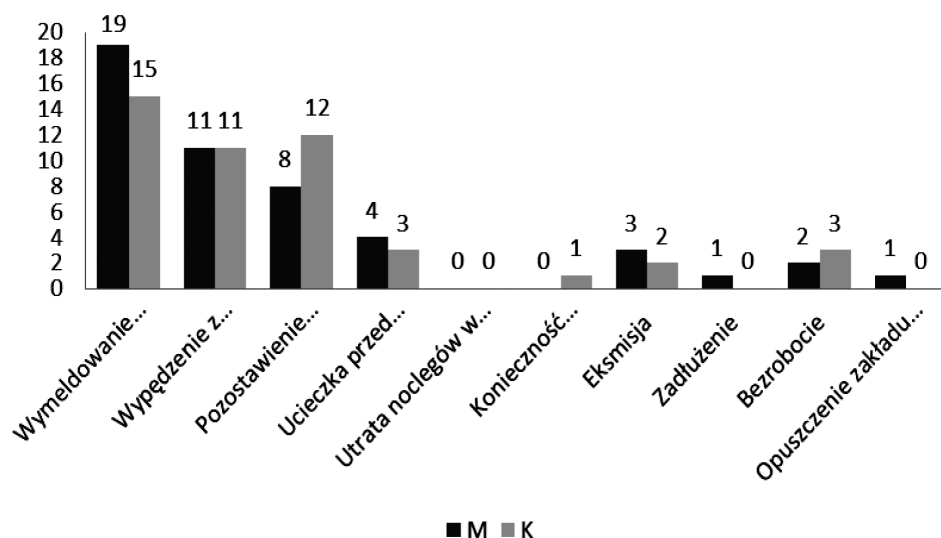
Tabela 2.

Przyczyny bezdomności dzieci i młodzieży w odniesieniu do przyczyn wszystkich osób bezdomnych w podziale na płeć

Grupa wieku	Ogółem			0-19 lat		
	Ogółem	M	K	Ogółem	M	K
	liczba osób					
Przyczyny ogółem	7 662	6 547	1 115	96	49	47
Wymeldowanie (decyzja administracyjna)	1 470	1 259	211	34	19	15
Wypędzenie z mieszkania przez rodzinę/współlokatorów	1 888	1 644	244	22	11	11
Pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy	1 125	973	152	20	8	12
Ucieczka przed przemocą w rodzinie	206	103	103	7	4	3
Utrata noclegów w miejscu byłej pracy	82	74	8	-	-	-

Grupa wieku	Ogółem			0-19 lat		
	Ogółem	M	K	Ogółem	M	K
	liczba osób					
Konieczność opuszczenia domu dziecka na skutek pełnoletności	47	39	8	-	-	1
Eksmisja	1 076	929	147	5	3	2
Zadłużenie	512	423	89	-	1	-
Bezrobocie	942	804	138	5	2	3
Opuszczenie zakładu karnego	314	299	15	-	1	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Warszawa 2013, Wyd. GUS.

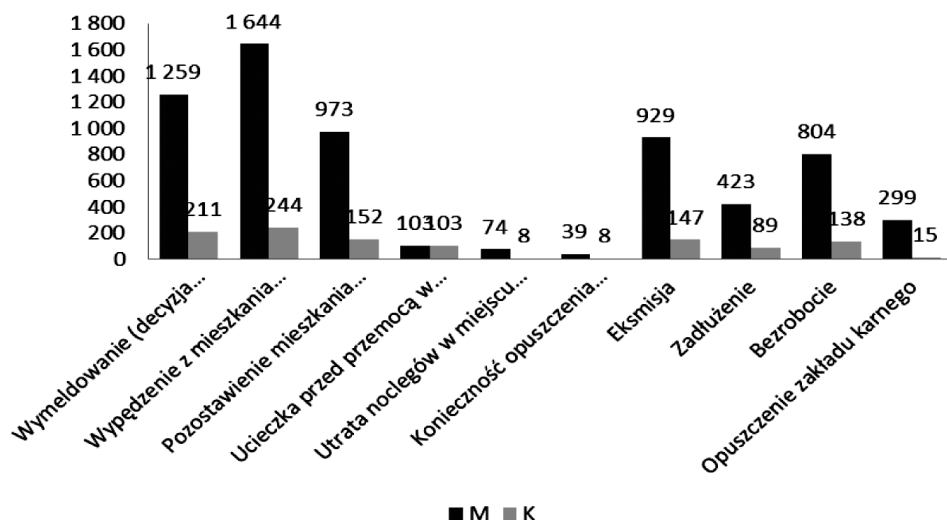

Ryc. 5. Liczba bezdomnych dzieci i młodzieży w podziale na przyczyny i płeć. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Warszawa 2013, Wyd. GUS.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że spośród 150 osób w wieku 0-19 lat zaliczonych do bezdomnych I kategorii odpowiedzi udzieliło jedynie 96 osób.

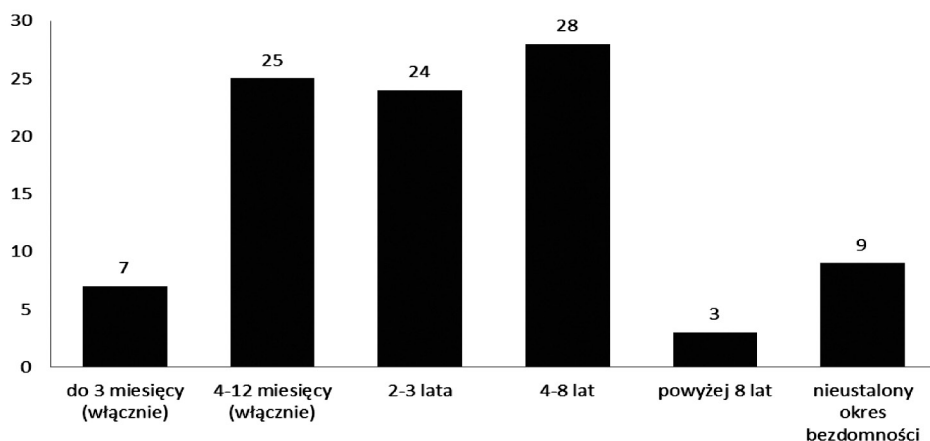
Szczegółowa analiza danych zawartych w tabeli 2 pozwala stwierdzić, że przyczyny dla których młode osoby stają się bezdomnymi, nie pokrywają się z przyczynami dla ogółu zbiorowości osób bezdomnych. Sugeruje to, że czynnikiem istotnie wpływają-

cym na powód bezdomności może być wiek. W przypadku trzech wskazanych przyczyn odsetek osób, które z ich powodu znalazły się bez dachu nad głową, zwiększa się wraz z wiekiem. Warto zauważyć, że eksmisja, która jest związana z posiadaniem prawa do dysponowania lokalem mieszkalnym, nie jest cechą znaczącą w większym stopniu dla osób młodych, w przeciwieństwie do osób ze starszych grup wiekowych (Tabele przeglądowe, 2013). Warto zaznaczyć, że w przypadku kolejnych grup wiekowych odsetek osób eksmitowanych wśród bezdomnych wynosił: „0-19” – 0,46%; „20-29” – 2,79%; „30-39” – 9,01%; „40-49” – 25,46%; „60 lat i więcej” – 62,27%. Brakuje danych dla osób w grupie wiekowej „50-59 lat”. Rozbieżności w przyczynach bezdomności wśród dzieci i młodzieży oraz wśród ogółu osób bezdomnych przedstawiają ryc. 5-6.

Ryc. 6. Liczba osób bezdomnych ogółem w podziale na przyczyny i płeć. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Warszawa 2013, Wyd. GUS.

W analizie zjawiska bezdomności dzieci niepokój może też budzić długość bezdomności i jej korelacja z poszczególnymi przyczynami. Wykres 7 przedstawia dane liczbowe dotyczące bezdomnych dzieci i młodzieży w zależności od długości trwania bezdomności. Osoby młode pozostają coraz dłużej w bezdomności. Jeśli weźmie się pod uwagę, że osoby te mogły być nawet 8 lub więcej lat bezdomne, można zaryzykować stwierdzenie, że były dziećmi, kiedy dotknęła je bezdomność.

Ryc. 7. Liczba bezdomnych dzieci i młodzieży w zależności od długość pozostawania w bezdomności.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Warszawa 2013, Wyd. GUS.

Analiza długości trwania bezdomności w odniesieniu do przyczyn wskazuje, że kluczowe znaczenie mają już te wcześniej wymienione, choć z różną siłą. I tak, w odniesieniu do dzieci i młodzieży, których okres trwania w bezdomności wyniósł: mniej niż 3 miesiące, głównymi przyczynami były: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania i ucieczka przed przemocą w rodzinie;

- a) 4 do 12 miesięcy: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania i ucieczka przed przemocą w rodzinie;
- b) 2 do 3 lat: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania i pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy;
- c) 4-8 lat: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania, pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy i eksmisja;
- d) powyżej 8 lat: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania, pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy;
- e) nieustalony czas trwania bezdomności: wypędzenie z mieszkania, pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy i ucieczka przed przemocą w rodzinie.

Szczegółowe dane liczbowe w tym zakresie prezentuje tabela 3.

Tabela 3.

Powody trwania bezdomności dzieci i młodzieży w odniesieniu do długości pozostawania w bezdomności

Przyczyny bezdomności	Ogółem	do 3 miesięcy (włącznie)	4-12 miesięcy (włącznie)	2-3 lata	4-8 lat	powyżej 8 lat	nieustalony okres bezdomności
Ogółem	96	7	25	24	28	3	9
Wymeldowanie (decyzja administracyjna)	34	4	12	9	7	1	1
Wypędzenie z mieszkania przez rodzinę /współlokatorów	22	1	6	3	9	1	2
Przyczyny bezdomności	Ogółem	do 3 miesięcy (włącznie)	4-12 miesięcy (włącznie)	2-3 lata	4-8 lat	powyżej 8 lat	nieustalony okres bezdomności
Pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy	20	0	1	10	4	1	4
Ucieczka przed przemocą w ro- dzinie	7	2	3	0	0	0	2
Utrata noclegów w miejscu byłej pracy	0	0	0	0	0	0	0
Konieczność opuszczenia domu dziecka na skutek pełnoletności	1	0	0	1	0	0	0
Eksmisja	5	0	2	0	3	0	0
Zadłużenie	1	0	0	0	1	0	0
Bezrobocie	5	0	0	1	4	0	0
Opuszczenie zakładu karnego	1	0	1	0	0	0	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Warszawa 2013, Wyd. GUS.

Analiza wyników spisu, zaprezentowana w tabeli 3, wskazuje, że niektóre z przyczyn marginalnych dla ogółu młodych osób bezdomnych są istotne dla grupy osób trwających w bezdomności przez określony czas. Takimi przyczynami są np. eksmisja lub bezrobocie, przyczyniające się do wejścia w bezdomność osób, które do 12 miesięcy od dnia badania były w niej, oraz osób, które od dnia badania trwały w niej od 4 do 8 lat. Zatem można stwierdzić, że powody powstawania zjawiska bezdomności wśród dzieci i młodzieży są niejednoznaczne, a ich oddziaływanie może mieć długofalowe skutki. Na podstawie powyższych danych trudno zbudować wieloczynnikowy model, który ułatwiałby zrozumienie mechanizmów powstawania bezdomności wśród dzieci i młodzieży, ze względu na brak śledzenia zjawiska w kolejnych latach. Warto jednak wziąć pod uwagę taką możliwość i dodatkowo prześledzić związek poszczególnych czynników z długością trwania bezdomności, bo dane za rok 2011 sugerują, że może istnieć taka zależność.

Podsumowanie

Analiza danych liczbowych omówionych w niniejszym artykule wskazuje, że na podstawie dostępnych danych statystycznych pochodzących ze statystyki publicznej istnieje możliwość analizy wielkości problemu bezdomności dzieci i młodzieży. Dane pochodzące z Narodowego Spisu Powszechnego prowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny gwarantują obiektywność i wiarygodność metodologiczną ich pozyskania, jednak szacunki dotyczące wielkości zjawiska bezdomności mogą być zaniżone. Problem bezdomności dzieci i młodzieży w Polsce nie wydaje się marginalny. Skala zjawiska świadczyć może o kolejnym problemie społecznym, a przyczyny jego powstawania wskazywać mogą na zaburzenia niektórych obszarów życia społecznego. W procesie powstawania bezdomności wśród dzieci i młodzieży w Polsce kluczowe znaczenie mają: wymeldowanie decyzją administracyjną młodych mieszkańców, najczęściej wraz ze swoimi rodzinami, wypędzenie przez rodzinę lub współlokatorów, pozostawienie mieszkania z własnej inicjatywy oraz ucieczka przed przemocą w rodzinie. Pierwsza z przyczyn dotyka całych rodzin, a bezdomność dzieci i młodzieży jest konsekwencją

decyzji prawnych dotyczących ich opiekunów. Na takie rozumienie tej przyczyny pozwala przytaczany już obszerny fragment komentarza do badań spisowych. Wypędzenie młodego człowieka przez rodzinę lub współlokatorów oraz ucieczka przed przemocą w rodzinie są przyczynami szczególnie niepokojącymi w kontekście miejsca dziecka i osoby młodej w podstawowej komórce społecznej, jaką jest rodzina. Patologia, która nierzadko towarzyszy takim decyzjom osób młodych, jest tym bardziej widoczna i niebezpieczna, gdyż trwale wpływa na późniejsze decyzje osób młodych. Pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy też może mieć związek z jakąś formą zakłócenia więzi społecznych osób żyjących we wspólnym gospodarstwie domowym, co jest o tyle groźne, że nie jest często widoczne wprost. Pozostawienie mieszkania jest formą ucieczki, gdyż nie wiąże się z przejściem do „lepszego”, ale z koniecznością wyboru „gorszego” społecznie i materialnie sposobu życia.

Bibliografia

- Bezdomność w Polsce – diagnoza na dzień 31 stycznia 2010* (2010). Materiał informacyjny. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011* (2013). Warszawa: GUS.
- Młodzież na wsi, Raport z badania* (2011). Warszawa: Pracownia Badań i Innowacji „Stocznia”.
- Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011* (2012). Warszawa: GUS.
- Sprawozdanie z realizacji działań na rzecz ludzi bezdomnych w województwach w roku 2010* (2012). Materiał informacyjny. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Tabele przeglądowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011* (2013). Dokument elektroniczny. Warszawa: GUS.

Streszczenie

Artykuł prezentuje wyniki przeglądu literaturowego dotyczącego zagadnienia bezdomności dzieci i młodzieży. Celem prowadzonego badania była prezentacja dostępnego i wiarygodnego materiału statystycznego w omawianej tematyce. W tym celu wykorzystano dostępne dane Głównego Urzędu Statystycznego pochodzące z Narodowego Spisu Powszechnego oraz dane Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. W wyniku prowadzonych badań wykazano, że brak jest kompleksowych badań w tym zakresie, dane uzyskane w oficjalnej statystyce publicznej są niewystarczające, zaś samo zjawisko ma niepokojące rozmiary. Prezentowana praca ma na celu zainicjowanie szerszej dyskusji o potrzebie ciągłego monitorowania tego niebezpiecznego zjawiska społecznego.

Słowa kluczowe: bezdomność, bezdomne dzieci i młodzież, Narodowy Spis Powszechny, przyczyny bezdomności

The causes of homelessness of children and adolescents in the light of the research's results

Abstract

The article presents the results of the literature review concerning the issue of homelessness among children and young people. The aim of the conducted research was the presentation of the available and reliable statistical material in the subject matter being discussed. For this purpose the available data gathered by Central Statistical Office which came from the National Census and the data from Ministry of Labour and Social Policy was used. As a result of the carried out study, it was pointed out that there is a lack of comprehensive research in this field, the data obtained in the official public statistics are residual, whereas the phenomenon itself has a disturbing extent. The presented work aims at initiating the broader discussion about the necessity of constant monitoring this dangerous social process.

Key words: homelessness, homeless children and adolescents, National Census, causes of homelessness

Skąd się bierze wyuczona bezradność?

Lokalizacja poczucia kontroli a afektywność dzieci bezdomnych

Wprowadzenie

Bezdomność jako zjawisko społeczne do tej pory była omawiana przede wszystkim na gruncie socjologii. Mimo wielu prób nie udało się jednak ustalić katalogu przyczyn pozostawania w bezdomności ani określić zasad skutecznej reintegracji i udzielania wsparcia osobom bezdomnym. Grupa ta skutecznie wymyka się ujęciom empirycznym, które pozwoliłyby znaleźć odpowiedź na ważne pytania: dlaczego otrzymywane wsparcie tak często prowadzi do wyuczonej bezradności i pogłębiania patologii oraz jakie są mechanizmy dziedziczenia bezdomności. W świetle dotychczasowych ujęć tematu pytania te pozostają bez odpowiedzi, dlatego właściwe wydaje się przyjęcie perspektywy jednostkowej i przeanalizowanie psychologicznych korelatów zjawiska bezdomności. Niezależnie bowiem od faktu, że bezdomność jest ważnym problemem społecznym, to w pierwszym rzędzie jest problemem jednostki, która będąc w obiektywnie trudnej sytuacji życiowej, nie znajduje w sobie motywacji i sił do zmiany.

¹⁰ Adres do korespondencji: mgr Katarzyna Wolszczak: katarzyna@wolszczak.pro

Bezdomne dzieci to grupa, która wymaga szczególnie wnikliwych badań, ponieważ poprzez mechanizmy modelowania przenoszone i utrwalane są patologiczne wzorce funkcjonowania społecznego (Białas, 2001). Ponadto doświadczanie w dzieciństwie traumatycznych wydarzeń związanych z bezdomnością prowadzi do dezorganizowania więzi i zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia zaburzeń emocjonalnych w przyszłości.

Bezdomność dzieci

Dzieci, o których mowa w niniejszej pracy, wraz z matkami zamieszkują schroniska dla bezdomnych kobiet. Według europejskiej klasyfikacji FEANTSA pozbawione są domu w wymiarze społecznym i prawnym (Wygnańska, 2007). Znaczenie tego faktu dla ich rozwoju psychicznego zostanie poddane analizie, którą poprzedzi krótki przegląd teorii i pojęć związanych z zagadnieniami bezdomności oraz wpływu traumy na rozwój emocjonalny i lokalizowanie się poczucia kontroli.

Na wstępie należy odróżnić dzieci bezdomnych matek od tzw. dzieci ulicy. Frysztacki, Nózka i Smagacz-Poziemska (2011) do grupy tej zaliczają osoby niepełnoletnie, które z powodu różnorodnych dysfunkcji rodziny starają się zaspokajać swoje potrzeby w przestrzeni publicznej (dzieci pracujące na ulicy, uciekające z domów rodzinnych czy placówek szkolno-wychowawczych, członkowie nieformalnych gangów). Rozróżnienie między dzieckiem bezdomnym a dzieckiem ulicy wynika z rozumienia Ustawy o pomocy społecznej z 2004 roku. Przyjmuje się, że dziecko, którego rodzice posiadają miejsce zamieszkania, a które faktycznie żyje na ulicy, nie jest dzieckiem bezdomnym (Nózka, 2011).

Bezdomność dzieci powiązana jest ściśle z bezdomnością kobiet. W Polsce, w zdecydowanej większości, dzieci pozbawione domu znajdują się pod formalną opieką bezdomnej matki. Średnia wieku dzieci bezdomnych wynosi 6 lat, a 34% z nich nie przekroczyło trzeciego roku życia. W ostatnich latach obserwuje się też wzrost urodzeń dzieci wtedy, kiedy kobieta jest już bezdomna (Dębski, 2008b).

Pojęcie bezdomności, psychologiczne rozumienie bezdomności

Ponieważ bezdomność jest zjawiskiem złożonym, uwarunkowanym wieloma czynnikami, nie ma jednej właściwej definicji bezdomności, podobnie jak nie ma badania, które ujmowałoby wszystkie aspekty funkcjonowania w bezdomności. Większość definicji i charakterystyk sformułowano w języku socjologii i pedagogiki. Ich przeglądu i klasyfikacji podjęła się Danuta Piekut-Brodzka (2000), dokonując podziału na definicje koncentrujące się na osobie bezdomnej i koncentrujące się na zjawisku bezdomności jako stanie. Z psychologicznego punktu widzenia, szczególnie w aspekcie badania bezdomnych dzieci, bardziej istotne są te pierwsze, ponieważ zawierają elementy przeżywania własnej bezdomności, wskazując na istotny element rozumienia psychiki osoby bezdomnej. Hołyst (2002) na przykład opisuje bezdomność jako sytuację krytyczną, wynikającą z niezaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych, zagrożenia życia i zdrowia oraz godności osobistej. Joanna Chwaszcz (2008, s. 24) z kolei zwraca uwagę na chroniczny stres towarzyszący osobom bezdomnym, według niej „bezdomność to utrwalona forma uczestnictwa w długotrwałej, niszczącej sytuacji życiowej, polegającej na licznych deprivacjach, ograniczającej w istotny sposób wybór postępowania, prowadzącej do pogorszenia stanu psychicznego i fizycznego człowieka bezdomnego i utrudniającej zmianę położenia na lepsze”. Oryginalne ujęcie bezdomności prezentuje Artur Kinal (2003), który wprowadza pojęcie domu onirycznego, czyli mentalnego obrazu domu wyniesionego z dzieciństwa. Warto też pamiętać, że dom jest duchowy, a mieszkanie materialne (Leszczyński, 2000). Dom to bycie razem, bezpieczeństwo, miłość i wsparcie.

Wielu badaczy zjawiska zadaje sobie podstawowe pytanie: dlaczego człowiek trwa w trudnej sytuacji, jaką jest bezdomność, zamiast wykorzystać wszystkie dostępne zasoby w celu wyjścia z bezdomności? Dlaczego wiele prób reintegracji kończy się niepowodzeniem? Przyczyn szuka się w czynnikach zarówno osobowościowych, jak i środowiskowych, jednak nader często badacze dochodzą do wniosku, że przyczyny i skutki bezdomności przeplatają się i wzajemnie wzmacniają. Bardzo często bezdomność to suma zdarzeń krytycznych, które zaistniały w tym samym czasie (Dębski, 2008a).

Wyjaśnien zjawiska bezdomności badacze poszukują, odwołując się między innymi do teorii wyuczonej bezradności, sytuacji trudnej, traumy czy kryzysu egzystencji. Zauważają zakłócenia w funkcjonowaniu społecznym i psychicznym jednostki, uniemożliwiające jej nawiązanie i utrzymanie satysfakcjonujących więzi z bliskimi, zaspokojenie potrzeb podstawowych i wyższego rzędu, rozwój i realizację zadań życiowych oraz wypełnianie ról społecznych (Pawlik-Popielarska, 2008).

Bezdomność w kontekście funkcjonowania w sytuacji trudnej rozpatruje Chwaszcz (2008). Wyróżnia poziom obiektywny, dotyczący warunków zewnętrznych i subiektywny, odnoszący się do odczuwanej przez podmiot trudności. Bycie bezdomnym z założenia jest sytuacją obiektywnie trudną, natomiast subiektywne postrzeganie może tę trudność pogłębiać lub minimalizować. Zdaniem Chwaszcz (2008) bezdomność można potraktować jako stresor obiektywny, wywołujący w człowieku stan stresu chronicznego.

Lisa Goodman, Leonard Saxe i Mary Harvey (1991) wyjaśniają potencjalne efekty bezdomności w kategoriach traumy psychologicznej. Według nich pierwszym doświadczeniem wywołującym traumę może stać się utrata (szczególnie nagła) domu wraz ze wszystkimi przypisanymi mu wartościami i rolami społecznymi. Po drugie, trauma może wynikać z zamieszkiwania w schronisku, któremu towarzyszą utrata poczucia bezpieczeństwa, przewidywalności i kontroli nad własnym życiem, co prowadzi do załamania się zdolności radzenia sobie ze stresem. Po trzecie, trwanie w bezdomności może wzmacniać skutki wcześniejszych traum związanych z doświadczoną przemocą domową czy współzależnieniem. Zdaniem badaczy wiele dysfunkcji społecznych i zaburzeń emocjonalnych obserwowanych u bezdomnych może być trafnie zinterpretowana w kategoriach PTSD (*posttraumatic stress disorder*). Badacze ci zwracają też uwagę, że poczucie kontroli nad zdarzeniami skutecznie zapobiega wyuczonej bezradności (Goodman i wsp., 1991).

Trwanie w bezdomności wyjaśnia się też w odniesieniu do koncepcji wyuczonej bezradności. Bezdomny, który dokona analizy niepowodzeń życiowych, przypisując sobie za nie winę, często uznaje, że powód klęski jest stały, a on nie jest zdolny do poradzenia sobie z lawiną niepowodzeń, traci wówczas motywację do działania (Moczyłowska, 2005). Badania nad wyuczoną bezradnością w grupie bezdomnych pokazują, że jej objawy widoczne są w funkcjonowaniu bezdomnych na wielu poziomach.

W sferze poznawczej występują deficyty w zakresie dostrzegania związku między działaniem a efektami, w sferze emocjonalnej przeważają emocje negatywne w odniesieniu do siebie i otoczenia, natomiast w motywacyjnej dominuje bierność i brak pozytywnego uzasadnienia dla własnej aktywności (Steuden, Szuniewicz, Szydłowska, 2003). Deficyty te skutkują brakiem identyfikacji z podstawowymi rolami rodzinnymi i zawodowymi, prowadzą do izolowania się od świata, reguł w nim panujących, co w efekcie prowadzi do marginalizacji (Chwaszcz, 2008).

Wyuczonej bezradności może sprzyjać zewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli. Beata Pawlik-Popielarska (2008) wskazuje na zależność pomiędzy bezdomnością a lokalizacją poczucia kontroli (*locus of control, LOC*). Większość osób bezdomnych charakteryzuje zewnętrzne LOC. Analiza związku umiejscowienia poczucia kontroli z takimi zmiennymi, jak dobrostan psychiczny i postrzeganie przyczyn własnej bezdomności pokazała, że zewnętrzne LOC wiąże się z przypisywaniem własnej bezdomności okolicznościom zewnętrznym niezależnym od jednostki (*pech*). Bezdomni o wewnętrznym LOC dla wydarzeń negatywnych mają skłonność do odczuwania winy za własną bezdomność, co obniża ich poczucie dobrostanu. Wyniki uwidoczniły również istotne statystycznie różnice płciowe w umiejscowieniu poczucia kontroli. Kobiety zamieszkujące schronisko cechuje bardziej wewnętrzne LOC i większa nadzieja na sukces niż mężczyźni ze schroniska (Retowski, 2008; Retowski, Dębska-Cenian, 2008).

Na występowanie syndromu wyuczonej bezradności wskazywać mogą również często wymieniane przez badaczy cechy osób bezdomnych, takie jak: niskie poczucie własnej wartości, osamotnienie, nasilenie syndromu depresji z negatywną postawą wobec siebie, innych i przyszłości, brak nadziei i brak celu (Błazej, Bartosz, 1995; Sidorowicz, 1997; Piekut-Brodzka, 2000; Hołyst, 2002; Przymeński, 2007; Pawlik-Popielarska, 2008). Innymi, często opisywanymi cechami osób długo pozostających w bezdomności są: zaburzenia tożsamości, brak poczucia odpowiedzialności za swój los, brak prostych nawyków potrzebnych do codziennego życia oraz nałogi (Nowakowska, 2008). Bezdomni ujawniają najniższy wskaźnik zdolności efektywnego korzystania z pomocy społecznej w porównaniu z grupą osób ubogich i osób, które doświadczyły bezdomności w przeszłości. Charakteryzuje ich też wyższy wskaźnik stresu, nadużywania substancji psychoaktywnych i doświadczeń przemocy w dzieciństwie (Toro i wsp., 1995).

Specyfika bezdomności kobiet opiekujących się dziećmi

Jak pokazują badania amerykańskie, sprawowanie opieki nad dziećmi wiąże się u bezdomnych z mniejszą podatnością na patologie współwystępujące (uzależnienia od alkoholu i narkotyków, przestępczość, przemoc) oraz z krótszym czasem pozostawania w bezdomności (Stein, Gelberg, 1995; Morris, 1998; Hoffman, Rosenheck, 2001). Badania grupy 531 bezdomnych z Los Angeles (Stein, Gelberg, 1995) ujawniły, że prawidłowość ta dotyczy zarówno kobiet, jak i mężczyzn, przy czym podobnie jak w Polsce odsetek mężczyzn opiekujących się dziećmi w bezdomności jest znacznie niższy niż kobiet. Posiadanie potomstwa do pewnego stopnia działa jak czynnik chroniący kobiety przed utratą dachu nad głową, szczególnie w przypadku zagrożenia eksmisją na bruk (Dębski, 2008b). W porównaniu z bezdomnymi bezdzietnymi oraz bezdomnymi mężczyznami kobiety przejawiają też wyższą samoocenę, a umiejscowienie poczucia kontroli, mimo że zewnętrzne, to w znacznie mniejszym stopniu niż w grupach porównawczych (Morris, 1998).

Przyczyny bezdomności

Wchodzenie w bezdomność to proces mający swoją dynamikę i charakterystyczne etapy, przy czym należy zaznaczyć, że przyczyny i etapy popadania w bezdomność różnią się w zależności od płci i sprawowania opieki nad dziećmi. W przypadku kobiet badacze najczęściej jako bezpośrednią przyczynę bezdomności wskazują ucieczkę przed przemocą domową ze strony męża lub konkubenta oraz alkoholizm w rodzinie (Białas, 2001; Piekut-Brodzka, 2003; Dębski, 2008b). Badacze podkreślają, że kobiety uciekały przed partnerem w sytuacji skrajnego zagrożenia, kiedy obawiały się o swoje życie lub życie własnych dzieci. Narażone były więc na wszystkie konsekwencje traumy i chronicznego stresu zarówno przed utratą miejsca zamieszkania, jak i po niej. Często obserwowany wśród bezdomnych rozwój wyuczonej bezradności może wynikać z działania dwóch czynników: doświadczeń z dzieciństwa oraz doświadczeń wyniesionych ze związków (Pospieszyl, 1994). 80% bezdomnych wskazało na niekorzystną atmosferę domu rodzinnego, przede

wszystkim z powodu braku związku uczuciowego z dziećmi, awantur i kłótni. Badani opisywali również panujące w rodzinach napięcie, nieufności, poczucie stałego zagrożenia, przygnębienia, smutku, rezygnacji oraz obwiniania dzieci za niepowodzenia (Piekut-Brodzka, 2003).

W rodzinach, w których występuje alkoholizm, dzieci doświadczają więcej napięć, dezorientacji i samotności niż w rodzinach, gdzie problem alkoholizmu nie występuje (Sztander, 1993). Dzieci, żyjąc w napięciu emocjonalnym, aby przetrwać, unikają wszelkiego ryzyka. Doświadczenia te dotyczą znacznej części osób bezdomnych oraz ich dzieci. Chaos panujący w środowisku rodzinnym nie sprzyja budowaniu postawy ufności wobec ludzi, co prowadzi do izolacji. Przy bardzo silnych napięciach lub wskutek długotrwałego życia w sytuacji zagrożenia, może dojść u dzieci do całkowitego odizolowania się od własnych uczuć (Zdankiewicz-Ścigała, Maruszewski, 2006).

Atmosfera schronisk dla bezdomnych kobiet

Deficyty wyniesione z domu rodzinnego utrudniają funkcjonowanie w grupie i w bliskich związkach w dorosłości. Beata Szluz (2011) w badaniu dotyczącym postrzegania własnej bezdomności i bezdomności innych mieszanek schronisk dla bezdomnych kobiet opisuje kobiety jako mające problemy z budowaniem wspólnoty, chociażby w oparciu o wspólny trudny los. Badane w wypowiedziach na temat atmosfery schronisk dla kobiet mówią o wzajemnym braku zaufania, kłótności i agresji. Ponieważ powszechne jest też nadużywanie alkoholu, atmosfera panująca w schroniskach nie sprzyja rozwojowi mieszkających tam dzieci. Brak intymności i znacznie ograniczona przestrzeń osobista zakłócają prawidłowy rozwój.

Yvonne Rafferty i Marybeth Shinn (1991) dokonując przeglądu badań dotyczących bezdomnych dzieci, zestawili dane dotyczące dzieci bezdomnych i dzieci pochodzących z rodzin skrajnie ubogich. Stwierdziły istotny związek między przebywaniem w schroniskach a poziomem lęku, depresją, zaburzeniami zachowania i trudnościami szkolnymi. Wywiady z matkami również pokazały, że w momen-

cie przeniesienia się ze środowiska domowego (zwykle ubogiego) do schroniska następowało widoczne pogorszenie funkcjonowania dzieci: problemy z regulacją emocji, stany depresyjne oraz nasilenie poziomu zachowań agresywnych. Panujący w schroniskach chaos, brak poczucia bezpieczeństwa i nieprzewidywalność stanowią zagrożenie dla rozwoju w większym stopniu niż bieda.

Matki w obliczu trudności życiowej, jaką jest bezdomność mają też problemy z balansowaniem między zaspokojeniem podstawowych potrzeb własnych i potrzeb dzieci. Brak możliwości zaspokojenia wszystkich potrzeb, choćby na elementarnym poziomie, prowadzi do depresji i bezradności, co skutkuje wycofaniem się z roli rodzica. Także obserwowany w tej sytuacji krytycyzm wobec dzieci, korelujący z ekspresją negatywnych emocji może mieć wpływ na rozwój emocjonalny dzieci i ich zdolności przystosowawcze (Narayan, Herbers, Plowman, Gewirtz, Masten, 2012).

Badano również zależności pomiędzy bezdomnością a depresją, lękiem i zaburzeniami zachowania u dzieci w wieku szkolnym (Buckner, Bassuk, Weinreb, Brooks, 1999). Porównano dzieci zamieszkujące w schroniskach dla bezdomnych z wychowywanymi przez samotną matkę i wychowywanymi w środowiskach ubogich. Wszystkie dzieci, niezależnie od grupy, narażone były na doświadczanie wielu stresów w życiu codziennym. Matki we wszystkich grupach opisywały swoje dzieci jako przejawiające zaburzenia zachowania. Głębsza analiza wykazała natomiast, że dzieci bezdomne częściej ujawniały internalizacyjne niż eksternalizacyjne problemy zachowania, a tendencja ta rosła wraz z czasem pozostawania w bezdomności.

Umiejscowienie poczucia kontroli

Locus of control (LOC) – umiejscowienie poczucia kontroli – jest indywidualną właściwością człowieka, którą można traktować jako wymiar osobowości. Pojęcie to zostało sformułowane przez Juliana Rottera w ramach teorii społecznego uczenia się. Ponieważ autor traktował je jako konstrukt hipotetyczny, nie stanowi podstawy dla żadnej typologii. Umiejscowienie poczucia kontroli rozciąga się na kontinuum

od zewnętrznego do wewnętrznego i odnosi się do ujmowania przez jednostkę zależności między zachowaniem a rezultatem zachowania (Rotter, 1966, za: Szmi-gielska, 1995). Jest to względnie trwałe przekonanie o tym, od czego zależą wyniki naszego działania.

Dla przewidywania zachowania jednostki większe znaczenie ma to, jak postrzega ona sytuację niż to, czy ma na nią obiektywny wpływ (Rotter, 1966, za: Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1990). Człowiek może traktować spotykające go powodzenia lub niepowodzenia jako skutek własnego zachowania lub jako skutek działania czynników zewnętrznych. Jeśli postrzega je jako skutek własnego zachowania, mówimy o wewnętrznym umiejscowieniu poczucia kontroli, jeśli jako zależne od innych ludzi lub od losu – o zewnętrznym (Szmigielska, 1995, 2008).

Jednostki o zewnętrznym poczuciu kontroli uważają, że to, co się im przydarza nie zależy od nich samych, w związku z tym nie czują odpowiedzialności za skutki własnego działania. Przyjmują postawy fatalistyczne i obawiają się przyszłości. Łatwiej też wpłynąć na ich poglądy. Ponieważ postrzegają środowisko jako źródło gratyfikacji, odczuwają większy lęk i przejawiają nieufność w stosunku do otoczenia. Ujawniają również więcej symptomów niedostosowania niż osoby o LOC wewnętrznym (Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1990).

Wymiar LOC jest ściśle powiązany z innymi cechami osobowości. Badania wykazały wysoką korelację wewnętrznego poczucia kontroli z lepszym przystosowaniem społecznym i emocjonalnym, z poczuciem własnej skuteczności (Basińska, 2009) oraz z poczuciem koherencji (Kulas, 1998). Cechy te determinują większą aktywność w sytuacjach trudnych, niższą podatność na manipulację oraz większą tendencję do wywierania wpływu na otoczenie (Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1990; Younger i wsp., za: Basińska, 2009).

Perspektywa rozwojowa umiejscowienia poczucia kontroli u dzieci i młodzieży

W opracowaniach tematu zwraca się uwagę na zmiany rozwojowe w zakresie poczucia kontroli, stwierdzając, że wraz z wiekiem wzrasta tendencja do kontroli wewnętrznej (Szmigielska, 2008). Istnieją jednak badania wskazujące, że zależność

ta nie jest liniowa i należy uwzględnić zmienną płci oraz to, czy LOC odnosi się do sukcesów czy porażek.

Generalnie, dziecko we wczesnym okresie dzieciństwa zależne jest od otoczenia, co warunkuje zewnętrzne LOC, wraz ze wzrostem kompetencji dochodzi do internalizacji sukcesów i eksternalizacji porażek. W okresie poprzedzającym dorastanie obserwuje się wyraźną internalizację sukcesów, co odwraca się w okresie dorastania, w którym zaczyna dominować wysoki samokrytycyzm. Po okresie dorastania LOC stabilizuje się na względnie stałym, typowym dla jednostki poziomie (Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1990).

Wśród czynników mających znaczenie dla kształtowania się poczucia kontroli wymienia się postawy rodziców (jako źródło wzmocnień), oczekiwania co do samodzielności dziecka prezentowane przez rodziców oraz LOC rodziców. Zauważono również związek między traumą przeżytą w okresie wczesnego dzieciństwa i dojrzewania a lokalizacją kontroli (Szmigielska, 1995).

W pogłębionym wywiadzie dotyczącym postaw rodzicielskich w rodzinach osób bezdomnych (Piekut-Brodzka, 2000) badani w większości wskazywali na postawy niewłaściwe: wymagającą, obojętną, zaniedbującą, odrzucającą i nadmiernie chroniącą (77,8%). W oparciu o te wyniki można wnioskować, że większość bezdomnych pozostawała pod wpływem czynników negatywnych będących konsekwencją postaw rodziców. Takie doświadczenia sprzyjają wyuczonej bezradności, zahamowaniu rozwoju uczuć wyższych, niskiej samoocenie, uległości, podwyższonej pobudliwości emocjonalnej, poddawaniu się, frustracji i postawom roszczeniowym.

Dla kształtowania poczucia kontroli mają znaczenie również metody wychowawcze. 38% bezdomnych twierdziło, że nie stosowano wobec nich nagród, podczas gdy badania nad metodami wychowawczymi stosowanymi przez ogół rodziców pokazują, że tylko niewielki odsetek rodziców nie nagradza dzieci w ogóle. Rodzice osób bezdomnych częściej niż średnia dla populacji stosowali kary (90%), w tym 50% stosowało kary cielesne, 63% krzyczało, a ponad 30% demonstrowało odtrącenie emocjonalne dziecka. 13% rodziców poniżało dzieci, a około 4% stosowało pozbawienie pożywienia jako karę za niewłaściwe zachowanie. Zdecydowanie przeważały oddziaływania związane z negatywną postawą wobec dziecka. Badane osoby bezdomne najczęściej odczuwały złość, uznawały karę za niesprawiedliwą

lub reagowały obojętnością. Około 77% bezdomnych nie chciało się upodabniać do rodziców. Ponad połowa nie potrafiła wymienić żadnego wzorca osobowego do naśladowania (Piekut-Brodzka, 2001).

Umiejscowienie poczucia kontroli a wyuczona bezradność

Uwagę na podobieństwo pomiędzy poczuciem kontroli zewnętrznej w ujęciu Rottera a wyuczoną bezradnością w ujęciu Martina Seligmana i Stevena Maiera (1976) zwrócił Wojciech Poznaniak (1993). Wyuczona bezradność to stan, w którym po powtarzających się niepowodzeniach kontrolowania sytuacji, jednostka przestaje podejmować jakiegokolwiek działania mające na celu zmianę (Seligman, Maier, 1976). Człowiek uczy się bezradności, jeśli zauważa, że rzeczywisty zakres sprawowanej kontroli jest mniejszy od oczekiwanego. Nabiera wtedy przekonania, że jego kontrola jest nieefektywna i zakłada, że w przyszłości w podobnych przypadkach będzie tak samo. Na skutek tego przekonania pojawiają się deficyty poznawcze (jednostka nie rozumie sytuacji i ma problem z przewidywaniem), deficyty motywacyjne oraz deficyty emocjonalne w postaci apatii, lęku, depresji (Poznaniak, 1993).

Deficyty te, często obserwowane u bezdomnych, mogą wynikać z utraty poczucia kontroli nad własnym losem. Wyuczona bezradność w przypadku bezdomnych może wynikać również z uwewnętrznienia treści stereotypu osoby bezdomnej, bowiem stygmatyzacja prowadzi do utraty wiary we własną sprawczość (Nowakowska, 2008).

Obserwowana u bezdomnych bezradność ujawnia się w uzależnieniu od pomocy z zewnątrz, poczuciu krzywdy, niedostrzeganiu sensu życia czy negatywnym nastawieniu do ludzi mających wyższy status społeczny. Zewnętrzne LOC wiąże się również z pesymistycznym stylem wyjaśniania doświadczeń życiowych (Pawlik-Popielarska, 2008).

Przyjmując, że zewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli jest cechą osobowości człowieka, można uznać je za jeden z czynników determinujących bezradność. Natomiast, jeśli traktuje się LOC jako mechanizm poznawczy, można rozpatrywać je w kategoriach skutków bezrobocia, biedy i patologii społecznych. Jednak

najprawdopodobniej mamy tu do czynienia z mechanizmem sprzężenia zwrotnego (Moczyłowska, 2005).

Afektywność

Afekt to centralny wskaźnik stanów motywacyjnych i stanów *ego*. Pozwala odkrywać znaczenie dziejących się wokół nas wydarzeń i pełni rolę komunikacyjną. Umożliwia również adaptację do warunków zewnętrznych poprzez organizowanie procesów poznawczych i zachowania. Emocje aktywizują zachowanie człowieka i nadają mu indywidualny rys (Gasiul, 2002).

U podłoża procesów afektywnych leży interakcja między podmiotem a otoczeniem. Wzbudzanie emocji jest rezultatem oceny tej interakcji jako znaczącej dla podmiotu. Podmiot uczy się znaczenia sytuacji na podstawie własnych reakcji afektywnych. Ta interakcja ma swoistą jakość wynikającą z wartości bodźca i właściwości podmiotu oraz zachodzi w określonym kontekście. Podmiot, reagując, odpowiada na tę interakcję ze wszystkimi jej właściwościami: spostrzega sytuację, odnosi ją do siebie i porównuje z wcześniejszymi sytuacjami. Sposób odpowiedzi na daną interakcję jest właśnie emocją. Odpowiedź ta ma charakter złożony i zachodzi na poziomach neurofizjologicznym, ekspresywnym, poznawczym i motywacyjnym (Gasiul, 2002).

W wielu koncepcjach afekt traktowany jest jako nadrzędna kategoria obejmująca emocje, nastrój i dyspozycje emocjonalne człowieka (Gross, 1998, za: Łosiak, 2012; Davidson, 2012; Ekman, 2012). Według Nico Frijdy (2012), stany afektywne różnią się między sobą pod względem znaku, oceny sytuacji, gotowości do działania i reakcji fizjologicznych. Afekt to pozytywna lub negatywna reakcja organizmu, mająca charakter chwilowy i automatyczny, która następuje zanim dojdzie do poznawczego opracowania sytuacji i którą cechuje tylko znak i pobudzenie (Kolańczyk, 1999).

Robert Heiss, Petra Halder i Diether Hoyer (1998) opisują afektywność jako obszar osobowości w oparciu o cztery kryteria: siłę pobudzenia, czas trwania, zabarwienie i występowanie komponenty nastroju. Ludzie charakteryzują się wewnętrzną gotowością do reagowania typowymi dla siebie emocjami, co tworzy styl afektywny będący cechą osobowości.

Termin styl afektywny opisuje różnice indywidualne, modulujące sposób reagowania jednostki na zdarzenia, które budzą emocje. Styl, podobnie jak cecha osobowości, jest względnie trwały i pojawia się we wczesnych fazach rozwoju (Davidson, 2012). Jeżeli chodzi o determinanty stylu afektywnego, to podkreśla się doniosłą rolę wczesnych zdarzeń stresujących. Jeżeli awersyjne uczenie następuje przed anatomiczną i fizjologiczną dojrzałością hipokampa, stresory działające w późniejszych okresach życia mogą upośledzać jego działanie i przywracać wyuczone reakcje awersyjne (Jacobson, Nadel, 1985, za: Davidson, 2012).

Rozwój emocjonalny dzieci

Kształtowanie się emocji we wczesnych okresach życia zależy głównie od dojrzewania ośrodkowego układu nerwowego, jednak od początku czynniki środowiskowe mogą wpływać na zmiany funkcji i struktury układu nerwowego, modyfikując neuronalne składowe procesów emocjonalnych (Panksepp, 2012). Celem rozwoju emocjonalnego jest osiągnięcie zdolności do regulacji (Białecka-Pikul, Stępień-Nycz, 2011). Na podstawowym poziomie zależy ona od temperamentu. Drugi poziom uwarunkowań rozwoju wiąże się z procesami uczenia reguł. Niezamierzony wpływ w tym zakresie dokonuje się poprzez ekspresję emocjonalną rodziców, zamierzony poprzez budowanie wiedzy dziecka o sytuacjach emotogennych. Przewaga ekspresji emocji pozytywnych ze strony rodziców wiąże się z wyższymi kompetencjami społeczno-emocjonalnymi i niższą agresją u dziecka. Istotna jest również wrażliwość rodziców na emocje okazywane przez dziecko, niewystarczająca utrudnia ustanowienie optymalnego poziomu stymulacji i regulacji (Białecka-Pikul, Stępień-Nycz, 2011).

Niezależnie od jakości opieki sprawowanej przez rodziców, dziecko jest biologicznie predysponowane do poszukiwania bliskości z nimi. Dążenie to pojawia się nawet w sytuacji, kiedy rodzice krzywdzą dziecko lub je ignorują. Wówczas dochodzi do wykształcenia zdeorganizowanej więzi objawiającej się między innymi negatywnym obrazem siebie i trudnościami w regulacji afektu. Wiążąc zdeorganizowana wyznacza ścieżkę rozwojową dziecka i ma wysoki wskaźnik przekazu międzypokoleniowego (Senator, 2012).

Zaburzenia więzi w znacznym stopniu wpływają na zdolność do funkcjonowania refleksyjnego (mentalizacji) i regulacji afektu. Gdy rodzice nie odpowiadają na okazywane przez dziecko emocje, musi ono radzić sobie z przytłaczającymi doświadczeniami samo. Gdy rodzice niewłaściwie interpretują emocje dziecka, wówczas na bardzo podstawowym poziomie dochodzi do rozregulowania procesu tworzenia reprezentacji i regulacji afektu. Pobudzenie płynące z ciała dziecka pozostaje bez reprezentacji umysłowej, co zaburza rozwój emocjonalny i jest istotnym czynnikiem zaburzeń w życiu dorosłym (Senator, 2012). Wrażliwość matki, jej responsywność jest tu czynnikiem decydującym, pozwalającym wykształcić mechanizmy synchronizacji emocjonalnej i współbrzmienia z innym człowiekiem.

Niektórzy rodzice w obliczu stresu, kłopotów dnia codziennego okazują swoim dzieciom znacznie więcej emocji negatywnych niż pozytywnych. Z czasem dzieci upodabniają się do rodziców pod względem ekspresji emocjonalnej. Tendencje do wyrażania gniewu czy smutku stabilizują się już około 6 miesiąca życia, zjawisko to nazwano zaraźliwością emocjonalną. W procesie rozwoju utrwalają się wzorce emocjonalne zarówno samego dziecka, jak i relacji dziecko – opiekun, stając się strukturami organizującymi interakcje ze światem. Z dzieciństwa i ważnych relacji z późniejszego okresu wynosimy schematy emocjonalne dotyczące interakcji z drugim człowiekiem (Oatley, Jenkins, 2003).

Wpływ traumy i chronicznego stresu na rozwój emocjonalny

Jak wspomniano wcześniej, bezdomność w większości, jeśli nie we wszystkich przypadkach, wiąże się z doświadczaniem sytuacji trudnych, w których jednostka narażona jest na przeżywanie silnego stresu i jego skutków w postaci objawów PTSD. Trauma związana z doświadczaniem bezdomności w okresie dzieciństwa w sposób szczególny wpływa na rozwój emocjonalny i umiejscowienie poczucia kontroli. Decydują o tym intensywność przeżywanych emocji w dzieciństwie oraz obiektywny brak możliwości oddziaływania na otoczenie zgodnie ze swoją wolą. Ma to wpływ na głębokość zapisu pamięciowego. Dzieci kodują informacje o bodźcach traumatycznych na poziomie układu limbicznego, ponieważ rozwój kory do

szósteo, siódmego roku życia nie pozwala na tworzenie narracji i nadawania sensu wydarzeniom (Zdankiewicz-Ścigała, Maruszewski, 2006).

Prawidłowy rozwój emocjonalny prowadzi do wykształcenia się kompetencji nazywanych inteligencją emocjonalną. Osiągnięcie dojrzałości emocjonalnej nawet w sprzyjającym środowisku jest zadaniem trudnym (Zdankiewicz-Ścigała, Maruszewski, 2006). Doświadczanie bezdomności w dzieciństwie i wszystkich stresorów z nią związanych czyni to zadanie praktycznie niemożliwym.

Struktura emocjonalna człowieka jest całościowym dynamicznym systemem reagującym na bodźce wewnętrzne (somatyczne) i zewnętrzne. Związek ten zmienia się w wyniku rozwoju jednostki pod wpływem doświadczeń, zwłaszcza krytycznych. Przeżyta trauma może utrwalić określony stan nastroju, który w konsekwencji staje się sztywny i nieadekwatny. Może również doprowadzić do zachwiania homeostazy, prowadząc do niekontrolowanego wzrostu potencjału pobudzenia a w konsekwencji do wahań nastroju niezwiązanych z treścią emocjonalną (Heiss, Halder i Hoger, 1998).

U podstaw większości zaburzeń emocjonalnych leżą błędy wychowawcze, w tym stosowanie kar cielesnych oraz przemocy psychicznej. Aby przetrwać w trudnych warunkach dziecko zamraża emocje lub dokonuje na nich manipulacji. Dysocjacja chroni przed przeżywaniem emocji negatywnych, a gdy się utrwali, doprowadza do odcinania się od uczuć. W efekcie sygnały emocjonalne przestają być interpretowane. W zachowaniu obserwuje się wówczas wycofanie, lęk, skargi somatyczne, bezradność i zależność. Gdy u dziecka narażonego na przemoc przeważa reakcja nadmiernego pobudzenia, to do zmiany homeostazy dochodzi zwykle w innych układach. Występują wówczas takie objawy, jak zwiększone napięcie mięśniowe, nasilone reakcje strachu, zaburzenia snu, trudności w regulacji afektu (Zdankiewicz-Ścigała, Maruszewski, 2006).

Gdy dziecko narażone jest na silny stres, zapisane zostają aktywacje obszarów mózgu wzbudzone przez ciało migdałowate. Kiedy stresor przestanie działać, bodźce przypominające go, na zasadzie generalizacji, mogą ponownie aktywizować ciało migdałowate i powiązane z nim układy. Gdy dojdzie do dysocjacji, ciało migdałowate zostaje silnie pobudzone i pojawiają się wspomnienia somatosensoryczne, których dziecko nie rozumie. Wielokrotne doświadczanie wspomnień traumy sprawia,

że ofiary przemocy interpretują pobudzenie jako wywołane przez inny zewnętrzny bodziec lub dolegliwość somatyczną, a nie reminiscencję przeżytego urazu. Taki brak wglądu wtórnie wywołuje negatywne emocje (Zdankiewicz-Ścigała, Maruszewski, 2006). Zgodnie z zasadami warunkowania do wywołania reakcji (pobudzenia neuronalnego) wystarczą coraz mniejsze bodźce. Bodziec przypominający przeżytą traumę uruchamia lawinę stresowych reakcji fizjologicznych. Proces tworzenia wewnętrznych reprezentacji świata zewnętrznego zależy od wzorca, intensywności oraz częstotliwości pobudzania neuronalnego. W ten sposób doświadczenie silnych emocji związanych z przeżywaniem sytuacji trudnych tworzy wzorec przetwarzania informacji, będący matrycą ocen dla wszystkich nowych informacji. Im częściej dana sieć neuronalna jest aktywizowana, w tym większym stopniu nowe bodźce będą z nią wiązane (Perry, 1999, za: Zdankiewicz-Ścigała, Maruszewski, 2006). Zdarzenie traumatyczne zapisywane jest w wielu obszarach mózgu (odpowiedzialnych za regulację poznawczą, ruchową, emocjonalną i fizjologiczną). Gdy tylko pojawi się sygnał, który zostanie oceniony jako tożsamy z tamtym zagrażającym, jednocześnie na wielu poziomach rozpoczyna się specyficzna reakcja na zagrożenie. Powtarzające się stany zagrożenia wymagają ciągłej czujności, co z czasem generalizuje się w postaci ciągłego lęku i przekonania, że zawsze muszą mieć się na baczności. Przewlekły stres może wydawać się nie do przezwyciężenia, co prowadzi do bezradności (Zdankiewicz-Ścigała, Maruszewski, 2006).

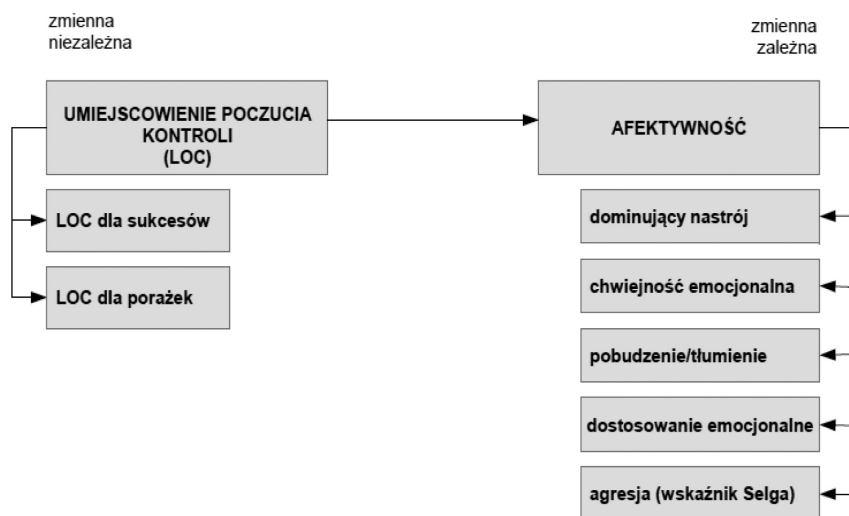
Cel badań, problemy i hipotezy badawcze

Celem przeprowadzonych badań była analiza związku umiejscowienia poczucia kontroli i afektywności. Podstawowe pytanie dotyczyło zależności między umiejscowieniem poczucia kontroli i jego wariantami a składowymi afektywności, jakim są poziom pobudzenia, dostosowanie emocjonalne, chwiejność emocjonalna i poziom agresji u dzieci bezdomnych w wieku 4-17 lat.

Określenie zależności pomiędzy lokalizacją poczucia kontroli a afektywnością staje się istotnym zagadnieniem, gdy spojrzymy na nie z perspektywy skuteczności działań podejmowanych w celu reintegracji społecznej osób bezdomnych. Podkre-

ślana często w raportach oraz publikacjach naukowych niska skuteczność programów pomocowych wiązana jest ze zjawiskiem wyuczonej bezradności bezdomnych, która z kolei może być warunkowana lokalizacją kontroli i specyficznymi cechami emocjonalności. Badania dzieci doświadczających bezdomności od pierwszych lat swego życia pozwalają spojrzeć na problem również z perspektywy zjawiska dziedziczenia bezdomności i utrwalania schematów funkcjonowania w roli bezdomnego. Uzyskane wyniki mogą usprawnić proces udzielania pomocy i wsparcia osobom bezdomnym, zwłaszcza dzieciom. Mogą również przyczynić się do lepszego zrozumienia przyczyn popadania w bezdomność i trwania w niej.

Zaprezentowany poniżej model badań (ryc. 1) w sposób szczegółowy przedstawia zależności analizowane w części empirycznej artykułu.

Ryc. 1. Model badawczy testowanego związku pomiędzy umiejscowieniem poczucia kontroli a afektywnością u dzieci bezdomnych

Przyjmując powyższe założenia teoretyczne oraz opierając się na wynikach prezentowanych badań, postawiono następujące hipotezy:

H_1 : Występują różnice w umiejscowieniu poczucia kontroli i jego wymiarach pomiędzy dziećmi bezdomnymi a dziećmi z grupy kontrolnej. Dzieci bezdomne mają bardziej zewnętrzny LOC ogólny i LOC dla sytuacji sukcesu oraz bardziej wewnętrzny LOC dla sytuacji porażek.

H₂: Występują różnice w afektywności pomiędzy dziećmi bezdomnymi a dziećmi posiadającymi dom: afektywność dzieci bezdomnych charakteryzuje się bardziej obniżonym nastrojem (H_{2a}), większą chwiejnością emocjonalną (H_{2b}), mniejszym dostosowaniem (H_{2c}), niższym pobudzeniem (H_{2d}) i wyższym wskaźnikiem agresji (H_{2e}).

H₃: Występuje związek pomiędzy umiejscowieniem poczucia kontroli i jego wymiarami a afektywnością u dzieci bezdomnych. Im bardziej wewnętrzna lokalizacja kontroli, tym lepszy nastrój, mniejsza chwiejność emocjonalna, mniejsze dostosowanie, wyższe pobudzenie i niższy wskaźnik agresji. Korelacja ta ma inny charakter niż w przypadku dzieci posiadających dom.

Metody badawcze

Informacji o sytuacji rodzinnej dziecka, stanie zdrowia i funkcjonowaniu społecznym dostarczył wywiad ogólny.

Do badania afektywności wybrano Test Piramid Barwnych (TPB) autorstwa Heissa, Halder i Hogera (1998). To narzędzie skonstruowane do badania afektywnej strony osobowości, oparte na założeniach teorii związku emocjonalności z barwą (Kwiatkowska, 1994). Test Piramid Barwnych jest testem opartym o proces wyborów, pozwalającym ujmować jakościowo wyróżniające się funkcje indywidualnej afektywności, nie jest jednak testem psychometrycznym oraz nie bada całej osobowości, a jedynie jej aspekt emocjonalny (Heiss Halder, i Hoger, 1998). Ujmuje zarówno chwilowy nastrój, jak i ogólną strukturę afektywności jednostki. Osoba badana operuje na materiale niewerbalnym, a jej zadaniem jest ułożenie kolejno trzech piramid ładnych i trzech piramid brzydkich. Materiał testowy składa się z 210 kartoników w 14 barwach i planszy ze wzorem piramidy złożonym z 15 pól. Nie ogranicza się ani czasu, ani możliwości wyboru.

Afektywność dzieci bezdomnych w wieku od 4 do 17 lat była zmienną zależną, mierzoną za pomocą określonych wskaźników Testu Piramid Barwnych. W zakres tak rozumianej afektywności wchodził:

1. Dominujący nastrój – mierzony na podstawie częstotliwości wyboru barw

- w piramidach ładnych i brzydkich.
2. Chwiejność emocjonalna vs stabilność emocjonalna – mierzona za pomocą wskaźnika chwiejności emocjonalnej.
 3. Pobudzenie vs tłumienie emocji – mierzone na podstawie analizy wyników przeliczonych syndromów pobudzenia i tłumienia w odniesieniu do piramid ładnych i brzydkich.
 4. Dostosowanie afektywne vs niedostosowanie afektywne – mierzone na podstawie analizy syndromu normy i kontrsyndromu w odniesieniu do piramid ładnych i brzydkich.
 5. Poziom agresji – mierzony wskaźnikiem Selga.

Umiejscowienie poczucia kontroli badano za pomocą dwóch kwestionariuszy: Skali Poczucia Kontroli u Dzieci Przedszkolnych (SPK-DP) autorstwa Barbary Szmigielskiej oraz Kwestionariusza do Badania Poczucia Kontroli (KBPK) stworzonego przez Grażynę Krasowicz i Annę Kurzyp-Wojnarską. Pierwsze narzędzie wykorzystano w badaniach dzieci w wieku 4-10 lat, drugie w badaniach dzieci w wieku 11-17 lat. Skale te posiadają normy odpowiednio dla grup wiekowych 4-8 i 13-17 lat. Z powodu braku narzędzia do badania LOC, posiadającego normy dla grupy 9-12 lat, dla dzieci w wieku 9 i 10 lat przyjęto normy SPK-DP, a dla dzieci w wieku 11-12 lat – KBPK.

SPK-DP składa się z 18 itemów, a KBPK z 46. Oba kwestionariusze mają podobną budowę: połowa opisanych zdarzeń kończy się wynikiem pozytywnym (tworzą one skalę S - sukcesu), a połowa negatywnym (tworzą skalę P – porażki). W każdym przypadku dziecko ma do wyboru dwie alternatywne odpowiedzi, z których jedna wskazuje na poczucie kontroli wewnętrzne, a druga na zewnętrzne. Wyniki obliczane są oddzielnie dla każdej skali, a suma algebraiczna wyników podskal daje wynik ogólny (Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1990; Szmigielska, 2008).

Charakterystyka badanych osób

Badaniami objęto grupę 60 dzieci w wieku od 4 do 16 lat (tabela 1) w dwóch równolicznych grupach: badanej (dzieci bezdomne) i kontrolnej (dzieci posiadające

dom). Kryterium doboru do grupy badanej był status bezdomności dziecka i jego matki. W przypadku grupy kontrolnej zastosowano dobór celowy według kryteriów płci i wieku. W każdej z grup znalazło się po 13 dziewczynek i 17 chłopców.

Tabela 1.
Charakterystyka grupy pod względem wieku

Grupa	N	M	SD	Mediana	Minimum	Maksimum
Badana	30	9,67	3,28	9,50	4,00	15,00
Kontrolna	30	9,73	3,30	10,00	4,00	16,00

W grupie badanej znalazły się dzieci pozostające bez domu od 2,5 miesiąca do 13 lat. Średni czas trwania bezdomności wynosił prawie 4 lata (3,84, SD=4,08), co stanowiło średnio 39,37% całego okresu życia dziecka (od 2 do 100%). W 6 z 30 przypadków bezdomność dotyczyła również innych niż matka i dziecko członków rodziny (babci, dziadka lub ojca dziecka). Dane socjodemograficzne opisujące obu grup przedstawia tabela 2.

Tabela 2.
Charakterystyka ilościowa badanych grup

Zmienne	Oznaczenia	Grupa badana		Grupa kontrolna	
		N	%	N	%
Płeć	dziewczęta	13	43,33	13	43,33
	chłopcy	17	56,67	17	56,67
Grupa wiekowa	4 - 10 lat	16	53,33	16	53,33
	11 - 16 lat	14	46,67	14	46,67
Struktura rodziny	pełna	2	6,67	28	93,33
	niepełna	28	93,33	2	6,67
Wysztalcenie matki	podstawowe	13	43,33	0	0,00
	zawodowe	10	33,33	1	3,33
	średnie	7	23,33	10	33,33
	wyższe	0	0,00	19	63,33

Zmienne	Oznaczenia	Grupa badana		Grupa kontrolna	
		N	%	N	%
Wykształcenie ojca	podstawowe	4	13,33	0	0,00
	zawodowe	20	66,67	2	6,67
	średnie	5	16,67	12	40,00
	wyższe	1	3,33	16	53,33
Źródło utrzymania rodziny	praca zarobkowa	1	3,33	30	100,00
	zasiłki z pomocy społecznej	26	86,67	0	0,00
	renta/emerytura	2	6,67	0	0,00
	inne	1	3,33	0	0,00

Procedura badania

Badania przeprowadzono w dwóch ośrodkach: Centrum Pomocy dla Bezdomnych Kobiet i Matek z Dziećmi w Bydgoszczy oraz w Toruńskim Domu dla Osób Bezdomnych Monar-Markot. Badania dzieci z grupy kontrolnej przeprowadzono w ich miejscu zamieszkania. Każde dziecko badane było indywidualnie.

Wyniki

Średnie wyniki uzyskane w zastosowanych testach (KBPK, SPK-DP oraz syndromy Testu Piramid Barwnych) wraz z odchyleniami standardowymi przedstawiają tabele 3 i 4. W tabeli 3 przedstawiono wyniki przeliczone z pomiarów testem SPK-DP oraz KBPK. Ze względu na fakt, że narzędzia te mają odwrotną punktację odpowiedzi (w SPK-DP wynik wysoki oznacza LOC zewnętrzny, a w KBPK LOC wewnętrzny), różną liczbę itemów i co za tym idzie, różną punktację w wynikach surowych, dokonano konwersji wyników przeliczonych i zestawiono je razem. Wyniki przeliczone wyrażone są w stenach, gdzie 1-4 sten oznacza poczucie kontroli zewnętrznej, 5-6 sten – nieustalone, a 7-10 poczucie kontroli wewnętrznej.

Tabela 3.
Średnie wyniki LOC dla grupy badanej i kontrolnej

Test LOC	Grupa badana			Grupa kontrolna		
	N	M	SD	N	M	SD
WP LOC S	30	5,17	1,74	30	6,60	2,01
WP LOC P	30	4,87	1,70	30	5,10	2,22
WP LOC ogólny	30	5,03	2,01	30	6,03	2,43

LOC S – skala sukcesu, LOC P – skala porażki, ogólny – wynik LOC uogólnionego, WP – wynik przeliczony.

Jeżeli chodzi o średnie wyniki w zakresie wyboru barw w piramidach ładnych i brzydkich w Teście Piramid Barwnych, to dzieci z grupy badanej częściej wybierały kolory pomarańczowy, żółty, jasnozielony i czarny do budowy piramid ładnych oraz żółty, brązowy i czarny do budowy piramid brzydkich. Rzadziej natomiast niż dzieci z grupy kontrolnej wybierały kolory błękitny, biały, niebieski i czerwony do budowy piramid ładnych oraz kolory pomarańczowy, różowy, zielony i jasnozielony do budowy piramid brzydkich.

Tabela 4.

Średnie wyniki syndromów i wskaźników w piramidach ładnych i brzydkich TPB dla grupy badanej i kontrolnej

Syndrom/wskaźnik	Grupa badana			Grupa kontrolna		
	N	M	SD	N	M	SD
Chwiejność emocjonalna	30	34,37	17,93	30	36,77	17,64
Syndrom pobudzenia PŁ	30	18,43	8,57	30	16,17	6,90
Syndrom pobudzenia PB	30	5,07	5,43	30	9,03	8,08
Syndrom tłumienia PŁ	30	9,77	5,26	30	8,50	5,91
Syndrom Tłumienia PB	30	29,80	10,82	30	22,37	11,03
Syndrom Normy PŁ	30	9,27	5,90	30	11,20	5,57
Syndrom Normy PB	30	4,57	4,05	30	6,03	4,97
Syndrom Przeciwnormy PŁ	30	8,93	4,21	30	8,70	4,65
Syndrom Przeciwnormy PB	30	8,80	7,93	30	11,00	6,30
Syndrom Bezbarwności PŁ	30	7,63	5,33	30	7,47	7,31
Syndrom Bezbarwności PB	30	22,30	12,61	30	17,57	11,27
Wskaźnik Selga PŁ	30	-6,77	9,14	30	-5,43	7,23
Wskaźnik Selga PB	30	-4,00	7,72	30	-6,50	7,97

PŁ – piramidy ładne, PB – piramidy brzydkie.

W tabeli 4 zaprezentowano średnie wyniki uzyskane przez dzieci z grupy badanej i kontrolnej w syndromach i wskaźnikach Testu Piramid Barwnych. Wskazują na wyższy poziom średnich wyników dzieci bezdomnych w syndromie tłumienia i bezbarwności oraz niższy we wskaźniku Selga, syndromach pobudzenia, normy i przeciwnormy obliczanych dla piramid brzydkich.

Różnice w lokalizacji kontroli między dziećmi bezdomnymi i posiadającymi dom

W celu weryfikacji hipotez badawczych zbadano istotność różnic między wynikami uzyskanymi przez dzieci bezdomne i mające dom w zakresie analizowanych zmiennych. Analizy rozpoczęto od weryfikacji hipotez H_1 (tabela 5). Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że dzieci z grupy badanej mają bardziej zewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli w sytuacjach sukcesów. Pozostałe wymiary LOC nie różnicują badanych grup na poziomie istotności statystycznej. Tym samym, pozytywnie zweryfikowano część hipotezy H_1 , mówiącą o tym, że dzieci bezdomne mają bardziej zewnętrzne LOC w sytuacji sukcesów, co oznacza, że przejawiają skłonność do przypisywania innym lub losowi odpowiedzialności za pozytywne zdarzenia dotyczące ich życia. Pozostałe elementy hipotezy H_1 zostały sfalsyfikowane, co oznacza, że dzieci bezdomne nie różnią się istotnie od dzieci mających dom w zakresie LOC dla porażek i LOC uogólnionego.

Tabela 5.

Prezentacja istotności różnic w LOC między dziećmi bezdomnymi a mającymi dom (df=58)

Zmienne	Grupa badana (N=30)		Grupa kontrolna (N=30)		Test t-Studenta	
	M	SD	M	SD	t	p
LOC S	5,17	1,74	6,60	2,01	-2,950	0,005
LOC P	4,87	1,70	5,10	2,22	-0,458	0,649
LOC ogólny	5,03	2,01	6,03	2,43	-1,738	0,087

Różnice w afektywności między dziećmi bezdomnymi i mającymi dom

W kolejnej części badania przystąpiono do weryfikacji hipotezy H_2 , mówiącej o tym, że afektywność dzieci bezdomnych charakteryzuje się bardziej obniżonym nastrójem (H_{2a}), większą chwiejnością emocjonalną (H_{2b}), mniejszym dostosowaniem (H_{2c}), niższym pobudzeniem (H_{2d}) oraz wyższym wskaźnikiem agresji (H_{2e}).

W celu weryfikacji hipotezy H_{2a} przeprowadzono testy istotności różnic dla zmiennych określających wybór barw w piramidach ładnych i brzydkich (tabele 6 i 7).

Tabela 6.

Prezentacja istotności różnic w wyborze barw w piramidach brzydkich TPB

Zmienna	Grupa badana (N=30)		Grupa kontrolna (N=30)		Test t-Studenta	
	M	SD	M	SD	t	p
czarny PB-ws*	14,30	12,06	9,47	7,91	1,836	0,072

*ws – oznacza analizy na wynikach surowych,
bez tego skrótu – analizy na wynikach przeliczonych

Analiza wyboru barw użytych do budowy piramid ładnych i brzydkich wykazała, że istotne statystycznie różnice wystąpiły jedynie w piramidach brzydkich i dotyczyły koloru pomarańczowego. Dzieci z grupy badanej rzadziej wybierały ten kolor niż dzieci z grupy kontrolnej. Ponadto uwidoczniła się tendencja statyczna w wyborze koloru czarnego w piramidach brzydkich. Dzieci bezdomne wybierały czarny częściej niż dzieci mające dom. Zdaniem autorów Testu Piramid Barwnych może to oznaczać, że na poziomie wewnętrznej gotowości do reagowania ich ogólny nastrój cechuje niższy poziom egocentryzmu i wyrażania buntu oraz mniejsza tendencja do zachowań społecznych. Dokonanie takich wyborów barw może wskazywać, że dzieci bezdomne mają większą skłonność do tłumienia emocji, obniżonego nastroju i poczucia mniejszej wartości. Brak różnic w wyborach kolorów do budowy piramid ładnych oznacza, że nie ujawniają tych cech w zachowaniu. Projekcyjny charakter narzędzia, jakim jest TPB, pozwala na rozróżnienie potencjałów afektu, które określają wewnętrzną gotowość do reagowania określonymi stanami od emocji ujawnianych w zachowaniu i relacjach. Wskaźnikiem pierwszych są piramidy brzydkie, a drugich – ładne. Uzyskany wynik testowania pozwala przyjąć hipotezę H_{2a} mówiącą o różnicy w dominującym nastroju.

Tabela 7.

Prezentacja istotności różnic w wyborze barw w piramidach brzydkich TPB

Zmienna	Grupa badana	Grupa kontrolna	Test U Manna-Whitneya	
	M rang (N=13)	M rang (N=13)	z	p
pomarańczowy PB-ws	24,42	36,58	-2,691	0,007

Następnie zbadano, czy występują różnice w poziomie pobudliwości między dziećmi bezdomnymi i mającymi dom (tabela 8). Na poziomie istotności $p < 0,05$ wystąpiły różnice między badanymi grupami w zakresie syndromu pobudzenia i tłumienia w piramidach brzydkich. Zdaniem autorów TPB na tej podstawie można wnioskować o różnych poziomach pobudzenia emocjonalnego w obu grupach. Dzieci bezdomne ujawniły niższy poziom pobudzenia oraz wyższy poziom tłumienia emocji w tej części testu, która bada wewnętrzną gotowość do reagowania na bodźce emocjonalne. Wynik ten może oznaczać, że dzieci bezdomne mają większą tendencję do tłumienia emocji, wycofania w kontaktach społecznych, usuwania się w cień oraz zawężenia sposobów reagowania emocjonalnego niż dzieci posiadające dom, które charakteryzuje większa spontaniczność i otwartość na bodźce. Tym samym, zweryfikowano pozytywnie hipotezę H_{2d} , mówiącą o niższym poziomie pobudzenia afektywnego u dzieci bezdomnych.

Tabela 8.

Prezentacja istotności różnic w syndromach pobudzenia i tłumienia TPB

Zmienna	Grupa badana (N=30)		Grupa kontrolna (N=30)		Test t-Studenta	
	M	SD	M	SD	t	p
Syndrom pobudzenia PŁ	18,43	8,57	16,17	6,90	1,128	0,264
Syndrom pobudzenia PB	5,07	5,43	9,03	8,08	-2,233	0,029
Syndrom tłumienia PŁ	9,77	5,26	8,50	5,91	0,877	0,384
Syndrom Tłumienia PB	29,80	10,82	22,37	11,03	2,635	0,011

Testy istotności różnic dla wskaźników chwiejności emocjonalnej (H_{2b}), dostosowania emocjonalnego (H_{2c}) i poziomu agresji (H_{2e}) nie wykazały istotnych statystycznie różnic międzygrupowych.

Podsumowując proces weryfikacji hipotezy H_2 , należy stwierdzić, że występują różnice w afektywności między badanymi grupami takie, że dzieci bezdomne ujawniają tendencję do obniżonego nastroju oraz ich afektywność charakteryzuje się niższym poziomem pobudzenia i wyższym poziomem tłumienia. Nie ma natomiast istotnych różnic między grupami w poziomie chwiejności emocjonalnej, dostosowania emocjonalnego i agresji.

Związek między lokalizacją poczucia kontroli a afektywnością u dzieci bezdomnych

W tej części artykułu omówione zostaną wyniki analiz przeprowadzonych w celu weryfikacji hipotezy badawczej H_3 . Zakłada ona, że występuje związek pomiędzy umiejscowieniem poczucia kontroli a afektywnością u dzieci bezdomnych. Im bardziej wewnętrzna lokalizacja kontroli, tym mniejsza chwiejność emocjonalna, mniejsze dostosowanie, wyższe pobudzenie i niższy wskaźnik agresji. Korelacja ta ma inny charakter niż w przypadku dzieci posiadających dom.

W celu weryfikacji hipotezy H_3 przeprowadzono szereg analiz siły związku pomiędzy LOC a cechami afektywności w grupie badanej, które następnie porównano z wynikami adekwatnych testów przeprowadzonych na grupie kontrolnej. Kolejno analizowano korelację LOC S, LOC P i LOC ogólnego ze wskaźnikami TPB. Istotne statystycznie wyniki przedstawiono w tabelach 9-14.

Tabela 9.

Prezentacja siły związku między LOC S a cechami afektywnymi u dzieci bezdomnych

Zmienne	Grupa badana			Test r Pearsona			
	M	SD	r (X, Y)	r ²	t	p	N
LOC S	5,17	1,74					
niebieski PB-ws	2,20	2,71	-0,394	0,155	-2,270	0,031	30
LOC S	5,17	1,74					
syndrom normy PB	4,57	4,05	-0,405	0,164	-2,341	0,027	30

Analiza siły związku między lokalizacją poczucia kontroli w sytuacji sukcesu a cechami afektu w grupie dzieci bezdomnych pokazała, że na poziomie istotności statystycznej wystąpił on pomiędzy LOC S a wyborem koloru niebieskiego i syndromem normy w piramidach brzydkich. Związek ten w obu przypadkach jest odwrotnie proporcjonalny. Według autorów Testu Piramid Barwnych na tej podstawie można przyjąć, że im bardziej wewnętrzny LOC dla sytuacji sukcesu, tym większa tendencja do aktywnego poszukiwania bodźców emocjonalnych oraz mniejsza tendencja do przystosowywania się emocjonalnego do otoczenia (w tym przystosowania wbrew sobie). Nie odnotowano związku istotnego statystycznie między LOC S a wskaźnikami chwiejności emocjonalnej, pobudzenia i agresji. Odnotowany związek LOC i wyboru koloru niebieskiego nie wystarcza by potwierdzić hipotezę o dodatniej korelacji umiejscowienia poczucia kontroli z pozytywnym nastrojem. W tym zakresie należy odrzucić część hipotezy H_3 , mówiącą o korelacji LOC S z analizowanymi wymiarami afektu. Natomiast część hipotezy H_3 , mówiącą o związku LOC S z dostosowaniem afektywnym potwierdzono. Dla porównania adekwatne analizy przeprowadzono na grupie kontrolnej. Istotne statystycznie wyniki przedstawiono w tabeli 10.

Tabela 10.

Prezentacja siły związku między LOC S a cechami afektywnymi dzieci mających dom

Zmienne	Grupa kontrolna		Test r Pearsona				
	M	SD	r(X, Y)	r ²	t	p	N
LOC S	6,60	2,01					
jasnozielony PB-ws	2,13	2,84	-0,456	0,208	-2,710	0,011	30
LOC S	6,60	2,01					
błękitny PB-ws	1,27	2,05	-0,375	0,141	-2,140	0,041	30
LOC S	6,60	2,01					
fioletowy PB-ws	2,57	2,92	0,428	0,183	2,503	0,018	30
LOC S	6,60	2,01					
chwiejność emocjonalna	36,77	17,64	-0,406	0,165	-2,353	0,026	30
LOC S	6,60	2,01					
syndrom przeciwnormy PB	11,00	6,30	-0,368	0,135	-2,092	0,046	30

Wyniki wskazały na istotny statystycznie związek między umiejscowieniem kontroli w sytuacji sukcesów a częstotliwością wyborów kolorów: jasnozielonego, błękitnego i fioletowego w piramidach brzydkich. Im bardziej wewnętrzne LOC S, tym rzadziej dzieci posiadające dom wybierały kolor jasnozielony i błękitny, a częściej fioletowy. Opierając się na interpretacji podanej przez autorów TPB, można przyjąć, że im LOC S jest bardziej wewnętrzny, tym na poziomie wewnętrznej gotowości do reakcji emocjonalnych ujawnia się mniejsza tendencja do powierzchowności, mniejsza spontaniczność, a większa dojrzałość i zaangażowanie emocjonalne oraz wyższy poziom niepokoju wewnętrznego i impulsywności. Jednocześnie LOC S u dzieci mających dom koreluje ujemnie z poziomem chwiejności emocjonalnej, co oznacza, że im wyższe poczucie kontroli wewnętrznej nad pozytywnymi zdarzeniami w życiu, tym mniejsza labilność emocjonalna. Podobnie jest w przypadku zależności LOC S i syndromu przeciwnormy dla piramid brzydkich – im wyższy LOC S wewnętrzny, tym potencjalnie lepsze dostosowanie.

Omówione powyżej zależności ujawnione w grupie kontrolnej pozwalają potwierdzić część hipotezy H_3 , mówiącą o specyfice związku LOC w sytuacji sukcesu i cech afektu dla dzieci bezdomnych.

Następnie dokonano pomiaru siły związku LOC dla sytuacji porażki z afektywnością dzieci bezdomnych (tabela 11).

Tabela 11.

Prezentacja siły związku między LOC P a cechami afektywnymi dzieci bezdomnych

Zmienne	Grupa badana		Test r Pearsona				
	M	SD	r(X, Y)	r ²	t	p	N
LOC P	4,87	1,70					
czerwony PŁ-ws	4,17	4,57	-0,370	0,137	-2,111	0,044	30
LOC P	4,87	1,70					
różowy PB-ws	2,20	4,25	0,362	0,131	2,056	0,049	30
LOC P	4,87	1,70					
syndrom przeciwnormy PB	8,80	7,93	0,418	0,175	2,436	0,021	30

Wystąpiły korelacje między LOC dla sytuacji porażki a cechami afektu u dzieci bezdomnych. Im wyższy wynik LOC P, tym rzadsze wybory koloru czerwonego do budowy piramid ładnych, tym częściej wybierany kolor różowy w piramidach brzydkich i wyższy poziom wskaźnika przeciwnego do normy w piramidach brzydkich. Opierając się na interpretacji wyboru barw zaproponowanej przez Heissa, Halder i Hogera (1998), można przyjąć, że umiejscowienie poczucia kontroli w sytuacji porażki koreluje z cechami afektu w następującym zakresie: im wyższy poziom wewnętrznego poczucia kontroli nad negatywnymi zdarzeniami życiowymi, tym mniejsze: labilność emocjonalna, skłonność do rywalizacji i dążenie do sukcesu ujawniane w zachowaniach i relacjach z ludźmi oraz dyspozycja do większej spontaniczności emocjonalnej i mniejszego dostosowania. Odnosząc powyższe do założeń hipotezy H_3 , należy sfalsyfikować część mówiącą o zależności LOC P i cech afektu w zakresie bardziej pozytywnego nastroju, pobudzenia, chwiejności i agresji. Pozytywnie zweryfikowano natomiast część hipotezy H_3 , mówiącą o ujemnej korelacji LOC P z dostosowaniem emocjonalnym.

W celu sprawdzenia, czy ujawnione zależności są specyficzne dla dzieci bezdomnych, adekwatne analizy przeprowadzono na grupie kontrolnej (tabela 12). Ujawniły one następujące korelacje LOC P ze wskaźnikami cech afektu: im wyższy poziom LOC P, tym rzadziej wybierano kolor biały i częściej wybierano kolor pomarańczowy do budowy piramid ładnych. Im wyższy poziom LOC P, tym rzadziej wybierano kolory pomarańczowy, żółty, jasnozielony i błękitny oraz częściej kolory fioletowy i czarny w konstrukcji piramid brzydkich. Ponadto im wyższy LOC P, tym niższy wskaźnik pobudzenia i wyższy wskaźnik tłumienia emocji. Jeśli przyjmiemy znaczenie wyboru barw zaproponowane przez autorów TPB, oznacza to, że u dzieci z grupy kontrolnej występują współzależności pomiędzy lokalizacją poczucia kontroli w sytuacji porażki a takimi cechami afektu jak: egocentryzm i buntowniczność, wybuchowość prezentowanymi w zachowaniach i relacjach międzyludzkich oraz potencjalnie mniejsza spontaniczność, otwartość na bodźce i elastyczność oraz niższe pobudzenie i większa skłonność do tłumienia emocji.

Tabela 12.

Prezentacja siły związku między LOC P a cechami afektywnymi dzieci mających dom

Zmienne	Grupa kontrolna		r(X, Y)	Test r Pearsona			N
	M	SD		r ²	t	p	
LOC P	5,10	2,22					
pomarańczowy PŁ-ws	3,70	3,70	0,412	0,169	2,390	0,024	30
LOC P	5,10	2,22					
biały PŁ-ws	2,97	3,61	-0,537	0,288	-3,369	0,002	30
LOC P	5,10	2,22					
pomarańczowy PB-ws	3,73	5,46	-0,436	0,190	-2,562	0,016	30
LOC P	5,10	2,22					
żółty PB-ws	1,37	2,27	-0,371	0,138	-2,114	0,044	30
LOC P	5,10	2,22					
jasnozielony PB-ws	2,13	2,84	-0,545	0,297	-3,436	0,002	30
LOC P	5,10	2,22					
 błękitny PB-ws	1,27	2,05	-0,491	0,241	-2,985	0,006	30
LOC P	5,10	2,22					
fioletowy PB-ws	2,57	2,92	0,481	0,231	2,900	0,007	30
LOC P	5,10	2,22					
czarny PB-ws	9,47	7,91	0,365	0,133	2,074	0,047	30
LOC P	5,10	2,22					
syndrom pobudzenia PB	9,03	8,08	-0,582	0,338	-3,783	0,001	30
LOC P	5,10	2,22					
syndrom tłumienia PB	22,37	11,03	0,495	0,245	3,011	0,005	30

Porównanie zależności ujawnionych w grupie kontrolnej do zależności zaobserwowanych w grupie badanej pozwala na pozytywną weryfikację części hipotezy H_3 , mówiącej o specyfice zależności LOC P i cech afektu u dzieci bezdomnych. W grupie kontrolnej wystąpiło więcej zależności LOC i afektu oraz dotyczyły one innych aspektów funkcjonowania emocjonalnego niż w grupie badanej. Dzieci bezdomne

o wewnętrznej lokalizacji kontroli dla sytuacji porażki mają skłonność do większego wycofania emocjonalnego w relacjach z ludźmi, natomiast dzieci mające dom wykazują tendencję do zachowań eksternalizacyjnych.

Na zakończenie przeprowadzono testy korelacji mające na celu zbadanie zależności LOC uogólnionego z cechami afektu u dzieci bezdomnych (tabela 13), które następnie porównano do zależności ujawnionych w grupie kontrolnej.

Tabela 13.

Prezentacja siły związku między LOC ogólnym a cechami afektywnymi dzieci bezdomnych

Zmienne	Grupa badana		Test r Pearsona				
	M	SD	r(X, Y)	r ²	t	p	N
LOC ogólny	5,03	2,01					
niebieski PB-ws	2,20	2,71	-0,382	0,146	-2,184	0,037	30
LOC ogólny	5,03	2,01					
brązowy PB-ws	7,30	9,66	0,364	0,132	2,067	0,048	30
LOC ogólny	5,03	2,01					
syndrom normy PB	4,57	4,05	-0,410	0,168	-2,375	0,025	30

Wyniki zestawione w tabeli 13 wskazują na korelacje między poziomem LOC uogólnionego a wskaźnikami cech afektywnych w grupie dzieci bezdomnych. Im wyższy poziom LOC ogólnego, tym w piramidach brzydkich rzadsze wybory koloru niebieskiego i częstsze koloru brązowego oraz niższy poziom syndromu normy. Powołując się na autorów TPB, można przyjąć, że im bardziej wewnętrzne umiejscowienie kontroli, tym niższy poziom powściągliwości i oporu, mniejsza potrzeba dostosowania się do otoczenia oraz wyższy poziom energii witalnej na poziomie dyspozycyjnym. Odnosząc powyższe do treści testowanej hipotezy, należy potwierdzić ujemną korelację LOC zgeneralizowanego z dostosowaniem emocjonalnym. Pozostałe twierdzenia hipotezy H₃, mówiące o związku LOC z nastrojem, chwiejnością, agresją i pobudzeniem zostały sfalsyfikowane i należy je odrzucić. Następnie przetestowano siłę związku LOC ogólnego i afektywności w grupie kontrolnej. Wyniki istotne statystycznie przedstawia tabela 14.

Tabela 14.

Prezentacja siły związku między LOC ogólnym a cechami afektywnymi dzieci mających dom

Zmienne	Grupa kontrolna		Test r Pearsona				N
	M	SD	r(X, Y)	r ²	t	p	
LOC ogólny	6,03	2,43					
pomarańczowy PŁ-ws	3,70	3,70	0,378	0,143	2,158	0,040	30
LOC ogólny	6,03	2,43					
biały PŁ-ws	2,97	3,61	-0,428	0,183	-2,507	0,018	30
LOC ogólny	6,03	2,43					
jasnozielony PB-ws	2,13	2,84	-0,551	0,304	-3,496	0,002	30
LOC ogólny	6,03	2,43					
błękitny PB-ws	1,27	2,05	-0,501	0,251	-3,060	0,005	30
LOC ogólny	6,03	2,43					
fioletowy PB-ws	2,57	2,92	0,522	0,273	3,242	0,003	30
LOC ogólny	6,03	2,43					
syndrom pobudzenia PB	9,03	8,08	-0,493	0,243	-2,994	0,006	30
LOC ogólny	6,03	2,43					
syndrom tłumienia PB	22,37	11,03	0,503	0,253	3,080	0,005	30
LOC ogólny	6,03	2,43					
syndrom przeciwnormy PB	11,00	6,30	-0,365	0,133	-2,077	0,047	30

Testy siły związku przeprowadzone na grupie kontrolnej ujawniły dodatnie korelacje LOC ogólnego z następującymi wskaźnikami cech afektu: wyborem koloru pomarańczowego do budowy piramid ładnych, koloru fioletowego do budowy piramid brzydkich i syndromu tłumienia w piramidach brzydkich. Ujemne korelacje wystąpiły w związku LOC ogólnego z wyborem w piramidach ładnych koloru białego, a w piramidach brzydkich kolorów jasnozielonego, błękitnego oraz syndromu pobudzenia i przeciwnego do normy. Na tej podstawie, za Heissem, Halder i Hogerem (1998), można przyjąć, że im bardziej wewnętrzne LOC zgeneralizowane, tym wyższy ujawniany w relacjach z ludźmi poziom egocentryzmu i buntu, niższy poziom zahamowań oraz większa wewnętrzna skłonność do tłumienia emocji. LOC wewnętrzny korelował ujemnie z takimi cechami afektu, jak powierzchowność, a na

poziomie dyspozycji ze spontanicznością, pobudzeniem i skłonnością do odróżniania się od innych. Odnosząc powyższe do treści testowanej hipotezy, należy stwierdzić, że związki między LOC ogólnym a afektywnością mają inny charakter niż w grupie badanej, co pozwala potwierdzić część hipotezy H_3 , mówiącą o specyfice tego związku dla grupy dzieci bezdomnych.

Dyskusja wyników

Funkcjonowanie dziecka i jego rozwój w dużej mierze zależą od wpływów środowiska w pierwszych latach życia, kiedy to kształtują się zręby osobowości. Rozwój emocjonalny stanowi podstawę rozwoju osobowości, a jego harmonijny przebieg umożliwia skuteczne radzenie sobie z zadaniami, ułatwia przezwyciężanie trudności i stanowi podstawę dobrostanu psychicznego (Izard, 2012). Bezpieczny dom rodzinny jest jednym z podstawowych czynników zdrowego rozwoju zarówno w sferze emocjonalnej, zarówno poznawczej, jak i społecznej.

Celem przeprowadzonych badań było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czy bezdomność wiąże się ze specyficznymi cechami afektywności i zewnętrzną lokalizacją kontroli, a jeśli tak, to jaki charakter ma ta zależność.

Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że dzieci bezdomne mają bardziej zewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli ujawniane w szczególności w sytuacji sukcesu. Oznacza to, że przypisują innym odpowiedzialność za pozytywne zmiany w swoim życiu lub uważają, że są one dziełem przypadku. Postawa taka ujawniana już w dzieciństwie, może w przyszłości (zwłaszcza pod wpływem kolejnych wzmocnień wynikających z pozostawania w bezdomności) zaowocować biernością i uzależnieniem od pomocy społecznej. Zjawisko to w odniesieniu do dorosłych bezdomnych opisywano w literaturze przedmiotu (Duracz-Walczak, 1998; Chwaszcz, 2008). Podobne wyniki uzyskali Retowski i Dębska-Cenian (2008) oraz Pawlik-Popielarska (2008) w badaniu bezdomnych kobiet.

Ludzie o zewnętrznym umiejscowieniu poczucia kontroli uważają, że to, co się im przytrafia, nie zależy od nich, w związku z tym nie czują odpowiedzialności za skutki własnego zachowania, ujawniają więcej problemów w dostosowaniu emocjo-

nalnym i społecznym. Ponadto, człowiek, który nie dostrzega związku między własną aktywnością i jej skutkami, nabywa przekonania o braku kontroli nad własnym życiem. Jeśli takie doświadczenia powtarzają się wielokrotnie, szczególnie w okresie dzieciństwa i dojrzewania, dochodzi do wykształcenia postaw wyuczonej bezradności, co podkreślali Poznaniak (1993) oraz Steuden, Szunielewicz i Szydłowska (2003). Do koncepcji wyuczonej bezradności w celu wyjaśnienia trwania w bezdomności odwoływała się również Moczydłowska (2005). Natomiast Toro i współpracownicy (1995) zauważyli, że dorośli bezdomni ujawniają najniższy w porównaniu do ubogich i bezrobotnych wskaźnik zdolności efektywnego korzystania z pomocy społecznej, co może wynikać z zewnętrznej lokalizacji kontroli.

Przeżywanie przewlekłego stresu związanego z bezdomnością wpływa też na afektywność. Ponieważ człowiek uczy się znaczenia sytuacji na podstawie własnych reakcji afektywnych (Frijda, 2012), na drodze społecznego uczenia się może dojść do utrwalenia nieadaptacyjnych schematów funkcjonowania. Człowiek, reagując na dotyczące go zdarzenia nadaje im znaczenie wyrażane znakiem i intensywnością doświadczanych emocji. Jeśli środowisko życia dostarcza więcej bodźców wskazujących na brak możliwości kontroli, z czasem wykształca się przekonanie, że wysiłek nie ma sensu. Dochodzi wówczas do ujawnienia defektów emocjonalnych związanych z wyuczoną bezradnością.

Afektywność badanych dzieci bezdomnych cechuje skłonność do tłumienia emocji i obniżonego nastroju, które prowadzą do wycofywania się z relacji, poczucia mniejszej wartości i usuwania się w cień. W porównaniu do dzieci mających dom zauważa się też zawężenie sposobów reagowania i mniejszą spontaniczność emocjonalną. Cechy te rysują obraz ludzi usuwających się na margines społeczeństwa, skłonnych poruszać się jedynie w granicach tego marginesu. Jeśli dodatkowo uwzględnimy przekonania wynikające z zewnętrznej lokalizacji kontroli, uwidaczniają się cechy typowe dla zjawiska wyuczonej bezradności.

Szukając wyjaśnienia tego stanu, podobnie jak Goodman, Saxe i Harvey (1991), można odwołać się do pojęcia traumy lub – jak czyni to Chwaszcz (2008) – do pojęcia sytuacji trudnej. Zamieszkiwanie w schronisku, któremu towarzyszy utrata poczucia bezpieczeństwa, przewidywalności i kontroli nad własnym życiem może prowadzić do załamania się zdolności radzenia sobie ze stresem, szczególnie, gdy

dotyczy matek i dzieci, które ponoszą dodatkowo skutki wcześniejszych traum związanych z opuszczeniem domu czy doświadczaniem przemocy (Białas, 2001; Piekut-Brodzka, 2003). Za Zdankiewicz-Ścigałą i Maruszewskim (2006) należy w tym miejscu podkreślić, że dzieci żyjące w napięciu emocjonalnym, aby przetrwać, tłumią emocje i unikają wszelkiego ryzyka w relacjach. W omawianych badaniach cechy te ujawniły się w postaci mniejszej spontaniczności i wyższych wskaźników tłumienia emocji u dzieci bezdomnych. Podobne wyniki uzyskali wcześniej Goodman, Saxe i Harvey (1991) wśród bezdomnych w USA.

Bezdomne dzieciństwo to poważne obciążenie rozwojowe głównie z powodu intensywności doświadczanych emocji oraz obiektywnego braku możliwości kształtowania otoczenia zgodnie ze swoją wolą. Przeżyta w dzieciństwie trauma ze względu na głębokość zapisu pamięciowego (Zdankiewicz-Ścigała i Maruszewski, 2006) podwyższa ryzyko zaburzeń emocjonalnych w przyszłości. Ponieważ struktura emocjonalna jest dynamicznym systemem reagującym na bodźce zewnętrzne i wewnętrzne, naruszenie homeostazy w tym zakresie może doprowadzić do utrwalenia nieadekwatnych sposobów regulacji afektu i zaburzyć relacje z otoczeniem. Może również doprowadzić do wahań nastroju wynikających z niekontrolowanego wzrostu pobudzenia lub tłumienia emocji (Heiss, Halder i Hoger, 1998).

Emocje i nastroje dostarczają nam informacji o znaczeniu sytuacji i o gotowości do działania, z tego powodu wycofanie emocjonalne, tłumienie afektu przekłada się na aktywność jednostki i jej przekonania o możliwości wpływu na zdarzenia. Zachodzi tu zjawisko sprzężenia zwrotnego między przekonaniem a doświadczanymi emocjami. Systemy te wzajemnie się wzmacniają. Dyspozycje do reagowania określonym nastrojem kształtują się w procesie społecznego uczenia się i działają na zasadzie niskiego progu pobudzenia dla poszczególnych emocji. Jeżeli awersyjne uczenia następuje przed osiągnięciem dojrzałości hipokampa, wówczas stresory działające w adolescencji i dorosłości mogą uruchamiać wyuczone automatyczne nieadaptacyjne reakcje (Jacobson, Nadel, 1985, za: Davidson, 2012). Na styl afektywny jednostki wpływa ponadto działanie systemu motywacyjnego: im mniejsza motywacja do działania, tym mniejsze pobudzenie emocjonalne i odwrotnie.

Zależności te uwiaryściły się w przeprowadzonych badaniach dzieci bezdomnych. Im bliższa wewnętrznej lokalizacja kontroli w odniesieniu do sytuacji sukcesu,

tym większa aktywność i otwartość na bodźce emocjonalne wynikająca prawdopodobnie z przekonania o możliwości wpływania na zdarzenia. Natomiast im bardziej wewnętrzne poczucie kontroli w sytuacji porażki, tym większa tendencja do wycofania emocjonalnego. Zgeneralizowane wewnętrzne LOC koreluje dodatnio z wyższą energią życiową i mniejszą potrzebą dostosowywania się do otoczenia, co w interpretacji twórców TPB wynika z częstotliwości wyborów koloru niebieskiego i brązowego do budowy piramid brzydkich oraz ustalonego poziomu syndromu normy.

Inaczej zależności te wyglądają u dzieci posiadających dom. W tej grupie im wyższe LOC wewnętrzne, tym bardziej widoczna tendencja do egocentryzmu i dążenia do własnych celów oraz mniej zahamowań wewnętrznych, o czym można wnioskować na podstawie częstotliwości wyboru koloru pomarańczowego i białego do budowy piramid ładnych, koloru fioletowego, jasnozielonego i błękitnego do budowy piramid brzydkich oraz syndromów tłumienia, pobudzenia i przeciwnormy. Poczucie kontroli nad sytuacjami zakończonymi porażką wiąże się tu z tendencją do eksternalizacji, co wynika analizy częstotliwości wyborów koloru białego i pomarańczowego do budowy piramid ładnych, pomarańczowego, żółtego, jasnozielonego i błękitnego oraz fioletowego i czarnego do konstrukcji piramid brzydkich oraz syndromów pobudzenia i tłumienia. LOC wewnętrzne w sytuacji sukcesu koreluje dodatnio ze stabilnością emocjonalną, zaangażowaniem, ale i z wyższym niepokojem wewnętrznym, co wynika z częstotliwości wyboru kolorów jasnozielonego, błękitnego i fioletowego w piramidach brzydkich oraz syndromu przeciwnormy i wskaźnika chwiejności emocjonalnej. Nie potwierdziły się natomiast przewidywania dotyczące różnic w zakresie poziomu agresji czy chwiejności emocjonalnej między dziećmi bezdomnymi i posiadającymi dom.

Na zakończenie trzeba zaznaczyć, że ze względu na małą reprezentatywność grup oraz na ograniczenia wynikające z użytych metod, zwłaszcza Testu Piramid Barwnych, do uzyskanych wyników należy podchodzić z dużą dozą ostrożności. Przeprowadzone analizy zarysowały pewne tendencje, uogólnienie wyników wymagałoby zrealizowania podobnych badań wśród bezdomnych z różnych ośrodków oraz z wykorzystaniem szerszego wachlarza testów. Konieczne byłoby wówczas kontrolowanie zmiennych, które mogłyby mieć wpływ na rezultaty, a których tu nie

uwzględniono, jak: postawy rodzicielskie i lokalizacja kontroli u matek, doświadczenie związane z alkoholizmem w rodzinie, brak jednego z rodziców czy czas trwania bezdomności. Należałoby również zwrócić uwagę na liczebność rodziny i pozycję dziecka w kolejności urodzin. Istnieją również badania wskazujące na związek takich zmiennych jak przebieg treningu czystości i oczekiwania rodziców co do samodzielności dziecka z rozwojem lokalizacji kontroli (Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1990). Ważnym aspektem, który wymagałby uwzględnienia w szerszym projekcie badawczym, byłoby oznaczenie cech temperamentu w zakresie funkcjonowania emocjonalnego.

Obraz emocjonalności i lokalizacji kontroli, jaki wyłania się z niniejszej pracy, może w przyszłości posłużyć do stworzenia programu profilaktycznego dla dzieci zamieszkujących w schroniskach dla bezdomnych, który pozwoliłby na przeciwdziałanie niekorzystnym wpływom bezdomności na ich rozwój oraz udzielanie im wsparcia. Ważnym byłoby stworzenie dzieciom przestrzeni do wyrażania tłumionych uczuć, nawiązywania satysfakcjonujących więzi społecznych z rówieśnikami i z dorosłymi w atmosferze akceptacji i bezpieczeństwa. Program taki mógłby być realizowany w formie zajęć socjoterapeutycznych prowadzonych regularnie w świetlicach ośrodków dla bezdomnych kobiet. Ważnym elementem oddziaływań byłaby tu praca z matkami prowadzona w formie psychoedukacji, treningów funkcji wychowawczych oraz terapii skupiającej się na radzeniu sobie z trudnymi emocjami wynikającymi z doświadczanej bezdomności.

Wnioski

Podsumowując proces analizy siły związku LOC i jego wymiarów z takimi aspektami afektywności, jak dominujący nastrój, chwiejność emocjonalna, pobudzenie, dostosowanie i agresja, należy stwierdzić, że:

1. Lokalizacja poczucia kontroli – ogólna, dla sytuacji sukcesów i dla sytuacji porażek – nie ujawniła związku istotnego z pozytywnym nastrojem ani w grupie dzieci bezdomnych ani posiadających dom.
2. Lokalizacja poczucia kontroli – ogólna, dla sytuacji sukcesów i dla sytuacji

porażek – nie ujawniła związku istotnego z poziomem chwiejności emocjonalnej u dzieci bezdomnych. Ujemny związek wystąpił natomiast w grupie dzieci mających dom. Brak związku jest więc cechą specyficzną dla dzieci bezdomnych.

3. Lokalizacja poczucia kontroli – ogólna, dla sytuacji sukcesów i dla sytuacji porażek – nie ujawniła związku istotnego z poziomem pobudzenia w grupie dzieci bezdomnych. W grupie dzieci mających dom ujawniono ujemny związek LOC ogólnego i LOC dla sytuacji porażek z poziomem pobudzenia. Brak związku jest więc cechą specyficzną dla dzieci bezdomnych.
4. Lokalizacja poczucia kontroli LOC i jej wymiary ujawniły związek z poziomem dostosowania emocjonalnego w grupie dzieci bezdomnych. Im wyższe LOC ogólne oraz LOC S i LOC P, tym niższy poziom dostosowania. W grupie dzieci mających dom dla LOC dla sytuacji sukcesów zależność ta była odwrotna, w LOC dla sytuacji porażek nie wystąpiła, a dla LOC ogólnego miała taki sam charakter jak u dzieci bezdomnych. Siła związku LOC i jego wymiarów z poziomem dostosowania jest więc specyficzna dla dzieci bezdomnych.
5. Lokalizacja poczucia kontroli – ogólna, dla sytuacji sukcesów i dla sytuacji porażek – nie ujawniła związku istotnego z poziomem agresji ani w grupie dzieci bezdomnych ani w grupie kontrolnej.

Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że w porównaniu z grupą kontrolną grupa dzieci bezdomnych charakteryzuje się bardziej zewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli w sytuacji sukcesów. W pozostałych wymiarach LOC nie odnotowano istotnych różnic. W zakresie cech afektu dzieci bezdomne wykazały niższy poziom pobudzenia emocjonalnego i wyższy poziom tłumienia emocji niż dzieci posiadające dom oraz widoczną tendencję do doświadczania obniżonego nastroju.

W badaniu siły związku między lokalizacją poczucia kontroli a takimi aspektami afektu, jak dominujący nastrój, chwiejność, pobudzenie, dostosowanie i agresja u dzieci bezdomnych wykazano ujemną korelację LOC i jego wymiarów z poziomem dostosowania emocjonalnego. W przypadku dzieci mających dom odnotowano taki związek dla LOC ogólnego.

Bibliografia

- Basińska, M.A. (2009). *Funkcjonowanie psychologiczne pacjentów w wybranych chorobach endokrynologicznych. Uwarunkowania somatyczne i osobowościowe*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Białas, A. (2001). *Empiryczna weryfikacja przyczyn bezdomności kobiet*. Strona internetowa: <http://www.bratalbert.org.pl/portal/images/stories/bezdom/bialas01.pdf>
- Białecka-Pikul, M., Stępień-Nycz, M. (2011) Dynamika rozwoju emocjonalnego w dzieciństwie: doświadczanie, rozumienie, i regulacja emocji. W: D. Doliński i W. Błaszczak (red.), *Dynamika emocji. Teoria i praktyka* (s. 215-238). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Błazej, E., Bartosz, B. (1995). *O doświadczaniu bezdomności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Buckner, J.C., Bassuk, E.L., Weinreb, L.F. i Brooks, M.G. (1999). Homelessness and Its Relation to the Mental Health and Behavior of Low-Income School-Age Children. *Developmental Psychology*, 35(1), 246-257.
- Chwaszcz, J. (2008). *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Davidson, R. (2012). O emocji, nastroju i innych pojęciach afektywnych. W: P. Ekman, R. Davidson (red.), *Natura emocji* (s. 50-53). Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Dębski, M. (2008a). Socjodemograficzny portret zbiorowości ludzi bezdomnych – ciągłość czy zmiana? Metodologiczne problemy badania bezdomności w województwie pomorskim w latach 2001-2005. W: M. Dębski, K. Stachura (red.), *Oblicza bezdomności*. (s. 137-178). Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Dębski, M. (2008b). Sytuacja bezdomnych kobiet w województwie pomorskim. *Forum. O bezdomności bez lęku*, 1, 11-106.
- Duracz-Walczak, A. (1998). Bezdomność w Polsce, o ujednolicenie pojęć. *Polityka Społeczna*, 5/6, 24-27.

- Ekman, P. (2012). Nastroje, emocje i cechy. W: P. Ekman, R. Davidson (red.), *Natura emocji* (s. 54-55). Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Frijda, N. (2012). Różnorodność afektu: emocje i zdarzenia, nastroje i sentymenty. W: P. Ekman, R. Davidson (red.), *Natura emocji* (s. 56-62). Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Frysztański, K., Nóżka, M., Smagacz-Poziemska, M. (2011). *Dzieci ulicy. Studium szczególnego problemu miejskiego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gasiul, H. (2002). *Teorie emocji i motywacji*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Goodman, L., Saxe, L.I Harvey, M. (1991). Homelessness as Psychological Trauma. *American Psychologist*, 46 (11), 1219-1225.
- Heiss, R., Halder, P., Hoyer, D. (1998). *Test Piramid Barwnych*. Warszawa: Wydawnictwo Erda.
- Hoffman, D., Rosenheck, R. (2001). Homeless Mothers with Severe Mental Illness and Their Children: Predictors of Family Reunification. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 25(2), 163-169.
- Hołyst, B. (2002). Suicydogenne aspekty bezdomności. W: B. Hołyst (red.), *Suicydologia* (s. 529-536). Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Izard, C.E. (2012). Związki międzysystemowe. W: P. Ekman, R. Davidson (red.), *Natura emocji* (s. 298-302). Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kinal, A. (2003). Bezdomność jako wyzwanie dla społeczności lokalnych. *Rocznik Lubuski*, 29(1), 193-206.
- Kolańczyk, A. (1999). *Czuję, myślę, jestem*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Krasowicz, G., Kurzyp-Wojnarska, A. (1990). *Kwestionariusz do badania poczucia kontroli (KBPK)*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Kulas, H. (1998). Rozwój poczucia kontroli u dzieci w wieku szkolnym. *Psychologia Wychowawcza*, 3, 119-230.
- Kwiatkowska, G. (1994) *Test Barwnych Piramid M. Pfister, R. Heiss, K.W. Schaie. Prezentacja narzędzia*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Leszczyński, A.C. (2000). Kilka uwag o bezdomności. *Pomost* 1, 3-5.
- Łosiak, W. (2012). *Psychologia emocji*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf.
- Moczydłowska, J. (2005). Wyuczona bezradność – psychologiczna bariera w ograniczaniu nierówności społecznych. W: M.G. Woźniak (red.), *Kapitał ludzki i intelektualny* (cz. 2, s. 419-426) Rzeszów: MITEL.
- Morris, J.M. (1998). Affiliation, Gender, and Parental Status Among Homeless Persons. *The Journal of Social Psychology*, 138(2), 241-250.
- Narayan, A.J., Herbers, J., Plowman, E.J., Gewirtz, A.H., Masten, A.S. (2012). Expressed Emotion in Homeless Families: A Methodological Study of the Five-Minute Speech Sample. *Journal of Family Psychology*, 26(4), 648-653.
- Nowakowska, A. (2008) Obraz samych siebie a autostereotyp osób bezdomnych. W: M. Dębski, S. Retowski (red.), *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście* (s. 334-352), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Nózka, M. (2011). Dziecko ulicy. Społeczny wizerunek i autokreacja. W: B. Łaciak (red.), *Nowe społeczne wymiary dzieciństwa* (s. 145-171). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK.
- Oatley, K., Jenkins, J. M. (2003). *Zrozumieć emocje*. Warszawa: PWN.
- Panksepp, J. (2012). Rozwój emocjonalny. W: P. Ekman i R. Davidson (red.), *Natura emocji* (s. 308-309). Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pawlik-Popielarska, B. (2008). Bezdomność – przypadek czy nieuchronna konstelacja niektórych zmiennych osobowościowych. Znaczenie dominującego archetypu, poczucia kontroli i nadziei w procesie wchodzenia w bezdomność. W: M. Dębski, K. Stachura (red.), *Oblicza bezdomności* (s. 200-213). Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Piekut-Brodzka, D.M. (2003). Atmosfera w rodzinach pochodzenia osób bezdomnych *Małżeństwo i Rodzina*, 2, 45-49.
- Piekut-Brodzka, D.M. (2001). Oddziaływanie wychowawcze w rodzinach pochodzenia osób bezdomnych. *Rocznik Pedagogiki Rodziny*, 4, 193-202.
- Piekut-Brodzka, D.M. (2000). *O bezdomnych i bezdomności*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.

- Pospieszyl, I. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Poznaniak, W. (1993) Teorie wyuczonej bezradności jako model wyjaśniający patologię zachowania. W: H. Sęk (red.), *Spoleczna psychologia kliniczna* (s. 70-98). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Przymeński, A. (2007). Aktualny stan problemu bezdomności w Polsce. Aspekt polityczno-społeczny. W: M. Dębski, K. Stachura (red.), *Oblicza bezdomności* (s. 17-36). Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Rafferty, Y., Shinn, M. (1991). The homelessness on Children. *American Psychologist*, 46(11), 1170-1179.
- Retowski, S. (2008). „Aktywni” bezdomni – próba wstępnej charakterystyki psychologicznej. W: M. Dębski, K. Stachura (red.), *Oblicza bezdomności* (s. 228-240). Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Retowski, S., Dębska-Cenian, A. (2008). Ogólna charakterystyka psychologiczna bezdomnych, na tle porównawczym osób długotrwale bezrobotnych i populacji ogólnej. W: M. Dębski, S. Retowski (red.), *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście* (s. 380-403). Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Senator, D. (2012). Więź zdeorganizowana jako czynnik ryzyka patologii w dzieciństwie i dorosłości. W: B. Tryjarska (red.), *Bliskość w rodzinie* (s. 43-62). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Seligman, M.E., Maier, S.F. (1976) Learned helplessness: Theory and evidence *Journal of Experimental Psychology*, 105(1), 3-46.
- Sidorowicz, S. (1997). Psychospołeczne aspekty bezdomności. W: T. Kamiński (red.), *Bezdomność. Roczniki Naukowe Caritas I* (s. 103-118) .Warszawa: Caritate.
- Stein, J.A., Gelberg, L. (1995). Homeless Men and Women: Differential Associations Among Substance Abuse, Psychosocial Factors, and Severity of Homelessness. *Experimental and Clinical Psychopharmacology*, 3(1), 75-86.
- Stouden, S., Szuniewicz, B., Szydłowska, M. (2003). Poczucie sensu życia u osób bezdomnych. W: L. Dyczewski, T. Kowalewski, Z. Korzeba (red.), *Pro-*

- blemy ekonomiczne i społeczne bezrobocia* (s. 145-162). Łomża: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. B. Jańskiego.
- Szluz, B. (2011). Bezdomne kobiety w opinii bezdomnych kobiet. *Seminare 30*, 105-117. Strona internetowa: <http://www.seminare.pl/30/seminare30-105.pdf>
- Szmigielska, B. (1995). Społeczno-uczeniowa teoria osobowości Juliana Rottera. W: A. Gałdowa (red.), *Współczesne koncepcje osobowości* (cz. 3, s. 9-24). Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Szmigielska, B. (2008). *Skala Poczucia Kontroli u dzieci Przedszkolnych – SPK-DP*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Sztander, W. (1993). *Dzieci z rodzin z problemem alkoholowym*. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- Toro, P.A., Bellavia, Ch.W., Daeschler, Ch.W., Owens, B.J., Wall, D.D., Passero, J.M., Thomas, D.M. (1995). Distinguishing Homelessness From Poverty: Comparative Study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(2), 280-289.
- Wygnańska, J. (2007). *Koncepcyjna i operacyjna definicja bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego FEANTSA*. Strona internetowa: www.bezdomnosc.edu.pl/content/view/19/71.
- Zdankiewicz-Ścigała, E., Maruszewski, T. (2006) Trauma – zaburzenia pourazowe – aleksytymia. W: M. Fijałkowska, M. Marszał-Wiśniewska, G. Sędak (red.), *Podpatrywanie myśli i uczuć* (s. 241-257). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Streszczenie

Bezdomne dzieci to grupa, która wymaga szczególnie wnikliwych badań, ponieważ poprzez mechanizmy modelowania przenoszone i utrwalane są nieadaptacyjne wzorce funkcjonowania społecznego, co sprzyja zjawisku dziedziczenia bezdomności. Ponadto doświadczanie w dzieciństwie sytuacji trudnych związanych z bezdomnością zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia zaburzeń emocjonalnych

w przyszłości. Wyuczona bezradności to wg Seligmana i Maiera stan, w którym po powtarzających się niepowodzeniach kontrolowania sytuacji, jednostka przestaje podejmować jakiegokolwiek działania mające na celu zmianę na lepsze. Towarzyszą jej często zewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli i wycofanie emocjonalne.

Celem badań było znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy bezdomność wiąże się ze specyficznymi cechami afektywności i zewnętrzną lokalizacją kontroli, a jeśli tak, to jaki charakter ma ta zależność. Zbadano 60 dzieci w wieku od 4 do 17 lat w dwóch równolicznych grupach: dzieci bezdomnych i posiadających dom. Pomiaru dokonano przy użyciu Testu Piramid Barwnych, Kwestionariusza do Badania Poczucia Kontroli i Skali Poczucia Kontroli u dzieci Przedszkolnych. Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że dzieci bezdomne mają bardziej zewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli ujawniane w szczególności w sytuacji sukcesu. Postawa taka widoczna już w dzieciństwie może w przyszłości (zwłaszcza pod wpływem kolejnych wzmocnień wynikających z pozostawania w bezdomności) zaowocować biernością i uzależnieniem od pomocy społecznej. Dzieci bezdomne ujawniły też niższy poziom pobudzenia emocjonalnego i wyższy poziom tłumienia emocji niż dzieci mające dom. Wykazano też ujemną korelację lokalizacji poczucia kontroli i jego wymiarów z poziomem dostosowania emocjonalnego.

Słowa kluczowe: bezdomność, dzieci bezdomne, wyuczona bezradność, umiejscowienie poczucia kontroli, afektywność, emocjonalność

Where does learned helplessness come from? The locus of control and children's affective functioning

Abstract

Research on homeless children should be particularly in-depth because of the social implications of this phenomenon. Non-adaptive patterns of social functioning are transferred and maintained through modelling mechanisms, which may foster

the phenomenon of homelessness being passed from generation to generation. What is more, traumatic events experienced in childhood linked to homelessness increase the likelihood of developing emotional disorders in the future. According to Seligman and Maier, learned helplessness is a state in which after a series of subsequent failures in controlling a situation, an individual stops undertaking any activity aimed at improving their situation. It is often accompanied by an external locus of control and an emotional withdrawal.

The aim of this research project was to answer the question whether homelessness is linked to particular affective traits and external locus of control, and if so, what is the nature of the dependence. 60 children in the age between 4 and 17 were divided into two equal groups: homeless children and those having homes. All were then assessed with the use of the Colour Pyramid Test, the Locus of Control Scale and the Sense of Control for Pre-schoolers Scale. The results allow the conclusion that homeless children have a more external locus of control, which they manifest especially when experiencing success. Such an attitude in childhood might lead to passivity and dependence on social assistance later on in life (particularly after receiving subsequent reinforcements resulting from remaining homeless). Compared to peers having homes, homeless children manifested a lower level of emotional arousal and a higher level of emotional suppression. In addition, a negative correlation was specified between the locus of control and the emotional adjustment.

Key words: homelessness, homeless children, learned helplessness, locus of control, affect, emotionality

